

Obálka

Sborník

**z VIII. mezinárodní
vědecké konference
studentů
doktorských
studijních programů
v oblasti
společenských věd**

Olomouc, 30. dubna 2019

Martina Hubálková (ed.)

Martina Hubálková (ed.)

**Sborník
z VIII. mezinárodní vědecké konference
studentů
doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Olomouc, 30. dubna 2019

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**

Tento sborník neprošel jazykovou korekturou a odpovědnost za jazykovou a obsahovou správnost, stejně jako za přesnost uvedených zdrojů, nesou autoři.

Všechny texty v tomto sborníku prošly dvoukolovým anonymním recenzním řízením.

Na recenzním řízení se podíleli:
Prof. PhDr. František Mezihorák, CSc, Dr. h. c.,
Prof. dr hab. Krzysztof Łabędź,
Prof. dr hab. Małgorzata Świder,
Doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.,
PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D.,
PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.,
PhDr. Jan Jirků, Ph.D.,
Mgr. Vanda Vaničková, Ph.D.
Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.

Vydání sborníku bylo podpořeno Visegradským fondem

Projekt: Transformation of populism and nationalism in the V4 countries; ID: 21820042

Copyright © Univerzita Palackého, Olomouc, 2019

Copyright © Martina Hubálková, Marcela Barčáková, Čársky Jaroslav, Lenka Dobešová, Fatla Marek, Hana Horáková, Markéta Hrabánková, Jiří Karen, Jindřich Landa, Peter Lazor, Serhii Levchenko, Petr Lukeš, Dominik Marcinkowski, Lenka Meravá, Matej Mindár, Tibor Mócik, Tomáš Najbrt, Maria Reisky, Daniel Sabol, Markéta Šemberová, Jaroslava Ševčíková.

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2019

ISBN 978-80-7557-240-0

Obsah

OBÁLKA	1
COPYRIGHT	3
DIDAKTIKA	
SPOLEČENSKÝCH VĚD	6
The importance of media education in terms of prevention against extremism in the subject of Civic education in Slovak republic	7
<i>Jaroslav Čársky</i>	
Dějepis v 21. století.	
Kompetenční model jako nové paradigma?	15
<i>Jiří Karen</i>	
Hodnota vzdělání u univerzitních studentů generace 1.5 ve Velké Británii .	31
<i>Markéta Šemberová, Jitka Plischke</i>	
Didaktické zpracování a realizace vybraného učiva dějepisu, případová studie	41
<i>Jaroslava Ševčíková</i>	
HISTORIE	48
An overview of the Soviet opinion-making press	49
<i>Serhii Levchenko</i>	
Researches on the Polish-Czechoslovak Relations after the Second World War based on Czechoslovak Opinion Forming Press. Methodical Issues	56
<i>Dominik Marcinkowski</i>	
Documents of Bundestag as a source of research on Polish-German relations in the second half of the 20th century.	65
<i>Maria Reisky</i>	
MÉDIA	73
Vánoční rozhlasová pohádka v letech 1961–1977.	74
<i>Lenka Dobešová</i>	

Komunikace vědy v ČR – možnosti vzdělávání v dané oblasti a vhléd do práce komunikátorů vědy	86
<i>Markéta Hrabánková</i>	
The ownership structure of Slovak print mass media in the 21st century . .	108
<i>Tibor Mócik</i>	
POLITOLOGIE	120
Prejavy extrémizmu v školskom prostredí.	121
<i>Marcela Barčáková</i>	
Metapopulismus v myšlení Michaela Hausera.	129
<i>Jindřich Landa</i>	
Princíp zákazu majorizácie v Československu	135
<i>Matej Mindar</i>	
Začleňovanie migrantov mimo Európskej únie do Slovenskej republiky	147
<i>Lenka Meravá</i>	
RELIGIONISTIKA A FILOZOFIE	154
Filozofia slova a mlčania v kontexte dialektiky ľudskej komunikácie	155
<i>Daniel SABOL</i>	
Svedomie človeka ako predpoklad etickej spoločnosti.	166
<i>Marek Fatla</i>	
Americký milenialismus ve 20. století	174
<i>Hana Horáková</i>	
Viera ako stratégia. Budúcnosť kresťanstva v Európe	182
<i>Peter Lazor</i>	
Nadčlověk a myšlenka věčného návratu téhož	195
<i>Petr Lukeš</i>	
Bůh jako archetypový komplex nevědomí.	202
<i>Tomáš Najbrt</i>	
TIRÁŽ	211

Didaktika společenských věd

The importance of media education in terms of prevention against extremism in the subject of Civic education in Slovak republic

Důležitost mediální výchovy z pohledu prevence vůči extremismu u předmětu občanské nauky v Slovenské republice

Jaroslav Čársky

Summary: The paper focuses on the analysis of methodological sheets of the subject of Civic Education from the need for prevention against extremism. The main aim of the paper is to analyze curricula and educational standards for the subject of Civic Education at the second level of primary schools within the educational area of Man and Society, as well as selected cross-cutting topics within the State Educational Program from the actual need for the prevention against increasing of extremism, anti-Semitism, xenophobia, terrorism and other forms of intolerance with a focus on media studies. Another sub-objective of this paper is to find out whether media education or marketing, is at all in the civic education curriculum. We assume that the curriculum focused on the subject of Civic Education is insufficiently informing students about the media and marketing. The subject of Civic Education should now be a multi-disciplinary discipline focused not only on the foundations of civic participation but also on media education. The main method is content analysis, which we work with when studying curricula and cross-cutting themes. By-method is a deduction, based on generally valid, validated conclusions when applied to unexplored cases.

Keywords: Civics, prevention, intolerance, extremism, media education, marketing

**Performed within the project Innovation of methodical sheets for teachers of civics from the need of prevention of extremism manifestation and education towards democratic society point of view*

1. Introduction

In recent years Slovakia has been facing an increase in extremist manifestations or manifestations of anti-Semitism, xenophobia, terrorism and other forms of intolerance. From this point of view, the prevention itself is crucial, which should be applied, among other things, in the curriculum at primary schools and secondary schools or grammar schools. Prevention of extremism and other negative expressions should be included in many scientific areas such as sociology, political science, history, psychology and media studies. Prevention of these moods in society was to start much earlier because today, we have the political party **Ľudová strana Naše Slovensko** with the extremist ideology represented in the National Council of the Slovak Republic.

2. Notes on methodology of textbook evaluation and their realized research

Until we proceed to the research results, it is necessary to characterize scientific knowledge in the form of a work methodology. The research methodology is a set of multiple methods and procedures that we use in research.

In the introduction, we have outlined the issue in which we will proceed in our research. We determined values and goals of work, which are divided into main and partial.

The main research objective of the study is an analysis of the curricula and educational standards for the subject of Civic Education at the second level of primary schools within the educational area of Man and Society, as well as selected cross-cutting topics within the State Educational Program from the actual need for the prevention against increasing of extremism, anti-Semitism, xenophobia, terrorism and other forms of intolerance with a focus on media studies. The secondary research goal is to find out the extent to which media and marketing theory is implemented in the above civic education curricula. Another secondary research goal is to look for other ways of using media and marketing communication in the curriculum focused on Civic Education. For our research, we have set out the research field of the subject Civic Education, where the research topic is the prevention of extremism. In the research area, we see the potential for exploring our chosen research topic. For the research topic, we have chosen two research questions:

RQ 1: What is the scope of implementation of media theory and marketing in curricula aimed at primary school education?

RQ 2: What are the other possibilities of using media and marketing communication in the teaching of Civic Education in terms of the prevention of extremism?

In the paper, we set the hypothesis in which we assume that the curriculum focused on the subject of Civic Education is insufficiently informing students about the media and marketing. The importance of media and marketing is conditioned by the fact that in today's modern age, media and marketing are part of every individual in society. In our empirical research, we have established a research set of research material. Research materials in our case are curricula and cross-cutting themes. The curriculum relates to the Human and Society educational field for the subject of Civic Education. This research material will help us to answer research questions or the chosen hypothesis. In our research, we use one main and one secondary method. The main method is content analysis, which we work with when studying curricula and cross-cutting themes. The secondary method is a deduction based on generally valid conclusions but applied to unexplored cases.

2.1 An outline of the issue of evaluation of learning texts

In this section we come to the analysis of curricula from the subject of Civic Education. Before proceeding to the analysis itself, it is necessary to characterize the curricula for this subject of Civic Education first. For the second stage of primary schools in Slovakia the subject of Civic Education is characterized as follows: *The subject contributes to the orientation of pupils in the family and school environment. It leads them to the knowledge of their community, region, homeland, and the European Union. It allows pupils to understand themselves and helps them in their socialization process. They teach them to think and act democratically, to know their rights and duties, and to defend the rights of others. It provides pupils with basic public and law knowledge and leads them to active civic engagement and enables them to understand the economic life of society.* (Drozdíková, 2011:2) At ISCED 2, we can see that after completing the subject, pupils acquire the fundamental knowledge about the State, law, and environment in which they live.

The characteristics of the curriculum of Civic Education for grammar schools are more detailed and deeper than the second level of primary schools. *The subject matter of civic education is designed to help its students to orientate themselves in social reality and their integration into various social relations and ties. It opens the way to real self-knowledge and understanding of the personality of others, to the understanding of one's own actions and actions of other people in the context of different life situations. It informs pupils about relationships in the family and at school, the activities of important political institutions and bodies, and the possible ways of engaging individuals in civic life.* (Lysý, 2010:2) Students by understanding themselves and understanding others can shape their values and attitudes or views on even more challenging issues such as interpersonal relations and mutual tolerance.

The subject of Civic Education at grammar schools further develops, *the civic and legal awareness of pupils, strengthens the sense of individuals for personal and civic responsibility and motivates pupils to participate actively in the life of a democratic society. It provides the fundamentals of economic literacy, teaches pupils the basic orientation and application on the labor market and on the international scale, introduces the basic categorical-conceptual apparatus of philosophy, presents the philosophy and its history as a certain laboratory of human thinking.*“(Lysý, 2010:2) Pupils are led to active citizenship and personal commitment as well as to realize their rights and duties. Pupils receive information on various types of policies and this leads them to respect the fundamental principles of democracy and tolerance. These conclusions are expected to be acquired by pupils after completing the subject. In the context of the Slovak Republic from the perspective of extremism, it can be said that the curricula that should lead pupils to tolerance are not actual.

2.2 Summary of the results of the research conducted on history books

After studying curricula and cross-cutting themes, it is evident that these plans are not in line with the actual trends. The curricula may have been effective for some time, but now they need to be updated. In the 21st century, we live in a digital age, so access to the media is very simple. Also, marketing within and outside the media is at every step and is used not only by advertising agencies in product marketing but also by political parties and political marketing movements. Nowadays it is much easier to communicate through social networks. This online marketing is also becoming increasingly prominent in Slovakia. It is through social networks that young people, or pupils, can be influenced. The key issue about teaching the subject of Civic Education is that pupils are not taught to media literacy, but only to the basics of state and law or society. The media are bringing a lot of information every day and many times the level of objectivity of our news is very low. It is caused by globalization factors, economic factors, self-censorship or influence of the owner. However, pupils are not lead in order to increase their media literacy, and so often they cannot label information as true or false.

In Slovakia, a new compulsory selective subject, Media Education, is available, which emphasizes the mentioned media literacy. „*The main goal of Media Education is to acquire and develop media literacy and to acquire media competencies, the ability to receive, analyze, evaluate and communicate a wide range of media content.*“ (Adamcová, 2017: 2) There is a need for the principles of media literacy of pupils to be included in the subject of Civic Education.

As we have already said, in today's digital era, access to information by pupils is easy. We can encounter a lot of information on social networks, and not all of them can be verified or trusted. With the basis of youth media literacy, pupils could select

this information and then filter it. This could increase the chances to prevent extremism and also other kinds of intolerance. This unverified information appearing in the media is called hoaxes. Nowadays, it is very difficult to distinguish hoaxes from relevant messages or information. Pupils of the second stage of elementary schools and grammar schools pupils are not experienced in media literacy and are therefore often based on articles published on social networks. Pupils are not seeking deeper for the truth and thus create space for extremist moods in society. In order to prevent extremism, a new subject matter which could increase media literacy in pupils after completing the subject should be included in the Civic Education.

Nowadays, there is a relatively large number of supporters of the extremist groups within primary and secondary school pupils. It can be caused by the environment where they grow up but also by upbringing. Pupil education can be basically divided into two groups. The first group is education within the family, where pupils or young people acquire the basic pillars of themselves and their surroundings. The second group is education within the school, where pupils get deeper information across the entire spectrum. If we look deeper at the second group of pupil education, we can see space in the subject of Civic Education. Space for more prevention of all kinds of intolerance within society. In the analysis of curricula, there is no procedure or information for media education. Curricula need to be updated and supplemented by parts of media education from the perspective of extremism prevention. We can see the space in the subject of Civic Education from the point of view for media education, especially in the media literacy of young people. There are also statistics showing a low media literacy rate among young people. In terms of prevention, it is a tool that can reduce the level of extremist sentiment in a youth society. Media literacy can be aided by media ethics. The student could, after completing the course, „*distinguish ethical and unethical forms of journalist behavior, ethical and unethical content in the media*“ (Adamcová, 2017: 8) In addition, the pupil can learn critically evaluate the advertising spot slogan or billboard.

Another part of media education for the subject of Civic Education would be a critical evaluation of marketing. Marketing nowadays is present practically everywhere, around us. It is used by advertising agencies for products but also by political parties and political movements for their very own kind of marketing. If we want to describe marketing, there is no single definition to characterize it. The most famous definition is from the American Marketing Association: „*Marketing is the process of planning, implementing, pricing, promoting and distributing ideas, products, and services to create an exchange that meets the goals of individuals.*“ (Lincényi, 2015:7) In marketing, we often encounter a facilitating of the theme or highlighting a topic that is being discussed.

Extremist groups, or political parties that influence young voters' decisions, also use their political marketing. The role of marketing is to profit, while in politics marketing profit is measurable in the form of credibility with the public. Extremist groups use practices of political marketing alongside with populism. These extremist groups use conspiracy media portals to communicate with their supporters. They try to create the impression that everything is bad and every politician only lies. They motivate their supporters to change that must be radical. They use marketing slogans such as „*Slovakia for Slovaks!*“ Or well known „*Let's get out of NATO, get out of the EU!*“ The second very popular marketing slogan is characteristic for the political party Kotleba – Ludová Strana Naše Slovensko, which is an example of the extremist party in Slovakia. They managed to convince many young people with their populist political marketing. Specifically, the political party Kotleba – Ludová Strana Naše Slovensko deals with issues of the Gypsies in its billboard campaign.

Kotleba by his own solution to the Roma issue has won many sympathizers who are now representing the main voter base of this party. In this topic are popular slogans such as „*We'll make an order with thieves in ties and with parasites in (Roma) settlements,*“ or „*The same meter for white and gypsy!*“ In these slogans they present their primary political agenda. If marketing would be part of the curricula for the Civic Education, pupils could recognize what populism is and what the real goal of this movement is. They could recognize the different marketing tools and could think better about the issue of extremism.

3 Conclusion

At the beginning of the paper, we set one main and one secondary goal of our research. The main aim of the paper was to analyze curricula and educational standards for the subject of Civic Education at the second level of primary schools within the educational area of Man and Society, as well as selected cross-cutting topics within the State Educational Program from the actual need for prevention of strengthening extremism, anti-Semitism, xenophobia, terrorism and other forms of intolerance with a focus on media studies. This goal has been fulfilled and we have analyzed the curriculum with a focus on media studies. The secondary objective of this paper was to find out whether media education or marketing was mentioned at all in the civic education curricula. In the paper, we set out the hypothesis in which we assumed that the curriculum focused on the subject of Civic Education is insufficiently informing pupils about the media and marketing. Based on the analysis, we found that the curriculum does not mention media or marketing in terms of prevention against extremism. In this, we see a shortage, as we mentioned, the media are an integral part of each individual. We, therefore, propose to update these curricula in order to make them more actual for the present requirements. For the research topic, we have

chosen two research questions. RQ 1: What is the scope of implementation of media theory and marketing in curricula aimed at primary school education? We know the answer to this question based on the analysis of the curricula. In the curriculum for the subject of Civic Education, there is no information either on the media or on marketing. We see this as a deficiency in terms of preventing extremism and other kinds of intolerance. If we want curricula to make effective in terms of prevention, but in particular more actual, elements of media education should be included in the plans. We also set out a second research question in the paper. RQ 2: What are the other possibilities of using media and marketing communication in the teaching of Civic Education in terms of the prevention of extremism? Based on the analysis of the curriculum, we found that the media and marketing could be beneficial in teaching Civic Education. In terms of media, teachings should be focused mainly on media literacy. Media literacy is an important element in understanding media content not only in audiovisual but especially in digital media. Digital media has become an ordinary part of each of us. In terms of digital media, we see the problem in publishing unverified reports or hoaxes, and this leads to widespread public misinformation. These hoax articles are often eye-catching, and readers can find there the information they won't find anywhere else. Also, for this reason, the credibility of conspiracy sites is high for students. Extremist parties also use these conspiracy sites to present themselves. The mainstream media does not publish contributions from extremist parties or groupings, so pupils tend to read conspiracy sites because they will find information that they will not find elsewhere. With knowledge of media literacy, they could distinguish these hoaxes from true informations. We also propose discussions about media content so that students learn as much as possible about this issue. In principle, the case of marketing is similar to the media. After completing a marketing course, pupils would know to distinguish populist marketing from the real goals of various political parties or movements. Extremist parties are trying to create the impression that there is no other alternative to them. Politicians who are in power do not work for Slovakia but for their own interests. Extremist slogans are also against Gypsies in Slovakia. Extremist parties point to the problem of the Gypsies issue and try to push it into the public as part of marketing. They are often populist statements that do not have real contours in their implementation. If teachers would go through the essence, style, and tools of marketing on the teaching of Civic Education, pupils would be able to better critically analyze election slogans and pre-election steps.

4 Literature

- ADAMCOVÁ, I. *Mediálna výchova ISCED 2*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2017.
- BULANDA, I. 2017. *Celebritizácia politiky*, In: Political Science Forum Vol. 1. 2017. ISSN 1338-6859.
- MURA, L. – LINCÉNYI, M. 2015. *Základy marketingu*. 1.vyd. Brno : Tribun EU, 2015. 137 s. ISBN 978-80-263-0887-4.
- DROZDÍKOVÁ, A. *Občianska náuka ISCED 2*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2011.
- LYSÝ, J. – KOL. *Občianska náuka ISCED 3 A*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2010.

5 Contact

Jaroslav Čársky
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Celouniverzitné pracovisko
Katedra politológie
Študentská 2
911 50 Trenčín
Email: jaroslav.carsky@tnuni.sk
Školiteľ: doc. PaedDr. PhDr. Marcel Lincényi PhD.,

Dějepis v 21. století. Kompetenční model jako nové paradigma?

History Education in the 21st Century. Competency Model as a New Paradigm?

Jiří Karen

Anotace: Text reaguje na probíhající revizi českého kurikula a je zaměřen na utváření nového didaktického konsenzu spojovaného s kompetencemi historického myšlení. Skrze analýzu negativ tradiční výuky je představeno nové paradigma didaktiky dějepisu, které klade důraz na kognitivní procesy, badatelskou výuku a kritické myšlení. Na základě odborné debaty v nizozemském kontextu je navrženo kompromisní řešení možné nekompatibility kompetenčních modelů a kulturně historického dědictví ve smyslu historického kánonu.

Klíčová slova: dějepis, kompetence, kurikulum, historické myšlení, historický kánon, kulturně historické dědictví, kritické myšlení

Summary: The text responds to the ongoing revision of the Czech curriculum and is focused on creating a new didactic consensus associated with the competencies of historical thinking. Through the analysis of the negatives of traditional teaching, a new paradigm of history didactics is presented, which emphasizes cognitive processes and critical thinking. Based on an expert debate in the Dutch context, a compromise solution is proposed for the possible incompatibility of competency models and cultural-historical heritage in the sense of the historical canon.

Key words: history, competence, curriculum, historical thinking, historical canon, cultural-historical heritage, critical thinking

Tato studie vznikla v rámci řešení projektu SGS05/FF/2019-2020 Možnosti využití tématu každodennosti moderní doby ve výuce dějepisu na Ostravské univerzitě.

1 Úvod

V současné době probíhá ve světě řada procesů ve vzdělávací politice, které reagují na rychlou technologickou a sociální transformaci globálních společností. V českém prostředí byla zahájena revize základního kurikulárního dokumentu Rámcového vzdělávacího programu (RVP), jejímž cílem je dosáhnout reálné aplikace principů deklarovaných v kurikulární reformě zavedené na počátku 21. století a přiblížit se evropským standardům vzdělávání.

Přestože organizace procesu proměny kurikula je zatížena jistou nekonceptností (cíle definující státní Strategie vzdělávací strategie do roku 2030+ má být dokončena až na jaře 2020, zatímco revize RVP probíhá již od roku 2018), lze na základě zveřejněných dokumentů vysledovat obrysy základního směřování a definovat centrální pilíře připravované koncepce. Podle pracovní verze dokumentu Hlavní směry vzdělávací politiky ČR do roku 2030+ je jedním ze dvou klíčových strategických cílů „zaměřit vzdělávání více na získání kompetencí potřebných pro aktivní občanský, profesní i osobní život.“ (Veselý, 2018, s. 1).

V textu strategie autoři uvádějí, že vzhledem k hluboké proměně světa a samotných žáků je nutné klást důraz na gramotnosti a kompetence, čehož chtějí dosáhnout mimo jiné „*proměnou obsahu a způsobu vzdělávání.*“ (Veselý, 2018, s. 1). Pojem kompetence tak, přes jistou terminologickou nejasnost, zůstává bezesporu úhelným kamenem vize budoucnosti českého vzdělávání.

Ambicí tohoto textu je ukázat limity tradičního pojetí výuky, stručně představit současné oborové diskuze v rámci zahraniční didaktiky dějepisu, nastínit vznikající konsenzuální paradigma opírající se o tzv. kompetenční model historického myšlení, promyslet možné limity těchto přístupů a v neposlední řadě navrhnout možnosti kompromisní implementace současných oborových východisek do RVP tak, aby byla zohledněna společenská potřeba historického kánonu.

2 Limity tradičního pojetí

Tradiční výuka dějepisu, zakořeněná v transmisivních východiscích behavioristické teorie učení, vychází z představy, že primárním cílem je předat žákům množství faktografie, přičemž úspěch či neúspěch takového procesu se dá jednoduše změřit testováním paměťové reprodukce oněch předaných znalostí.¹ Smysl takové výuky je často spojován s „utvořením národní identity“ (anglicky psaná didaktika používá termín *collective memory approach* (VanSledright, 2011, s. 21), případně odkazuje na dávno překonané pozitivistické objektivistické pojetí historiografie.

¹ ŠKODA, Jiří a Pavel DOULÍK. *Psychodidaktika: Metody efektivního a smysluplného vyučování*. Praha: Grada Publishing, 2011.

Tato východiska se ve svém obsahu opírají o tzv. historický kánon jakožto domnělý konsenzus historiků a společnosti ohledně svých dějin. Paměťové předání národního kánonu – jakéhosi listu významných faktů, událostí, dějů a osobností má pak formovat identitu tak, aby se žák „ztotožnil s národem“ skrze jeden petrifikovaný nerefektovaný narativ, případně aby „obdržel národní hodnoty.“²

Přirozenou metodou této edukační filozofie se tak stává výklad učitele, zápisky žáků do sešitu, případně nerefektovaná práce s učebnicí.³ Pedagogicky neefektivní metody se tak propojují s nefunkčním a zastaralým oborovým východiskem. Formulace závazného kánonu v podobě doktrinálního seznamu událostí, jmen a interpretací k zapamatování je již dlouho považována za naprosto nevhodný způsob výuky historie.⁴ Otázka „co z historie máme učit?“ se ukazuje jako falešná a namísto toho se hovoří o dovednostech a myšlenkových procesech, které musí žáci ovládnout, aby dokázali poučeně vnímat proces vytváření smyslu časovosti.⁵

Kritika tradičního pojetí spočívajícího v důrazu na paměťovou reprodukci kánonu se datuje již ke konci 19. století, kdy někteří historici a filozofové (jako např. Friedrich Nietzsche) upozorňovali, že takový nekritický přístup nedává žádný smysl. Během 20. století kritika ze strany historiků a odborníků na vzdělávání nabírala na argumentační přesvědčivosti opírajíc se mimo jiné o proměnu paradigmatu společenských věd. Která jsou hlavní negativa takovéto výuky?

2.1 Lobotomizace historického vědomí

Jako jeden z nejnebezpečnějších dopadů se zdá být jakási *lobotomizace* historického vědomí. Pod tímto pojmem rozumím záměrné utužování přirozeného žákovského miskonceptu⁶, který profesor marylandské univerzity Bruce VanSledright nazývá „*naivním realismem*.“ (VanSledright, 2011, s. 66) Na základě řady psychologických výzkumů bylo zjištěno, že kritické historické myšlení v duchu poznávací metody historické vědy je lidské myslí nepřirozené. Žáci nevědomě vnímají minulost za objektivně danou a poznatelnou. V takovém pojetí je pak učebnice dějepisu oknem

² SEIXAS, Peter. Who Needs a Canon?. In: STUURMAN, Siep a Grever MARIA. *Beyond the Canon: History for the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan UK, 2007.

³ LABISCHOVÁ, Denisa a Blažena GRACOVÁ. *Z nejnovějšího výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu* [online]. [cit. 2018-07-18].

⁴ Srov. např. STEARNS, Peter, Peter SEIXAS a Samuel WEINBURG, ed. *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York University Press, 2000.

⁵ Srov. BENEŠ, Zdeněk. *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*. [online]. [cit. 2018-07-18].

⁶ Naivní teorie dítěte. Pedagogický slovník definuje miskonceptci jako „dětské chápání a interpretace jevů přírodní a sociální reality, které si dítě vytváří před zahájením škol. Vzdělávání i v jeho průběhu.“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 132)

do minulosti v klasickém Rankovském pozitivistickém duchu „*wie es eigentlich gewesen*“.⁷

Přestože někdy žáci rozpoznají, že výklad minulosti může být zatížen ideologicky či být subjektivní, o objektivně poznatelné minulosti většinou nepochybuji.⁸ Zcela jim tak uniká charakter historiografie jako vědy založené na operacích analýzy a „subjektivní“ interpretace pramenů. Přestože pojem historické vědomí, jakožto centrální kategorie české a německé didaktiky dějepisu, je zatížen nesmírnou pluralitou definic,⁹ zvědomení faktu konstruovanosti minulosti je naprosto stěžejním aspektem, *conditio sine qua non* jakéhokoliv smysluplného procesu historického vzdělávání.

Autoritativní výklad předkládající žákům partikulární narativ k naučení (předstírajíc, že se jedná o „pravdu historie“), následovaný požadavkem na reprodukci historických detailů onoho narativu posiluje přirozený miskoncept naivního realismu minimálně tím, že učitel jakožto expertní autorita modeluje svým jednáním představy žáků o podstatě historie. Historické vědomí, jehož kultivace by měla být smyslem dějepisu, je tak naopak tradiční transmisivní výukou „lobotomizováno“ praktickým zatajením nedůležitější vlastnosti lidského historického poznávání – sebereflexivního vnímání historie jako lidského intersubjektivního neobjektivního konstruktů založeného na procesu interpretace.

2.2 Ideologická indoktrinace

Dějepis ve smyslu paměťového předávání doktríny jednoho kánonu často nese ideologická sdělení, jež se snaží implantovat do mysli žáků. Pomineme-li teď praxi autoritářských a totalitních režimů, podobné tendence nacházíme také ve výuce v demokratických společnostech, kdy je požadována konzumace a přesná reprodukce určitého nacionalistického narativu. Efektivita takového přístupu může být značná, což dokazují výzkumy v USA, kdy byla dvaceti čtyřem náhodně vybraným americkým vysokoškolským studentům položena otázka „Jaký je původ Spojených států?“, přičemž odpovědi formou eseje byly skoro identické u dvaceti tří. (VanSledright, 2011, s. 23). Vysvětlení pro takový jev bývá spojováno s emociální atraktivitou a smysluplností příběhů, která bývá navázána na sebeidentifikaci v kulturně sdílených narativních

⁷ Srov. WINEBURG, Sam. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Temple University Press, 2001.

⁸ WINEBURG, Sam. Making Historical Sense. In: STEARNS, Peter, Peter SEIXAS a Sam WINEBURG. *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York Univeristy Press, 2000.

⁹ Srov. LABISCHOVÁ, Denisa. *Co si uchováваме v paměti?: Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013.

šablonách – např. univerzálně srozumitelný příběh Američanů podávaný jako „výprava za svobodou“.¹⁰

Podobných příkladů efektivní indoktrinace nacionální ideologií bychom našli více, přestože vztah společnosti vůči totalizujícím historickým narativům vyučovaným ve škole může být často velice kritický.¹¹ V českém prostředí hrají v historickém vědomí (a to i učitelů dějepisu) nezanedbatelnou roli mýty, legendy a historické stereotypy spojené s nacionálním vyprávěním. (LABISCHOVÁ, 2013, s. 213) Otázka, nakolik zde hraje roli školní výuka, zůstane zřejmě nezodpovězena, i když se lze domnívat, že převažující metoda výkladu a jeho preference žáky (kteří mimochodem vyžadují charismatickou osobnost pedagoga) a náchylnost učitelů k historickým mýtům může mít významný vliv. Většina českých ředitelů škol vnímá jako jeden z nejdůležitějších cílů výuky dějepisu „vést žáky k hrdosti na svou vlast“, podobně jako učitelé na základních školách.¹²

Takovýto cíl však ani v RVP, ani v didaktické literatuře nedohledáme. Jaké důsledky může taková výuka mít, ukazuje přesvědčivě Radan Haluzík, když spojuje nacionální charakter dějepisných kurikul jednotlivých svazových zemí bývalé Jugoslávie s nacionalistickým básněním bestiálních občanských válek na Balkáně v 90. letech.¹³

2.3 Dogma jedné perspektivy

Představa kodifikovaného historického kánonu k zapamatování naráží nejen na paradigma současné historické vědy, které uznává pluralitu interpretací a dějin, ale také na realitu současného multikulturního světa. Historie koho má být vyučovaná? Rozsáhlé debaty na toto téma zasáhly nejen USA a Kanadu, ale i další země Západu (tzv. history wars).¹⁴ Narativ „objevení Nového světa“ a „dobyty Nového světa“ je zcela odlišný. Který má být vyučován a memorován? Je historie Západu historií světa?

Současná didaktika dějepisu naopak, v souladu s interpretativním charakterem historické vědy, klade důraz na pluralitu perspektiv.¹⁵ Učit vedle sebe několik

¹⁰ o narativních šablonách více WERTSCH, James. *Mind as Action*. New York: Oxford University Press, 1997.

¹¹ WERTSCH, James. Is It Possible to Teach Beliefs, as Well as Knowledge about History? In: STEARNS, Peter, Peter SEIXAS a Sam WINEBURG. *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York University Press, 2000.

¹² *Tematická zpráva – Výuka soudobých dějin na 2. stupni základních škola a na středních školách* [online]. Praha: ČSI, 2016 [cit. 2019-05-16], s. 4.

¹³ HALUZÍK, Radan. *Proč jdou chlapi do války*. Dokořán, 2018.

¹⁴ TAYLOR, Tony a Robert GUYVER. *History Wars and the Classroom: Global Perspectives*. Charlotte, 2012.

¹⁵ STRADLING, Robert. *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu*. Rada Evropy, 2003.

paralelních narativů se nezdá být efektivním řešením, jak z didaktických hledisek, tak z důvodu toho, že množství historických pamětí nezůstává v měnícím se světě statické. (STUURMAN, GREVER, 2007, s. 3).

Ve výčtu negativ a úskalí klasické výuky by bylo možno pokračovat. Často se zmiňuje ahistorická představa o minulosti a společnosti, kdy se určitá komplexní historická interpretace zasazená do specifického historického kontextu dostává složitě přes několikero prostředníků (historická věda – kánon – autoři kurikula – kurikulum – autoři učebnice – učebnice – učitel – výklad) až do mysli žáka, přičemž v důsledku komunikačních šumů, nutnosti simplifikace, ahistorického prezéntismu a nerefektovaných prekonceptů žáků nakonec pravděpodobně dochází v historickém vědomí k posunům, které zdaleka neodpovídají vzdělávacím cílům.¹⁶

Další problémy vyplývající z tradiční výuky jsou například neznalost historických faktů, kognitivní nenáročnost, odtahitý vztah k dějepisu a dějinám, ignorance radikální technologické proměny naší civilizace a jistý nihilistický relativismus, který vede k druhému neproduktivnímu postojovému extrému, který může být nazván také jako *naivní relativismus* („každý výrok o dějinách je pravdivý, záleží jenom na názoru“) (VanSledright, 2011, s. 66).

3 Kompetenční model jako nové oborové paradigma?

Věda o výuce minulosti prošla tváří tvář nevyhovující tradiční výuce v různých zemích pozoruhodným vývojem, který se zdá v průběhu počátku 21. století docházet k možnému konsenzu. Texty autorů z různých zemí jsou publikovány v kolektivních anglicky psaných sbornících a vzájemná inspirace a obohacování vede k propojování terminologie a východisek.¹⁷

Není v možnostech tohoto textu dopodrobna rozebírat vývoj didaktik Německa, USA, Velké Británie, Kanady a dalších západních zemí, ve kterých dochází k propracovávání podobných kognitivních výukových konceptů spadajících pod různé kategorie (např. *historické vědomí* v Německu, *historické myšlení* v americké a kanadské didaktice, *historická gramotnost* ve Velké Británii).

S určitým zjednodušením lze říct, že dochází k oborové shodě na tom, že cílem dějepisu a obecně historického vzdělávání má být rozvíjení konkrétních kompetencí

¹⁶ Emblematickými se v tomto kontextu staly experimenty Andrea diSessy, který dokázal, že mentální miskoncepty žáků zůstávají pozoruhodně odolné i vůči měřitelně úspěšné transmisivní výuce.

¹⁷ Viz např. ERCIKAN, Kadriye a Peter SEIXAS, ed. *New Directions In Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.

historického myšlení.¹⁸ V českém prostředí podrobný přehled dané problematiky představili Jaroslav Najbert a Hana Havlůjová.¹⁹

Přestože terminologie jednotlivých modelů zůstává nesjednocená a především nástroje hodnocení jsou ještě stále v procesu empirického zkoumání a testování, lze vysledovat základní obrysy, na základě nichž lze vytvořit nástin funkční syntézy. Většina navržených zahraničních kompetenčních modelů obsahuje následující mentální dimenze, jejichž rozvíjení má být primárním cílem výuky.²⁰

1. příčinnost a následnost (Proč se události dějí a jaké mají dopady?)
2. význam (Podle čeho rozhodujeme, co je třeba se z minulosti naučit?)
3. kontext (Jakou roli hrají konkrétní události, lidé a koncepty v daném historickém kontextu?)
4. výpověď pramenů (Jak víme, co víme o minulosti?)
5. trvání a změna (Jak najít logiku ve složitých historických procesech?)
6. dobové perspektivy (Jak lépe porozumět lidem, kteří žili v minulosti?)
7. etická dimenze historického poznání (Jak nám historie může pomoci v přítomném životě?)

Přestože je možné diskutovat o definici a zařazení jednotlivých operací do daných kategorií (např. zda dekonstrukce jiných narativů spadá pod „výpověď pramenů“, tedy zda lze ve výuce považovat narativ za „pramen“ atd.), je zřejmé, že se jedná o drobné nuance. Průnik myšlení didaktiků dějepisů kroužícího kolem pojmů historická gramotnost či historické myšlení je neoddiskutovatelný.

¹⁸ Například v německé didaktice dějepisu dochází v současné době k přehodnocování poněkud abstraktního a statického pojmu „historické vědomí“ a k jeho postupnému nahrazování kompetenčním modelem dynamizujícího „historického myšlení“. Viz např. KÖLBL, Carlos a Lisa KONRAD. Historical Consciousness In Germany. In: KADRIYE, Ercikan a Peter SEIXAS. *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.

¹⁹ NAJBERT, Jaroslav a Hana HAVLŮJOVÁ. Hledání nového konsensu: Učíme dějepis ve veřejném zájmu? *Historie – Otázky – Problémy*. 2018, (1).

²⁰ V zásadě se navržené kategorie prolínají s kanadským modelem historického myšlení podle Petera Seixase, jehož kategorie zde byly využity s tím, že byla přidána kategorie „historického kontextu“, který se objevuje ve švédském, americkém a německém modelu. Srov. HAVLŮJOVÁ, Hana a Jaroslav NAJBERT. *Proměna cílů historického vzdělávání v čase nových médií* [online]. [cit. 2018-07-18], BROOKHART, Susan. Assessment of Historical Thinking in Practice. In: KADRIYE, Ercikan a Peter SEIXAS. *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.

4. Schizofrenie českého kurikula

Pokud bychom se blíže podívali na současný český RVP, rozpoznáme zde poněkud schizofrenní situaci, která svědčí o hlubším rozkolu v konceptualizaci smyslu výuky dějepisu obecně. RVP deklaruje dvě hlavní „poslání“²¹ výuky dějepisu.

Na jedné straně je to „*kultivace historického vědomí*“ vycházející evidentně z diskuzí v německé oborové didaktice, přičemž tento pojem není dále nikterak definován ani rozveden. Můžeme se tedy domnívat, že v souladu s německými didaktickými východisky obnáší kritický přístup k historii jako interpretačnímu konstrukt. Ostatně tuto domněnku potvrzuje následující, na české poměry rozhodně radikální, formulace, která uvádí „Žáci jsou vedeni k poznání, že historie není jen uzavřenou minulostí ani shlukem faktů a definitivních závěrů, ale je kladením otázek, jimiž se současnost prostřednictvím minulosti ptá po svém vlastním charakteru a své možné budoucnosti.“²²

Zatímco na jedné straně RVP striktně vyžaduje, aby historie nebyla shlukem faktů, ale kladením otázek, na straně druhé formuluje poměrně antagonistický cíl, když jako druhé „poslání“ dějepisu vytyčuje „*uchování kontinuity historické paměti, především ve smyslu předávání historické zkušenosti.*“ Pomineme-li, že představa kontinuity jedné historické paměti je v českém prostředí více než absurdní a že předávání někým kodifikované historické zkušenosti je taktéž rozporuplný cíl, vidíme zde jednoznačně oporu pro tradiční přístup. Smyslem dějepisu má být podle kurikula „předat jednu historickou zkušenost a uchovat kontinuitu jedné paměti“. Imperativy předání jedné paměti a kladení otázek zpochybňujících historii jako shluk definitivních faktů jsou tak v jistém rozporu.

Učitel má na jedné straně vést žáka k „*rozpoznávání projevů a příčin subjektivního výběru a hodnocení faktů*“, ale zároveň sugeruje možnost, že žák má být schopen „*objektivního posouzení společenských jevů současnosti i minulosti*“.²³ Zatímco historická věda objektivitu jako neplodný koncept opustila, žák základní školy má být takzvaně objektivní? Představa o objektivitě minulosti navíc může být vnímána jako problémový miskoncept naivního historického vědomí. Proč je cílem kurikula utužovat naivní představy, jejichž cílená kultivace by měla být hlavním výukovým cílem? Podobných schizofrenií bychom zřejmě našli v textu kurikula více.

Jedná se o klasický rozpor mezi politicko-identitárním pojetím vycházejícím z potřeby předat a uchovat (domnělý) kodifikovaný kánon kulturně historického dědictví a moderními didaktickými východisky zdůrazňujícími sociální konstruovanost

²¹ Otázkou je, jestli by nebylo vhodnější mluvit spíše o „cílech“

²² Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha, 2017, s. 51. Dostupný online.

²³ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha, 2017, s. 51-52. Dostupný online.

historie zcela opouštějícími „výuku jedné minulosti“ a nahrazujícími ji důrazem na myšlenkové procesy a kompetence ve smyslu „výuky o chápání a vnímání časovosti“.

Podle řady výzkumníků v oblasti vzdělávání je tato dichotomie mezi ideologickým identitárně zaměřeným důrazem na kulturně historické dědictví a výukou k osvojení kritických metod vycházejících z metodologie a paradigmatu historické vědy nepřekročitelná. Paměťové předání seznamu kanonických faktů totiž utužuje mylnou představu o historii jako o shluku faktů, a proto se nedá sloučit s kritickým přístupem vycházejícím z historické vědy.²⁴

5. Slepá skvrna kompetenčních modelů?

Dostáváme se tak ovšem k možné slepé skvrně kompetenčních modelů. Východiska modelů zaměřených na rozvoj kognitivních operací a dovedností totiž ke své kultivaci v zásadě nepotřebují konkrétní historické události daného národa. Kompetence v tomto pojetí jsou totiž vnímány jako komplex schopností a dovedností, které umožňují řešit (nové) problémy v dané oblasti. Kompetence sice obsahuje určitou faktickou znalost, avšak samotná faktická znalost kompetenci nijak negarantuje. Jedná se o obecnou schopnost řešit problémy, tudíž nemůže být podmíněna specifickou znalostí určitého historického detailu (jména či události). (Körber, 2015, s. 34)

Andreas Körber uvádí přesvědčivý hypotetický příklad japonského profesora historie, u kterého můžeme předpokládat vysokou úroveň kompetencí historického myšlení, přestože nebude znát podrobnou faktografii jednotlivých národních kánonů evropských států (Körber, 2015, s. 34). Pokud bychom měřili japonského profesora s českým maturantem pomocí tradičních testů (např. jak je definuje Katalog požadavků pro maturitní zkoušku), paradoxně by nám pravděpodobně vyšlo, že maturant schopný nereflexivně a mechanicky reprodukovat určitou faktografii českých dějin z učebnice by měl lepší výsledky než japonský profesor.

Zastánci tohoto přístupu přesvědčivě argumentují, že není možno žákům nařizovat, kterou historií se mají či nemají zabývat, protože historická relevance a historická kultura procházejí dynamickou proměnou (zvláště v rychle se transformujícím světě 21. století). Důraz na kompetence nám tak umožní flexibilně vybírat vhodná historická témata na základě preference, potřeb a zájmu žáků s ohledem na neustále se vyvíjející historickou kulturu.²⁵

Pokud bychom dovedli tuto úvahu do extrému, s nadsázkou by bylo možné vybatvit žáky širokou škálou kompetencí historického myšlení, aniž by bylo nutno zmínit

²⁴ Srov. LOWENTHAL, David. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press: Cambridge University Press, 1999.

²⁵ Dobrým příkladem je argumentace Jaroslava Najberta v pořadu Historie.cs. *Historie.cs* [televizní pořad]. ČT, 9. 3. 2019.

byť jen jedno jméno z českých dějin. Bylo by možné využít jakoukoliv jinou historii (např. USA). Takové, i čistě teoretické, východisko by bylo zajisté naprosto nepřijatelné pro drtivou většinu historiků, učitelů dějepisů, ředitelů, rodičů a v neposlední řadě žáků nehledě na případnou politickou a společenskou neprůchodnost. Zdá se tak, že utvářející se didaktické paradigma kompetenčního modelu zaměřeného převážně na myšlenkové operace nefunguje univerzálně, protože nepokrývá další specifika některými obvykle spojovaná s výukou dějepisu (např. vztah k vlasti, důraz na rodnou a lokální historii, socializační aspekt, reflexe národní historické kultury atd.).

Existuje nějaká možnost, jak propojit ony zdánlivě protikladné póly?

6. Kulturně historické dědictví jako rezervoár pramenů

6.1 Historie transformace kurikula v Nizozemí

Inspirujícím pro řešení daného problému by mohlo být reflektování odborné debaty probíhající v Nizozemí. Nizozemská didaktika dějepisu vychází z dlouholeté tradice inovativního přístupu. První učebnice založená na moderním badatelském přístupu byla vydána už v 70. letech 20. století. Od roku 1993 bylo celé kurikulum transformováno směrem k rozvoji kompetencí historického myšlení, což bylo doprovázeno obecnou reformou učebnic nyní založených na práci žáků s širokou škálou historických pramenů.

Tento radikální zvrat nicméně vyvolal ve společnosti určitý odpor a pnutí. Odpůrci argumentovali zanedbáním dovedností historické orientace a oslabováním „historického přehledu“. V reakci na tuto kritiku bylo doporučeno doplnit kompetence historického myšlení o kompetenci orientace v časovém rámci. Tato kompetence obsahuje znalosti, které mohou být využity pro situování historických událostí, osobností a vývoje na časovou osu. Následný politický vývoj, ovlivněný konzervativními proudy, nacionálními apely a morální panikou šel však ještě dále. Pod tlakem nizozemského parlamentu a přes odpor řady historiků a odborníků na vzdělávání vláda od roku 2009 prosadila zavedení závazného kánonu nizozemských dějin. Školy by nyní měly využít padesát „oken“ z kánonu, aby ilustrovaly klíčové rysy jednotlivých dějinných období.²⁶

Postupně se však ukázalo, že návrat kánonu nemusí zdaleka znamenat návrat k tradiční transmisivní výuce ovlivněné nacionalistickými ambicemi. Čtrnáct sekcí časové osy (např. vzestup moderní společnosti) je rozděleno na padesát témat (např. Anna Franková či televize), přičemž zůstává na učitelích, jakým způsobem a jaká historická fakta se rozhodnou využít vzhledem k ústavně zakotvenému právu na svobodné vzdělávání.²⁷

²⁶ VAN BOXTEL, Carla, Maria GREVER a Stephan KLEIN. Heritage as a Resource for Enhancing and Assessing Historical Thinking. In: ERICAN, Kadriye a Peter Seixas. *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.

²⁷ VAN OOSTROM, Frits a Hubert SLINGS. *A Key to Dutch History* [online].

6.2 Dědictví jako rezervoár pramenů

Vztah mezi kánonem a kulturně historickým dědictvím je velice úzký. Pro zjednodušení můžeme zařadit historický kánon a jeho potřebu do kategorie kulturně historického dědictví charakterizovaného jako „prvky krajiny, hmotné a duchovní kultury, které jsou odkazem minulosti a je ve veřejném zájmu zachovat je pro budoucnost“ (FOLTÝN, 2008, s. 10) Jak však zachovat něco pro budoucnost tak, aby se nejednalo o identitární indoktrinaci?

Možnosti produktivního propojení dědictví a požadavků moderní didaktiky dějepisu nehlouběji promýšlí několik nizozemských didaktiček a didaktiků dějepisu jako například profesorky Carla Van Boxtel z amsterodamské univerzity či Maria Grever z univerzity v Rotterdamu. Ve svých publikacích společně s dalšími odborníky konstatují edukační nebezpečí pasivně pojatého dědictví coby ustálených moralizujících interpretací, avšak nezavrhují možná produktivní využití dědictví, jehož přínosy spatřují hlavně v afektivních rovinách, atraktivitě pro žáky a motivační složce.

Základní kategorii, s níž pracují, definují jako *dynamicky pojaté kulturně historické dědictví*. Dědictví je v takovém pojetí vnímáno jako nepřetržitý proces výběru a promýšlení smyslu minulosti vzhledem k současnosti a budoucnosti.²⁸ V edukační praxi může být takové přiznaně sociálně konstruované dědictví využito nikoliv jako monolit k uctívání, nýbrž jako bohatý a atraktivní pramen kritického poznávání relevance nejrůznějších perspektiv.

Kulturně historické dědictví tak podle nizozemských odbornic může hrát roli společné platformy, rezervoáru zdrojů pro výuku i plnit roli společenské koheze, aniž by nabourávalo hlavní cíle současné didaktiky dějepisu směřující k rozvíjení kompetencí kritického historického myšlení.

6.3 Návrh aplikace do českého kurikula

Z hlediska českého prostředí je třeba zvážit mohutnou tradici transmisivní dějepisné výuky založené na autoritativním výkladu učitele a zápisích do sešitu. Zatímco nizozemští pedagogové již desítky let rozvíjejí žákovské kompetence s pomocí moderních učebnic založených na aktivní badatelské práci žáků, v českých školách učitelé stále většinou očekávají zopakování nadiktovaných historických faktů. To, že zdaleka nestačí zrušit osnovy a dát učitelům volnost dokazuje to, že řada učitelů v reakci na nedotaženou a nejasně definovanou revizi kurikula zcela rezignovala na dosažení

²⁸ VAN BOXTEL, Carla, Maria GREVER a Stephan KLEIN. *The Appeal of Heritage in Education* [online]. [cit. 2019-05-16].

vyšších a komplexnějších oborových cílů a v zásadě kurikulární reformu pod vlivem tradičního pojetí často ignorují.²⁹

Ostatně limity vlivu změny textu kurikula na praktickou výuku jsou dlouho známy. Přesto však stojí za to usilovat o inovativní kodifikaci oborových cílů do závazného RVP, protože se jedná o text vymezující základní filozofii výuky daných oblastí. V neposlední řadě proto, že RVP se (alespoň deklarativně) řídí autoři nových dějepisných učebnic, které by měly mít na konkrétní podobu vzdělávání poněkud větší vliv.

Jak tedy upravit české kurikulum tak, aby akcentovalo důraz na kompetenční model historického myšlení v praxi realizovaný skrze badatelskou výuku se školními historickými prameny a zároveň garantovalo jistý kánon kulturně historického dědictví?

Přestože je velkou otázkou, jakou konkrétní podobu bude mít nový revidovaný RVP, možným řešením by mohlo být provázání tzv. očekávaných výstupů s doporučeným učivem formulovaným nikoliv jako historické téma, nýbrž v podobě historické otázky. V současném RVP je dějepisné učivo formulováno staticky (např. antické Řecko a Řím, Velká Morava, husitství). Toto pojetí je tradičně spjato s výukou dějepisu jako „nadpisu a několika faktografických odrážek, jejichž zapamatování se bude zkoušet“.

Pokud by však učivo, vycházející z kulturně historického kánonu, bylo pojato jako dynamizující historická otázka, samotná formulace by tak realizovala poněkud abstraktní požadavek RVP na pojetí historie coby neustálého kladení otázek namísto shluku faktů k naučení. Konkrétně by bylo vhodné otázky zformulovat tak, aby pokud možno cílily na jednu konkrétní kompetenci historického myšlení.

Není sice v možnostech tohoto textu konkretizovat celý návrh, zvláště při přihlédnutí k tomu, že není zřejmé, jaká vzdělávací politika bude vlastně nakonec přijata, nicméně sekce učivo v podobě historických otázek by mohla vypadat například následovně.³⁰

²⁹ JANÍK, Tomáš. Kurikulární reforma na gymnáziích: výzkumná zjištění a doporučení. *Pedagogická orientace*. 2011, (4).

³⁰ Opět se zde primárně vychází ze zřejmě nejrozpracovanějšího kanadského modelu. HAVLŮJOVÁ, Hana a Jaroslav NAJBERT. *Proměna cílů historického vzdělávání v čase nových médií* [online]. [cit. 2018-07-18].

Historická otázka	Kompetence	Dimenze kompetence	Očekávaný výstup
Proč zanikla římská říše?	Příčiny a důsledky: Proč se události dějí a jaké mají dopady?	Každá změna je způsobována mnoha příčinami a ústí v mnoho důsledků. Příčiny i důsledky jsou krátkodobé i dlouhodobé, vzájemně propletené do složité sítě vztahů.	Žáci rozeznají několik krátkodobých i dlouhodobých příčin a důsledků rozpadu Římské říše a vysvětlí jejich vzájemnou provázanost
Byla Velká Morava předchůdcem České republiky?	Historický význam: Podle čeho rozhodujeme, co je třeba se z minulosti naučit?	Historický význam je vytvářen. Události, lidé, stejně jako různé vývojové trendy mají historický význam, pouze pokud se ukáže, že zaujímají ve vyprávění o historii smysluplné místo.	Žáci dokáží popsat, jak je prostřednictvím narativu vývoje českého národa vytvářen význam Velké Moravy.
Odkud víme, jaký byl osud Jana Husa?	Výpověď pramenů: Jak víme, co víme o minulosti?	Historie je interpretací založenou na dedukcích z primárních pramenů, ať už jsou jimi dobové zprávy, nebo další stopy, hmotné pozůstatky či záznamy	Žáci porovnají několik historických pramenů týkajících se husitství a posoudí jejich výpovědní hodnotu.

Podobně by bylo možné rozšířit téma o historické kontroverze, jejichž didaktický přínos je nesporný a řadou odborníků oceňovaný.³¹ Bylo by možné se ptát například:

- Byli příslušníci tzv. šedé zóny za normalizace zbabělci a disidenti hrdinové?
- Bratři Mašínové – vrazi, anebo hrdinové?
- Opravdu v roce 1989 zvítězila pravda a láska nad lží a nenávisť?³²

³¹ Např. Bodo Von Borries tvrdí, že školní dějepis by měl být multiperspektivní, pluralistický a kontroverzní. IN: APOSTOLIDOU, Eleni a Gloria SOLÉ. *The Historical Consciousness of Students-Prospective Teachers: Greek and Portuguese Aspects in the Context of the Current Economic Crisis* [online]. [cit. 2019-05-16].

³² Otázky jsou inspirovány sdílením v rámci vzdělávacích seminářů Ústavu pro studium totalitních režimů.

Je očividné, že je nutné důmyslně provázat vazbu historické otázky na konkrétní kompetenci a následně očekávaný výstup tak, aby byl alespoň rámcově hodnotitelný. Takové kurikulum by však automaticky vyřadilo nevhodné zastaralé učebnice a poněkud oslabilo tendence některých učitelů redukovat historii na seznam faktů k naučení. V ideálním případě by bylo propojeno s novou podobou maturitní zkoušky, která by byla založena na otázkách měřících úroveň kompetencí.

Formulace učiva coby historických otázek by tak mohla být první důležitým krokem reformy českého dějepisu směrem k demokratizaci historické kultury a rozvoji kritického myšlení, jehož nedostatek se v době digitálních veřejných prostorů, postupující relativizace doby postfaktické a nárůstu autoritářských tendencí stává závažným problémem ohrožujícím demokratické hodnoty naší společnosti.

Závěr

Na základě analýzy zahraničních kompetenčních modelů bylo navrženo hovořit o možném konsenzuálním paradigmatu didaktiky dějepisu, které je založeno na rozvoji kompetencí historického myšlení. Po rozpracování vztahu problematiky kulturně historického dědictví a současných oborových didaktických východisek byl načrtnut možný kompromis, který umožňuje edukovat skrze historické dědictví tak, aby byly zachovány jak didaktické vzdělávací cíle mířící na kognitivní dimenze historického myšlení, tak afektivní, socializační a hodnotová složka spojovaná s potřebou historického kánonu. Klíčovým nástrojem je dynamizující pojetí kulturně historického dědictví, které může být realizováno skrze formulaci historické otázky vycházející z historického kánonu. V textu byla nastíněna konkrétní možnost aplikace takového přístupu v českém kurikulu.

Hlavní cíle příspěvku, spočívající v definici omezení tradiční výuky a vymezení utvářejícího se ho konsenzuálního paradigmatu didaktiky dějepisu i jeho limitům vzhledem k probíhající revizi RVP považují za splněné. Badatelskou výzvou může v tomto kontextu být podrobnější teoretické rozpracování kompetenčních modelů, které by mohlo být využito například při hodnocení učebnic či obecně edukačních médií procházejících vlivem informačních technologií hlubokou transformací.

Popsané řešení problematické vazby mezi učivem a kompetencemi by mohlo být inspirací například pro tvůrce českých učebnic, učitele, studenty učitelských oborů a autory kurikula.

7 Použitá literatura

APOSTOLIDOU, E., SOLÉ, G. *The Historical Consciousness of Students-Prospective Teachers: Greek and Portuguese Aspects in the Context of the Current Economic Crisis* [online]. [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <http://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/55512/3/Eleni%20Apostolidou%20Gloria%20Sole%20contribution.pdf>

- BENEŠ, Zdeněk. *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*. [online]. [cit. 2018-07-18]. Dostupné z: http://www.historiascholastica.com/sites/www.historiascholastica.com/files/HS/hs1/Historia_Scholastica_I_BENES.pdf
- BROOKHART, Susan. Assessment of Historical Thinking in Practice. In: ERCIKAN, K., SEIXAS, P. (ed.) *New Directions In Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.
- ERCIKAN, K., SEIXAS, P. (ed.) *New Directions In Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.
- FOLTÝN, Dušan. *Prameny paměti: sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe*. Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty v Praze, 2008.
- HALUZÍK, Radan. *Proč jdou chlapi do války*. Dokořán, 2018.
- HAVLŮJOVÁ, H., NAJBERT J. *Proměna cílů historického vzdělávání v čase nových médií* [online]. [cit. 2018-07-18]. Dostupné z: <https://historylab.cz/metodika/kapitola/ucebnice-a-historicke-vzdelavani-pro-21-stoleti/promena-cilu-historickeho-vzdelavani-v-case-novych-medii/>
- JANÍK, T. Kurikulární reforma na gymnáziích: výzkumná zjištění a doporučení. *Pedagogická orientace*. 2011, (4).
- KÖLBL, C., KONRAD, L. Historical Consciousness In Germany. In: ERCIKAN, K., SEIXAS, P. (ed.) *New Directions In Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.
- KÖRBER, Andreas. *Historical consciousness, historical competencies – and beyond?* [online]. 2015 [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: https://www.pedocs.de/volltexte/2015/10811/pdf/Koerber_2015_Development_German_History_Didactics.pdf
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ B. *Z nejnovějšího výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu* [online]. [cit. 2018-07-18]. Dostupné z: www.moderni-dejiny.cz/clanek/file/id/1977
- LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováváme v paměti?: Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013.
- LOWENTHAL, D. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press: Cambridge University Press, 1999.
- NAJBERT, J., HAVLŮJOVÁ, H. Hledání nového konsensu: Učíme dějepis ve veřejném zájmu?. *Historie – Otázky – Problémy*. 2018, (1).
- SEIXAS, P. Who Needs a Canon?. In: STUURMAN, S., GREVER, M. *Beyond the Canon: History for the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan UK, 2007.
- STEARNS, P., SEIXAS P., WEINBURG, S. (ed.) *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York University Press, 2000.
- STRADLING, Robert. *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu*. Rada Evropy, 2003.

- STUURMAN, S., GREVER, M. (ed.) *Beyond the Canon: History for the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan UK, 2007.
- ŠKODA, J., DOULÍK, P. *Psychodidaktika: Metody efektivního a smysluplného vyučování*. Praha: Grada Publishing, 2011.
- TAYLOR, T., GUYVER, R. *History Wars and the Classroom: Global Perspectives*. Charlotte, 2012.
- VAN BOXTEL, C., GREVER, M., KLEIN, S. Heritage as a Resource for Enhancing and Assessing Historical Thinking. In: ERCIKAN, K., SEIXAS, P. (ed.) *New Directions In Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015.
- VAN BOXTEL, C., GREVER, M., KLEIN, S. *The Appeal of Heritage in Education* [online]. [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: https://www.academia.edu/31244625/Introduction._The_Appeal_of_Heritage_in_Education
- VAN OOSTROM, F., SLINGS, H. *A Key to Dutch History* [online]. [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <http://www.entoen.nu/doc/AKeyToDutchHistory.pdf>
- VANSLEDRIGHT, B. *The Challenge of Rethinking History Education: On Practices, Theories, and Policy*. 2011. New York: Routledge, 2011. ISBN 0415873797.
- VESELÝ, A. *Příprava hlavních směrů vzdělávací politiky ČR 2030+* [online]., 5 [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <https://docs.google.com/document/d/1VAF6BG-b9uXOrMVRJaHw6GcI9jTraRaaB0ZCW6799VE/edit>
- WERTSCH, J. Is It Possible to Teach Beliefs, as Well as Knowledge about History?. In: STEARNS, P., SEIXAS P., WEINBURG, S. (ed.) *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York University Press, 2000.
- WERTSCH, J. *Mind as Action*. New York: Oxford University Press, 1997.
- WINEBURG, S. Making Historical Sense. In: STEARNS, P., SEIXAS P., WINEBURG, S. *Knowing, Teaching, and Learning History*. New York: New York University Press, 2000.
- WINEBURG, S. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Temple University Press, 2001.

8 Kontakt na autora

Jiří Karen
Ostravská univerzita
Filozofická fakulta
Katedra historie
Reální 1476/5,
702 00 Moravská Ostrava a Přívoz
Email: karen.jiri@seznam.cz
Školitel: doc. PhDr. Denisa Labischová, PhD

Hodnota vzdělání u univerzitních studentů generace 1.5 ve Velké Británii

Value of education among university students of generation 1.5 in Great Britain

Markéta Šemberová, Jitka Plischke

Anotace: Příspěvek se zabývá hodnotou vzdělání u etnicky odlišných studentů generace 1.5 žijících ve Velké Británii. Cílem příspěvku je prezentovat pohled etnicky odlišných studentů na hodnotu vzdělání a na základě jejich tvrzení objasnit, jakým způsobem může daná hodnota být ovlivněna integrací studentů a jejich rodin do společnosti, vírou a rodinným zázemím. Sběr dat proběhl pomocí polostrukturovaných rozhovorů na území Velké Británie. Analýza dat, prezentovaná v příspěvku, byla uskutečněna na základě otevřeného, axiálního a selektivního kódování.

Klíčová slova: student z odlišného sociokulturního prostředí, etnikum, generace 1.5, hodnota vzdělání, zakotvená teorie.

Summary: The paper focusses on the value of education of 1.5 generation students from abroad, living in the United Kingdom. The aim of the paper is to present the view of ethnically diverse students on the value of education and to explain how their value is shaped by integration of the students and their families into the society, religion and family background. The data were collected using semi-structured interviews in the United Kingdom. Data analysis presented in the paper was based on open, axial and selective coding.

Key words: student from different sociocultural environment, ethnicity, generation 1.5, value of education, grounded theory.

1 Úvod

Příspěvek se zabývá problematikou hodnoty vzdělání u studentů z odlišného sociokulturního prostředí ve Velké Británii. V tomto příspěvku se zabýváme konkrétně studenty zapsanými do prezenčního studijního programu na univerzitách. Zaměříme se především na tzv. generaci 1.5, což jsou potomci migrantů na území Velké Británie z různých zemí. Výzkumné šetření je součástí širšího výzkumného záměru, ve kterém je zkoumána hodnota vzdělání u zahraničních studentů a aspekty, které na její formování mohou mít vliv. Rozhodli jsme se tento příspěvek konstituovat tak, že v první řadě se budeme zabývat hodnotami, hodnotou vzdělání a odlišným sociokulturním prostředím. V metodologické části uvedeme zjištěné aspekty, které mají vliv na formování hodnoty vzdělání.

2 Terminologické ukotvení

Jak jsme již nastínili v úvodu tohoto příspěvku, naším základním východiskem se stává pojem *hodnota*. Hodnotu vysvětluje pedagogický slovník jako „*subjektivní ocenění nebo míru důležitosti, kterou jedinec přisuzuje určitým věcem, jevům, symbolům, jiným lidem aj.*“ (Průcha, 2009). Rokeach hovoří o systému přesvědčení člověka (system of beliefs), který nelze studovat jako jednotlivá přesvědčení, ale pouze jako jejich projev v chování člověka. Míra přesvědčení člověka o různých skutečnostech je proměnlivá, a více či méně centrální či naopak okrajová. V tom spatřuje rozdíl mezi hodnotami a postoji, neboť hodnoty jsou podle Rokeache v centru systému přesvědčení jedince, a proto jich je méně než postojů. Podle Rokeache je hodnota vztažena jen k abstraktním ideálům a ideálním způsobům chování (Rokeach, 1970). Dle Hayesové (1998) jsou hodnoty „*poměrně stálé osobní předpoklady, které leží v samém základu postojů*“. Postoje většinou přímo vycházejí ze základní hodnotové soustavy člověka. Podle Říčana (2010) jsou hodnoty „*nejobecnější postoje, které určují celý životní styl a orientaci člověka ve světě*“. Popovič (in: Cakirpaloglu, 2004) uvádí: „... *hodnoty představují společenské standardy, kterými je regulována činnost a chování lidí ve společnosti. Hodnoty určují, co je potřeba dělat, oceňovat, k čemu směřovat, zatímco normy regulují jak, tj. způsob chování při realizaci hodnoty nebo jak obecně jednat.*“ Sereno (2012) označuje za hodnoty něco, co lidem pomáhá směřovat svůj život určitým směrem, popřípadě jej vést. Jako příklad uvádí Sereno člověka, který má spousty představ a přání a člověka, který má jen pár přání, která si ale naopak uchovává jako ty nejvzácnější, a proto o ně také více usiluje ve svém životě. Rozděluje pak hodnoty na instrumentální (což jsou abstraktní hodnoty, které si člověk určuje a podle nich se vědomě rozhoduje žít svůj život, např. důvěryhodnost, upřímnost atd.) a na terminální (což jsou ve své podstatě cíle, kterých se jedinec snaží dosáhnout, např. univerzitní titul). Otázka, zda je pro studenty důležité dosáhnout

určité vzdělanosti a znalostí, nebo je pro ně důležité obdržet univerzitní diplom, se proto v našem výzkumu taktéž objevuje. Na základě výsledků předchozích výzkumů si dovolujeme také souhlasit s tvrzením Vojtové (2012), která ve své práci uvádí, že hodnota vzdělání je pro vysokoškolské studenty důležitá především z následujících důvodů: přináší potenciál, možnosti efektivněji pracovat, větší rozhled a schopnost hledat informace v souvislostech, schopnost větší orientace na trhu práce i ve společnosti, získání dovednosti pracovat s informacemi, získání všeobecného rozhledu a nadhledu a umění komunikace. Studenti dále spatřují hodnotu vzdělání i účelově: získání kvalifikace (diplomu), možnosti nalezení dobrého zaměstnání, které člověka baví, možnosti kariérního růstu, v zisku peněz.

Pro účely tohoto výzkumného šetření používáme dále také termín odlišné sociokulturní prostředí, což je pojem zastřešující širokou oblast. Upozorňujeme zde na fakt, že současná terminologie není ve vymezení rozsahu a obsahu tohoto pojmu jednotná. V první řadě souhlasíme s definicí Mohantyho, který v této souvislosti zahrnuje do daného pojmu nejen zvyklosti a tradice, ale také víru, vzory chování, atd: *„Culture is a human group which shares a number of essential aspects of daily life. Language, customs, traditions, religion and values are some of the shared products that define each cultural group. Each human group creates both material and non-material culture. Material culture for example includes physical objects (money, homes, cars) while non-material culture addresses the beliefs, values and behaviour shared by a particular group. Taken together, this material and non-material culture shapes emotional, cognitive, spiritual, and social experiences of individuals within the group“* (Mohanty, 2005). Termíny „sociální“ a „kulturní“ bývají dále také často spojovány s národnostní nebo rasovou odlišností, jazykovou bariérou, zdravotním handicapem, nízkým sociálním a ekonomickým statutem, sociálně patologickým prostředím rodiny nebo komunity či ústavní výchovou (Slowík, 2007). Na základě tohoto chápání vzniká naše otázka, tudíž jakým způsobem sociokulturní povědomí a background jedince, popřípadě i jeho odlišné etnikum, mohou ovlivnit jeho utváření hodnoty vzdělání.

3 Metodologie

V tomto příspěvku bylo využito kvalitativního designu výzkumu a za metodu byl zvolen polostrukturovaný rozhovor.

3.1 Způsob získání dat

Za způsob výběru respondentů jsme si zvolili metodu sněhové koule. Všem studentům byly položeny stejné otázky, které byly dle potřeby doplňovány. Respondentům bylo před začátkem rozhovoru vysvětleno, pro jaké účely budou rozhovory s nimi realizovány, okrajově byli i seznámeni s tématy, na která se budeme dotazovat.

3.2 Výzkumný vzorek

Našimi kritérii pro výběr respondentů byli studenti pocházející z odlišného socio-kulturního prostředí, kteří se vzdělávají ve Velké Británii, tedy v jiné zemi, než kterou považují za zemi svého původu, a mají také zkušenosti s více vzdělávacími systémy, a jejichž země původu je od země současného pobytu „kulturně“ značně vzdálena.

Respondentů bylo v součtu sedmnáct a zeměmi jejich etnického původu jsou: Indie, Pákistán, Afghánistán, Irán, Irák, Filipíny, Sýrie, Polsko a Česká republika.

3.3 Analýza dat

Odpovědi všech studentů byly nahrány, přepsány a poté zpracovány pomocí otevřeného, axiálního a selektivního kódování (Švaříček, Šedová, 2014).

3.3.1 Otevřené kódování

Na základě odpovědí respondentů nám vznikly následující kategorie kódů:

1. Demografická data

- jméno,
- věk,
- etnická příslušnost,
- náboženské vyznání.

2. Příchod rodiny do VB

- důvody a kritéria výběru cílové země.

3. Zkušenosti s britským vzdělávacím systémem

- přístup vyučujících,
- přístup spolužáků,
- etnické složení tříd,
- úskalí při studiu

4. Jazyková vybavenost

- jazyk v rodině,
- jazyk společnosti.

5. Vzdělání

- vzdělání rodičů,
- ambice,
- význam vzdělávání pro jednotlivce, rodinu a společnost.

6. Víra

- role víry během studia.

7. Integrace

- začlenění rodičů do společnosti,
- integrace do kolektivu třídy.

3. 3. 2 Axiální kódování

Na základě axiálního kódování vznikly následující kategorie kódů a vztahy mezi nimi (Schéma 1):

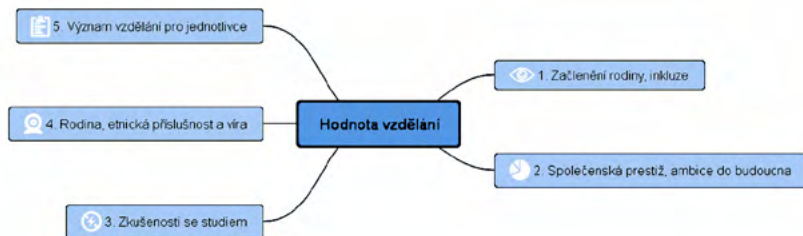

Schéma 1: Axiální kódování

3. 3. 3 Selektivní kódování

Příchod do Velké Británie

Z celkového počtu respondentů jedenáct uvedlo, že jejich rodiče přišli do Velké Británie z důvodu pracovní nabídky. Tři rodiny přišly z důvodu dosažení lepšího vzdělání pro své děti. Jedna rodina přišla do Velké Británie kvůli občanské válce v Sýrii. Dvě české rodiny odešly do Velké Británie za prací, jedna z nich se však vrátila zpět do České republiky.

Porovnání se zemí jejich původu

Podle studentů, kteří měli možnost srovnání, protože strávili alespoň pár let svého života v zemi jejich původu, je vzdělání ve Velké Británii mnohem více volné a otevřené. Vzdělání v zemích jejich původu jde ruku v ruce s tradičním pojetím výuky, a to také co se autority učitele týče. Vzdělání je mnohem více striktní, akademické a zaměřené na preciznost, naopak vzdělání ve Spojeném království přináší možnost rozvíjet kreativní a kritické myšlení a argumentaci.

Co se vzpomínek na zemi jejich původu týče, většinou se jedná o vzpomínky na rodinné příslušníky, vůně a zvuky, popřípadě na počasí. Ind, který v Indii strávil několik let a navštěvoval tam i několik let základní školu, uvedl: „V Indii je škola zaměřená na memorování strašně moc informací, v Anglii je to víc o tom vše použít v praxi. Řekl bych, že v Anglii jsou v porovnání s Indii mnohem lepší školy... A asi když to řeknu takhle... i nejhorší školy v Anglii budou pořád mnohonásobně kvalitnější než ty nejhorší školy v Indii... A co se týče zacházení s dětmi... no já nevím, řekl bych, že to je spíš na těch rodičích a ne úplně... no podle mě to jednoduše nezáleží na tom, kde

člověk je, ale na tom, jak to je doma nastavené... na mě by máma tu její botu hodila jak v Indii tak i tady v Anglii.“

Jazyková vybavenost

Všichni respondenti uvedli, že jsou bilingvní. Znají jazyk země svého původu a jejich druhým jazykem je anglický jazyk. Zajímavé však je, že i přesto, že jsou všichni respondenti bilingvní, používají v komunikaci s rodiči kombinaci obou jazyků a ne jen ten rodný. Student původem z Indie uvedl: „*My doma mluvíme takovým míšmašem. Klidně řekneme půlku věty anglicky a druhou hindštinou. S babičkou třeba mluví jen hindštinou, ona anglicky mluví nerada... a s bráchou mluví zas jen anglicky. On zas nerad mluví hindštinou...I když na něj rodiče mluví třeba hindštinou, tak on prostě odpoví anglicky...*“ Čtyři respondenti dokonce uvedli, že s rodiči mluví jen anglicky, a to i přes to, že umí i rodný jazyk. S rodinnými příslušníky žijícími v zemi jejich původu však všichni respondenti hovoří jen jazykem dané země.

Vzdělání

Čtrnáct z respondentů uvedlo, že jejich rodiče dosáhli univerzitního vzdělání, a všichni alespoň část svého univerzitního vzdělání absolvovali právě v zemi svého původu. Devět z respondentů začalo chodit do školy ve Velké Británii od 4 nebo 5 let, zbytek respondentů školu ve Velké Británii začal navštěvovat později a to z toho důvodu, že v zemi ještě nepobývali. Jedna respondentka původem z České republiky uvedla, že školu ve Velké Británii začala navštěvovat v roce 2011 a jednalo se o univerzitní vzdělání.

Ze sedmnácti respondentů jich dvanáct uvedlo, že navštěvovali státní školy, pět se jich naopak vzdělávalo na soukromých základních a středních školách. Až na jednoho respondenta všichni uvedli, že jejich spolužáci byli všech možných etnicit a původu. Student, původem z Indie, na otázku, jakého etnika byli jeho spolužáci, odpověděl: „*Tam byli všichni možní... Indové, Asiati, muslimové, běloši, černoši... prostě všichni. Asi si ani neuvědomuji, že bych někdy chodil do školy, kde by převládala jen jedna rasa...*“. Jen jeden z respondentů, žijící v Manchesteru a původem z Pákistánu, uvedl: „*Do školy, kde jsem chodil já...jako na základní...tam byli jen samé bílé děti. Já jsem tam byl jediný hnědý... jo vlastně a pak tam byla ještě jedna Indka. Jo, byla to soukromá škola.*“

Všichni respondenti uvedli, že pro ně nebylo těžké najít si přátelé. Naopak jedenáct respondentů uvedlo, že má zkušenosti s diskriminací nebo s šikanou. Většina respondentů o svých nepříjemných zážitcích nechtěla mluvit, avšak respondent původem ze Sýrie, žijící v Londýně, nám pár příkladů byl ochoten poskytnout: „*Jo, některý děti byly takový...já nevím. Několikrát mi říkali, že je můj otec terorista. Takových vtipů jsem slyšel fakt už hromady...jednou mi to někdo napsal na lavici a mě bylo tak*

strašně trapně, že jsem o tom prostě mlčel... hm... učitel si nás vzal pak bokem, zeptal se, jestli jsem v pořádku, a to bylo v podstatě všechno... nechtěl jsem tomu klukovi dělat problémy, víš? Ale na druhou stranu jsem nebyl jediný... hodně šikanovali třeba i bílý přistěhovalce. Retrospektivně si říkám, že jsem možná problém tomu klukovi za tu lavici udělat měl... ale mí rodiče to třeba doteď ani nevědí, víš? Styděl jsem se.“ Tentýž respondent je jediným dotazovaným, který měl k dispozici asistenta učitele: *„Když jsem přijel, neuměl jsem mluvit anglicky, ale všichni byli hrozně hodní a podporovali mě... spolužáci, učitelé, rodiče... měl jsem přiděleného asistenta, který mi každý den ve škole pomáhal. Byl to nějaký lingvista, co mi pomáhal do té doby, než jsem mluvil plynule anglicky.“*

Pro všech sedmnáct respondentů je jejich vzdělání důležité. Všichni uvedli, že je jejich rodiče podporují a ke vzdělání je vedli od mala. Zároveň všichni respondenti uvedli, že pro ně je důležité získávání nových znalostí a jejich vlastní seberozvoj. Čtyři studenti v této souvislosti také uvedli, že pro ně není důležité dosáhnout univerzitního titulu, ale je pro ně důležité mít znalosti, což souvisí s instrumentálním pojetím hodnoty vzdělání. Dvanáct respondentů uvedlo, že pro ně vzdělání jejich partnerů není důležité, šestnáct studentů dále také uvedlo, že by si přáli, aby dosáhli vzdělání i jejich děti. Třináct z těchto respondentů ale uvedlo, že své budoucí potomky zejména chtějí podporovat v tom, aby byli šťastní a pokud to bude bez univerzitního vzdělání, tak to hodlají respektovat.

Víra

Ze sedmnácti dotazovaných respondentů je jedenáct věřících. Sedm respondentů uvedlo, že pro ně víra z počátku neznamenal nic kromě toho, že jim předávali rodiče tradice a praktikovali různé zvyklosti. Čtyři z nich popisují, že víru převzali od rodičů a nyní se jí věnují sami. Dva studenti uvedli, že pro ně víra dříve neznamenal tolik, co dnes, když už jsou dospělí. Pro oba muslimy je víra něco, co je potřeba uchovat a respektovat, je to pro ně součástí každodenního života. Respondent původem z Pákistánu žijící v Manchesteru uvedl: *„Víra je pro mě až teď něčím strašně moc důležitým... dříve to bylo jen slepé následování rodičů, ale teď, když jsem starší a přemýšlím nad otázkou smyslu života, si uvědomuji, jak moc důležitá pro mě víra je. Nemyslím si ale, že je nutné z víry dělat nějaké show pro veřejnost... já považuji svou víru za velice soukromou věc a rád o ní mluvím, ale modlení například je něco, co bych před jinými lidmi nikdy nedělal. Je to můj soukromý moment s Bohem.“*

Respondent původem z Indie uvedl, že vzdělání je v hinduistické víře poměrně důležitým faktorem a vnímáno jako cesta možného seberozvoje a sebepoznání. Další respondent, původem z Indie a vyznáním Sikh, tvrdí: *„Víš, ono slovo Sikh vlastně znamená student... je to pro nás hrozně důležité se pořád něco nového učit, objevovat, o sobě, o jiných. Nemusí to být jen formou vzdělávání ve škole, ale obecně takovým*

životním mottem. “ Respondent původem z Pákistánu, žijící v Bradfordu a vyznáním muslim pak tvrdí: „V Koránu je napsané, že otec má vést své syny ke vzdělání... dnes už to samozřejmě není jen uplatněno na syny, ale rodina tě prostě má vést ke vzdělání a má tě v něm podporovat. Je to pro nás takovým příkázáním a je to pro nás důležité svůj život naplnit účinně.“

Integrace

Všech sedmnáct respondentů uvedlo, že se oni sami i jejich rodina snažila integrovat. Rodiče se přátelili s rodiči spolužáků, pořádali různé dětské akce společně, zvali sousedy nebo své kolegy na večeri. Šest respondentů uvedlo, že by si život ve své rodné zemi nedovedli představit nebo by jej nechtěli. Avšak čtrnáct respondentů uvedlo, že si život v jiné zemi než ve Velké Británii dovedou představit.

4 Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo prezentovat pohled etnicky odlišných studentů, žijících ve Velké Británii, na hodnotu vzdělání a vysvětlit, jaký vliv má na její formování inkluze a začlenění do společnosti, víra a rodinné zázemí. Kromě předem takto stanovených kategorií z výzkumu vyplynulo, že na formování hodnoty vzdělání má také vliv společenská prestiž univerzitního vzdělání a ambice respondentů do budoucna, neméně důležité je také zmínit vliv školního prostředí a úskalí, se kterými se respondenti setkávali během studia.

V první řadě jsme zjistili, z jakých důvodů rodiny respondentů do Velké Británie přicházely. Ve většině případů se jedná o ekonomickou migraci, tedy nabídek práce, avšak respondenti uváděli také důvody, jako jsou například odchod z dané země kvůli občanské válce, popřípadě za lepším vzděláním pro své potomky. Podařilo se nám taktéž interpretovat pohledy studentů na vzdělávací systém ve Velké Británii a případné zkušenosti respondentů s inkluzí. K dalšímu naplnění cíle také došlo při dotazování se na integraci rodin, a obtíže, které při ní mohou vznikat. Rodiny se mohly setkat jak s negativní, až diskriminační odezvou, tak také s otevřenou náručí. Naplnění tohoto cíle plynule přesahuje do našeho dalšího cíle, a tedy zjišťování hodnoty vzdělání, pohled na vzdělání od samotných respondentů a obtíží, se kterými se museli potýkat ve vzdělávacím procesu. Kromě jazykových, ale také znalostních rozdílů docházelo v jejich případě taktéž na potíže skrze jejich odlišnou etnickou příslušnost. Z rozhovorů s respondenty ale velmi jasně vyplynulo, že si vzdělání a možnosti vzdělávat se velmi váží, a jejich pohled na vzdělání je proto doplněn velkou pokorou. To lze konstatovat zejména u respondentů původem z Asie. Vnímají vzdělání jako něco, co jim jejich rodiče „usnadnili“ popřípadě „umožnili“ právě příchodem na území Velké Británie, dalo by se téměř říci, že vzdělání vnímají jako poslání, a tudíž se velmi jasně projevuje i velká snaha respondentů splnit přání, popřípadě zadostiučinění

rodičům. Odpověď na otázku, zda studenti vnímají hodnotu vzdělání jako nabytí poznatků a znalostí, nebo obdržení univerzitního diplomu, můžeme na základě odpovědí respondentů generalizovat na kombinaci obojího, avšak s větším přesahem do instrumentálního pojetí hodnoty vzdělání, jako cesty k osobnímu seberozvoji a nabytí znalostí. U některých respondentů lze v této souvislosti pozorovat vliv víry, která studenti může motivovat k touze se vzdělávat. Hodnota vzdělání na základě daných zjištění ale nepředstavuje jen nemateriální stránku a touhu po vědomosti, ale také stránku materiální, tedy obdržení titulu a vidinu za lepší budoucnost, což úzce souvisí s ambicemi respondentů do budoucna.

Z našeho výzkumu vyplývá mnoho zajímavých poznatků, které se nabízí k dalšímu zkoumání. Nabízí se zejména otázka srovnání konkrétně zemí Evropy s Asijským pojetím výchovy, které z výzkumu jednoznačně vyplývá jako velmi odlišné. Na to zároveň také navazuje vnímání vzdělání, tedy jeho hodnoty v očích lidí. Pro respondenty bylo jednoznačné, že jsou za možnost studovat velmi vděční, otázkou však je, zda je to ovlivněno příchodem rodičů za lepšími podmínkami do cizí země nebo obecně jinak nastaveným žebříčkem hodnot.

5 Použitá literatura

- HAYES, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-763-9.
- MOHANTY, G. S. (2005). *Modern Sociology*. Delhi: Isha Books. ISBN: 8182052793.
- POPOVIČ, M. in: CAKIRPALOGLU, P. (2004). *Psychologie hodnot. Přehled pro humanitní obory*. Olomouc: Votobia. ISBN 80-7220-195-6.
- MAREŠ, J., PRŮCHA, J. A E. WALTEROVÁ (2009). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-647-6.
- ROKEACH, M. (1970). *Beliefs, Attitudes and Values*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers. ISBN 087589013X.
- ŘÍČAN, P. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing, a. s. ISBN 978-80-247-3133-9.
- SERENO, K. (2012). *Explaining Theories of Persuasion, Communication and Social Science*. Unknown publishing.
- SLOWÍK, J. (2007). *Speciální pedagogika*. Praha: Grada publishing, a. s. ISBN 978-80-247-1733-3.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.
- VOJTOVÁ, P. (2012). *Hodnota vzdělání z pohledů žáků různých typů škol*. Diplomová práce.

6 Kontakt na autory

Mgr. Markéta Šemberová
Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc

PhDr. Jitka Plischke, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc

Email: sembma@seznam.cz, jitka.plischke@upol.cz

Školitel: PhDr. Jitka Plischke, Ph.D.

Tento příspěvek byl financován projektem IGA: IGA_PdF_2019_016 s názvem Aspekty školního a mimoškolního prostředí působící na utváření hodnoty vzdělání u žáků a studentů v odlišném sociokulturním prostředí.

Didaktické zpracování a realizace vybraného učiva dějepisu, případová studie

Didactic processing and implementation of selected history curriculum, case study

Jaroslava Ševčíková

Anotace: Případová studie popisuje, srovnává a analyzuje přístup dvou učitelek, začínající a zkušené, k didaktickému zpracování konkrétního učiva, tématu holocaust. Data byla získána v terénu a jsou součástí rozsáhlého výzkumu s názvem „*Vybrané aspekty formování profesního přesvědčení začínajících učitelů*“.

Klíčová slova: kurikulum, didaktická transformace učiva, holocaust, začínající učitel, zkušený učitel

Summary: The case study describes, compares and analyzes the approach of two teachers (beginning and experienced) to didactic processing of a particular subject matter, the Holocaust theme. The data has been collected in the field and is a part of an extensive research called „*Selected aspects of the formation of professional beliefs of the beginning teachers*“.

Key words: curriculum, didactic curriculum transformation, holocaust, beginning teacher, experienced teacher

1 Úvod

V rámci dlouhodobého kvalitativního výzkumu s názvem „*Vybrané aspekty formování profesního přesvědčení začínajících učitelů*“ byla zjištěna významná data v přístupu začínající učitelky a zkušené učitelky ke konkrétnímu učivu v rámci výuky dějepisu. Jednalo se o učivo tématu holocaust. Cílem této případové studie je popsat a analyzovat přístup ke konkrétnímu učivu u obou respondentek a srovnat jejich přístupy k didaktickému zpracování učiva do výuky a přispět tak ke zkvalitnění další výuky.

2 Metodologie

Pro popsání jevu byla zvolena metoda případové studie (Mareš, 2015, s. 115) s ambicí podpořit autoevaluaci výuky u obou respondentek a následně přispět ke zkvalitnění výuky daného učiva. Data pro tuto případovou studii byla získána v přirozeném prostředí výuky, analýzou hospitací u obou respondentek, z autonomního psaní obou respondentek na dané téma bez zásahu badatele a následně byla ověřena v rámci ohniskové skupiny (dle Švaříček, Šedová, 2014).

Jedna respondentka je začínající učitelka (dle Plischke, 2012, s. 40) s délkou praxe do jednoho roku, která téma vyučovala poprvé ve svém profesním životě, po konzultaci s uvádějí učitelkou.

Druhá respondentka je profesně ve stádiu tzv. učitele experta, zkušené učitelky v etapě profesní adaptace, s délkou praxe deset let (dle Plischke, 2012, s. 41), která téma vyučuje každoročně.

Za výzkumný případ (Švaříček, Šedová, 2014, s. 101) zde považujeme didaktické zpracování konkrétního učiva do výuky a jeho realizaci, přičemž výukou rozumíme společnou interakci učitele, který vyučuje, a žáků, kteří se učí (Kalhous, Obst, 2005, s. 10). Jedná se o učivo na téma „holocaust“, které je vyučováno na úrovni osmého ročníku ve dvou školách v jednom městě.

3 Didaktické zpracování vybraného učiva dějepisu – společné znaky případu

Téma „holocaust“ je v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) uvedeno jako součást bloku: „...*druhá světová válka, holocaust; situace v našich zemích, domácí a zahraniční odboj; politické, mocenské a ekonomické důsledky války*“ a navazuje na učivo: „...*mezinárodně politická a hospodářská situace ve 20. a 30. letech; totalitní systémy – komunismus, fašismus, nacismus – důsledky pro Československo a svět*“.

Očekávané výstupy bloku učiva: „...*žák na příkladech vyloží antisemitismus, rasismus a jejich nepřijatelnost z hlediska lidských práv*“ (RVP ZV, 2017, s. 51).

Obě respondentky v rámci autonomního psaní popsaly přípravu před výukou, včetně konfrontace tématu s RVP ZV a ŠVP, následně přípravu specifikovaly. Struktura hodiny (dle Zormanová, 2014, s. 33-34) i její realizace byla zaznamenána v rámci hospitace i hodnocena každou respondentkou samostatně. V následující výuce byla oběma respondentkami cíleně diagnostikována účinnost zvolených metod a přístupů z předchozí hodiny s provedením záznamu o této činnosti.

Kromě záznamu z hospitace, který byl hodnocen badatelkou, jsou ostatní data součástí autoevaluace, osobních konstruktů a reprezentací respondentek.

3.1 Didaktické zpracování učiva: holocaust – začínající učitelka

Příprava na výuku trvala respondentce cca dvě hodiny, spočívala v pročtení textů v učebnici a metodické příručce k učebnici, vyhledání webu Památníku v Terezíně včetně stránky s fotografiemi a popisem Muzea ghetta, zpracování pracovního listu, promyšlení cíle, organizace a metod (dle Obst, 2017), které ve výuce využije.

Výuka: časová dotace jedna vyučovací hodina.

Cíl vyučovací hodiny stanovený respondentkou (dle Obst, 2017, Bloomova taxonomie): Kognitivní cíl: Žák porozumí období holocaustu. Psychomotorický cíl: Žák vyhledá adekvátní informace on-line. Afektivní cíl: Žák odsuzuje události holocaustu páchané na Židech.

Motivace: prezentace zpracovaná ze stránek Muzea ghetta Terezín.

Expozice nového učiva: práce ve skupinách na pracovním listě inspirovaném stránkami Muzea ghetta (pojmy židé, antisemitismus, konečné řešení židovské otázky v celoevropském náhledu událostí 2. světové války, včetně fakt o zločinech proti lidskosti, koncentračních táborech atd.), přístup žáků k internetu.

Fixační a diagnostická fáze výuky nerealizována (nedostatek času), bylo nutno dokončit v následující hodině s týdenní přestávkou.

Hodnocení atmosféry i činností žáků v hodině hospitujícím – výuka žáky zajímala, aktivně pracovali, ve skupinách čilá diskuse, občas bezradnost při vyhledávání on-line informací, občas projevy nepochopení zadání v pracovním listě.

3.2 Didaktické zpracování učiva: holocaust – zkušená učitelka

Příprava na výuku trvala respondentce cca dvě hodiny, spočívala v konfrontaci RVP, ŠVP – průřezových témat, ujasnění předchozího učiva (fašismus, nacismus, okupace ČSR 1939), příprava pomůcek – knihy „Očima dítěte-Illyny deníky“ od židovské rodačky a odkazů z interaktivní mapy města. Promyšlení cíle výuky a metod (dle Kalhous, Obst, 2005).

Výuka: časová dotace jedna vyučovací hodina.

Cíl vyučovací hodiny definovaný respondentkou: Žák *na příkladu* vyloží *antisemitismus, rasismus a jeho nepřijatelnost z hlediska lidských práv ve vazbě na holocaust.*

Motivace: životní příběh židovské rodačky dívky Illy (Vsetín-Terezín-Osvětim) z knihy „Očima dítěte-Illyny deníky“, která prožívala holocaust ve věku žáků (označení židovskou hvězdou, odsuzování okolí, ztráta rodičů, transport, koncentrační tábor, únik před smrtí).

Expozice nového učiva: frontálně – kritické čtení textu v učebnici s porozuměním, kap. *Zločiny proti lidskosti za druhé světové války*, Šoa, str. 70-71, včetně začlenění Illyna příběhu.

Fixační a diagnostická fáze výuky: série slovních učebních úloh (otázek) na dané téma, zadávala učitelka, žáci se hlásili, reagovali, diskutovali.

Aplikační fáze výuky: virtuální procházka po mapě města, ukázka domu Ilsy, památníku vypálené židovské synagogy, židovského hřbitova a památníku obětem holocaustu.

Domácí úkol: dobrovolný – Vydejte se na procházku po stopách Ilsy a dalších židovských obyvatel našeho města, a přemýšlejte o jejich osudech. Jako důkaz své cesty zašlete fotografie míst přes Fb nebo Instagram, popř. na e-mail (dobrovolný úkol splnilo 27 žáků z 29, následně spontánně vytvořena stránka „Po stopách Ilsy, židovské rodačky“).

Hodnocení atmosféry i činností žáků v hodině hospitujícím – aktivně se zapojovali, místa na mapách poznávali, při učebních úlohách reagovala většina aktivně.

4 Diskuse k tématu

Příprava na výuku a zpracování učiva (didaktická transformace), výběr metod a stanovení cíle výuky, trvala oběma respondentkám dle jejich sdělení přibližně stejně dlouhou dobu, cca dvě hodiny. Začínající učitelka uvedla, že se potřebovala ujistit jak v informacích oborových, historických, tak i v didaktické přípravě výuky (cíl, metoda, organizace) s tím, že konstatovala (před výukou), že by přípravu stejně, či podobně, chtěla využít i v dalších letech. Zkušená učitelka pracovala cíleně na didaktickém zpracování učiva a realizovala svou přípravu na míru konkrétní třídě.

Následující analýza obou vyučovacích hodin čerpá z autoevaluace samotnými respondentkami a také z hodnocení hospitující badatelky.

V rámci výuky začínající učitelka využila on-line zdrojů, upozornila na židovské ghetto v Terezíně, přiblížila téma holocaustu k „území republiky“, ve smyslu „i nás se to týká“, ale nezapomněla na celoevropský-celosvětový kontext holocaustu. Volba práce ve skupinách po třech až pěti byla aktivizační, což staví výše, než frontální výuku. Činnosti s pracovním listem a on-line přístupem ale nedosáhly zamýšleného efektu, žáci byli chvílemi bezradní, nedokázali některé informace vyhledat, práce trvala déle, než začínající učitelka očekávala. Pracovní listy byly na konci hodiny odevzdány ke kontrole, žákům nezůstalo žádné vodítko pro případnou domácí přípravu či opakování. Analýzou pracovního listu bylo zjištěno, že většina otázek byla široce otevřeně položena, návod pro dohledání informací byl nejasný, bylo nutno on-line prohledat a pročíst velké množství textů na různých stránkách. Žáci nebyli upozorněni na kapitolu tématu v učebnici, téma nebylo zapsáno do sešitů ani ve formě prostého nadpisu.

Cíle bylo dosaženo jen částečně (hodnocení samotnou učitelkou).

Pomocí analýzy byly shledány tyto možné příčiny nenaplnění plánu vyučovací hodiny a nenaplnění cílů vyučovací hodiny:

- učitelka neměla dost zkušeností a praxe s organizací a řízením výuky/vyučovací hodiny,
- pracovní list byl příliš obecný a nevedl žáky v uvedeném čase k výsledkům,
- učitelka nedostatečně zhodnotila znalosti a vědomosti žáků, na které měli navázat, nepropojila dřívější učivo a žákovy prekoncepty s učivem aktuálním,
- učitelka nedostatečně zhodnotila dovednosti žáků při vyhledávání a zpracování informací a při orientaci v on-line prostředí,
- učitelka nedostatečně zhodnotila schopnosti žáků ke kooperativní skupinové práci, k rozdělení úkolů a sdílení výsledků činností ve skupině.

Začínající učitelka přijímá všechny uvedené příčiny jako možné, hlavní podíl na neúspěšnosti hodiny ale vidí u té poslední, kterou prezentuje více ve smyslu: „...žáci nejsou připraveni na kooperativní skupinovou práci, neumí si práci rozdělit, neumí sdílet získané poznatky“.

Zkušená učitelka v rámci výuky prezentovala žákům holocaust na pozadí příběhu dívky v jejich věku, rodačky z města, po jejichž stopách je možné se městem i fyzicky vydat. Tím místně, regionálně, ukotvila historické téma ve smyslu – *není to nic vzdáleného, není to odosobněné, i u nás se tyto události odehrávaly*. Mnozí žáci se v průběhu vyprávění emotivně ztotožňovali se čtrnáctiletou Ilsou. Učitelka využila vhodně deníku pamětnice, který je dostupný v knihovně i on-line záznamu o jejím pobytu v Terezíně a v Osvětimi na stránkách databázi (www.holocaust.cz). Následné činnosti formou kritického čtení textu v učebnici rozšířila vazbu tématu na celosvětové události a ukotvila ho časově v době druhé světové války. Výukové činnosti byly vedeny frontálně, s plnou kontrolou učitelky, to umožnilo všem žákům sdílet informace i názory a komentovat je, čehož využívali. Stručný zápis do sešitu umožnil žákům se k tématu vrátit a zopakovat si to, dohledat ho v učebnici (žáci si zapsali i číslo stránky). Série adekvátně zvolených učebních úloh pomohla zafixovat podstatné informace a propojit regionální události s celosvětovými, částečně byl poskytnut i prostor pro diskusi, která vedla k vyslovení hodnotících soudů některých žáků k tématu, které opět sdíleli všichni společně.

Dobrovolný domácí úkol dovedl učivo do fáze praktické aplikace. Vysoké zapojení žáků bylo hodnoceno velmi kladně. Ukazovalo na zaujetí učivem.

Cíle této výuky bylo dosaženo. Učitelka podobným způsobem realizovala učivo opakovaně (minimálně po šesté). Zpětně reflektuje, že v předchozích realizacích znamenávala nenaplnění cílů výuky, ale postupně výuku zdokonalovala.

Diskuse možných alterací (dle Slavík et al, 2017, s. 10, 254-255, 360), tedy myšlenkových východisek pro případné korekce k organizaci a řízení výuky učiva „holocaust“ probíhalo společně, v rámci tzv. ohniskové skupiny (Švaříček, Šeďová, 2014, s. 184-185) ve složení tří osob: začínající a zkušená učitelka a badatelka. Alteraci zde vnímáme

jako navrženou úpravu výuky (vyučování) s cílem dosáhnout lepšího výsledku, vyšší kvality příští výuky. Alterace byly navrženy jak začínající, tak i zkušenou učitelkou pro obě vyučovací hodiny a společně diskutovány, protože i kvalitní výuka zkušené učitelky má svou alteraci, která ji může posunout k ještě vyšší kvalitě.

5 Závěr

Tato případová studie dle našeho názoru splnila svůj cíl. Byl popsán a analyzován přístup ke konkrétnímu učivu u obou respondentek. Jejich přístupy k didaktickému zpracování učiva do výuky byly společně diskutovány, byly vysloveny tzv. profesní soudy (dle Slavík Slavík et al., 2017, s. 238-249) a vzájemně došlo k návrhům alterací. Pro začínající učitelku zde vyplynulo, že je vhodné předem podrobněji prověřit a zhodnotit prekoncepty žáků k učivu, ale i jejich dovednosti ke skupinové práci či jiným metodám výuky, které má zájem využít pro splnění cíle vyučovací hodiny. Důležité také bude pečlivěji se zaměřit na výběr učebních úloh, zejména těch, které tvoří pracovní list pro skupinovou práci, která není přímo řízená učitelem, který by mohl každý krok vysvětlovat, s tím důsledkem, že nemusí jít pouze o konkrétní téma výuky holocaustu, ale tyto didaktické poznatky lze zobecnit i na přípravu a řízení jiné hodiny, na realizaci jiného učiva.

Limitem této případové studie je, že se uskutečnila na malém vzorku dvou respondentek a následně bude plnohodnotně metodicky využita pouze ve dvou školách.

6 Použitá literatura

- KALHOUS, Z., OBST, O. et al. *Didaktika sekundární školy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. 186 s. ISBN 80-244-0599-7.
- MAREŠ, J. Tvorba případových studií pro výzkumné účely. *Pedagogika*, 2015, 65 (2), 113-142.
- OBST, O. *Obecná didaktika*. 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-244-5141-1.
- PLISCHKE, J. in PODLAHOVÁ, L., JŮVOVÁ, A. a kol. *Učitel sekundární školy*. Brno: Paido, 2012. ISBN 978-80-7315-234-5.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [se změnami provedenými k 1. 9. 2017]*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2017. Bez ISBN. Uvedeno jako RVP ZV.
- SLAVÍK, J., JANÍK, T., NAJVAR, P., KNECHT, P. *Transdisciplinární didaktika: o učitelském sdílení znalostí a zvyšování kvality výuky napříč obory*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2017. Syntézy výzkumu vzdělávání. ISBN 978-80-210-8568-8.
- ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

VÁLKOVÁ, V. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*. 2., upravené vydání. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2016. ISBN 978-80-7235-577-8.
ZORMANOVÁ, L. *Obecná didaktika: pro studium a praxi*. Praha: Grada, 2014. Pedagogika. ISBN 978-80-247-4590-9.

7 Kontakt na autora

Jaroslava Ševčíková
Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
Email: jaroslava.sevcikova01@upol.cz
Školitel: doc. Mgr. Štefan Chudý, Ph.D.

Muzeum regionu Valašsko, p. o.
Horní náměstí 2, Vsetín, <http://www.muzeumvalassko.cz/>

Vysoká škola Humanitas v Sosnowci
Fakulta společenských studií Vsetín, <http://www.huni.cz/>

Príspevek je realizován v rámci IGA_PdF_2019_016 s názvem: Aspekty školního a mimoškolního prostředí působící na utváření hodnoty vzdělání u žáků a studentů v odlišném sociokulturním prostředí.

Historie

An overview of the Soviet opinion-making press

Serhii Levchenko

Summary: This contribution is focused on the analysis of central Soviet press titles which play a role in forming public opinion. In this study author has chosen four central Soviet press titles: „Pravda“, „Izvestiya“, „Komsomolskaya Pravda“, „Literaturnaya Gazeta“. The principal goal of this article is conducted the short analyses and overview of the Soviet opinion-making press titles. Author attempt to answer a few questions: What topics were more privileged in the central Soviet press? In which style they were written? Was there a difference between Soviet opinion-making press articles?

Key words: Soviet press titles, Pravda, Izvestiya, Komsomolskaya Pravda, Literaturnaya Gazeta

1 Introduction

The definition of various types of press, commenting the information which was already published by the newspapers for the purpose of making public opinion and shaping attitudes; the press which primarily performs propaganda functions. Unlike free press, the opinion-making more often use the expression of individual's consciousness. It involves, with the fact that this type of press (characterized by a greater amplitude of frequencies) is clearly individualized.

Formation of one-party press system and restriction of freedom of speech – this was the final outcome for journalism and the press after the victory of the October revolution. Party control in all areas of life, including journalism, the fight against „enemies of the revolution“, including physical form determination, closing all opposition and private press articles, monopolizing the right to publish press, using the press and information as an instrument of political influence on people – all this factors defines the main features of Soviet journalism in the first years of Soviet power and the next 70 years of the USSR's existence.

These events took place step by step, year after year. Before October 25, 1917, newspapers in various movements from bourgeois to socialist were published in Russia. For example, there were 52 Mensheviks, 31 Socialist, 6 Anarchist newspapers. Most of them negatively reacted to the proletarian revolutions. And already on

the next day after the revolution, the 10 largest bourgeois newspapers were closed. Their printing resources were devoted to „Pravda“ and „Soldatskaya Pravda“. In the typography of the „Kopieyka“ newspaper, very popular at that time, began to print the newly created newspaper „Izvestiya“. The bourgeois press began to criticize the condemnation of press freedom. As a result, the Bolsheviks adopted the „Decree on Press“, which liquidated the bourgeois press and promoted the development of the proletarian press. Restrictions for the opposition press according to the decree were to be introduced temporarily, but the decree was canceled only in the 90 s of the twentieth century. There were also introduced decrees: „Decree on the introduction of state monopoly on announcements“ and „Decree on the revolutionary press tribunal“, which allowed the Bolsheviks to close the Menshevik's newspapers. This was the process of destroying the opposition press.

In March 1918, local Soviet newspapers began to be published. They were oriented on the two main Soviet newspapers: the party „Pravda“ and the state – „Izvestiya“. In them, we can find information about political struggle, problems of internal and external policy, new changes in economics and organization of life. Lenin formulated the ideology of party journalism: „Press is not just a collective propagandist and agitator but also a collective organizer.“ The press was used by revolution, explained the Bolsheviks policies, and opposed the continuation of the Great War.

In the Soviet press system, there were about 10 types of press: party, trade unions, military, agricultural, youth and other. At the time of the NEP, in 1925, 589 newspapers were published. New central newspapers were created like a „Komsomolskaya Pravda“, „Pionierskaya Pravda“, military newspaper – „Krasnaya Zvezda“. A powerful TASS agency was created for the propaganda of Soviet power. The circulation of the soviet central press was enormous, which in 1938 reached 38 million copies. The propaganda department was created in press editorial offices. They dictated the subject of publication for all press articles, the style of writing and analysis of events, „correct“ description of facts.

In 1956, took place the famous 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, during which Nikita Khrushchew in his report criticized the cult of Stalin, judged the repression and other crimes committed in party politics during the Stalin era. These events also had an impact on changes in the functioning of the press. The press, radio and television in the second half of the 1950 s began to reflected the real situation in the country more objectively, but were still under the control of the party administration. Journalism tried to free itself from former stereotypes but at the same time creates new ones. The press continued to improve reality, did not reported uncomfortable events, continued to manipulate the consciousness of the people.

In the early 1960 s, in the period of „Thaw“ which initiated the „Sixtiers“ movement. Among the central newspapers, the greatest tendencies to change have had „Pravda“

and „Izvestiya“. But press liberalism did not last long, after Brezhnev’s takeover the liberalization policy was over. In 1960-70, the number of newspapers and magazines increased. In the period of „Stagnation“ in the press were trying to create a new cult of the person – Brezhnev’s

Only in the time of Gorbachev reign and the implemented policy of „Perestroika“ started a new epoch for the press and for all Soviet Union. Journalism and freedom of speech were one of the main sources of „Perestroika“. The press began to actively informed about various negative processes and events in the state. The press has been credibly informed about international events. The main avant-garde of „Perestroika“ was the newspaper „Izvestiya“, „Komsomolskaya Pravda“, the journal „Ogoniok“. In „Literaturna Gazeta“, previously forbidden writers had published: Solzhenitsyn, Bulgakov, and Pasternak. As a result all of these changes allowed to create modern and democratic journalism.

2 An overview of soviet opinion-making press titles

2.1 Pravda

Pravda, (Russian: „Truth“) newspaper that was the official organ of the Communist Party of the Soviet Union from 1918 to 1991. After the collapse of the Soviet Union, numerous publications and Web sites continued under the Pravda name.

Pravda published its first issue on May 5, 1912, in Saint Petersburg. Founded as a workers’ daily, the paper eventually became an important organ of the Bolshevik movement, and Vladimir Lenin exercised broad editorial control. It was repeatedly suppressed by the tsar’s police, reappearing each time with a different name, until it finally emerged in Moscow in 1918 to assume its role as the official party paper. During the Soviet era, Pravda was distributed nationwide, offering its readers well-written articles and analyses on science, economics, cultural topics, and literature. There were letters from readers and officially sponsored and approved materials to indoctrinate and inform its readers on Communist theory and programs. Its treatment of foreign affairs generally was limited to domestic matters within foreign countries. Pravda’s pages featured pleasing makeup, occasional photography, and attractive typography. It carried no Western-style scandal or sensational news; rather, it sought to encourage unity of thought on the part of its readers by stressing and interpreting the party line. Many of its editorials were reprinted in other Soviet and Soviet-bloc papers.

The newspaper also included information about events from the country and abroad, which were presented in accordance with the official ideology. For example – after signing the Molotov-Ribbentrop pact, the newspaper not only stopped to criticize the German government, but the word „fascism“ disappeared from its pages, at the same time England, France and the US were appointed as „the main instigators of

war“. Articles and columns of „Pravda“ could be compared to a government order or a court judgment. About what to print in „Pravda“ was decided in the political office. Many ideological campaigns – the Stakhanov movement, criticism of Zoshchenko and Akhmatova, the fight against cosmopolitanism, the virgin lands campaign – were started with the publication in „Pravda“. An important department was the department of obituaries, in which the obituaries of important people of the USSR were placed. On the first page readers learned about the deaths of Lenin, Stalin, Brezhnev and others. Also, the first page of „Pravda“ reported about the Great victory of the USSR in the Second World War, about the flight into the cosmos of Yuri Gagarin and other important events. The circulation of newspapers continued to grow and in 1975 reached 10.5 million copies. On September 22, 1991, Pravda ceased to exist as the official press article of the Central Committee of the CPSU.

2.2 Izvestiya

Izvestiya, (Russian: „News“), formerly in full Izvestiya Sovetov Deputatov Trudyashchikhsya S.S.S.R. (Russian: „News of the Councils of Working People’s Deputies of the U.S.S.R.“), historically important Russian daily newspaper published in Moscow. The paper was published by the Presidium of the Supreme Soviet of the U.S.S.R. And was the official national publication of the Soviet government until 1991.

The newspaper was founded in March 1917 in Petrograd as an organ of the Petrograd Soviet of Workers’ and Soldiers’ Deputies. After the October Revolution that year, control of Izvestiya passed from the Mensheviks and Socialist Revolutionaries into the hands of the Bolsheviks, and the paper’s main offices were moved to Moscow. According to the editor-in-chief of the newspaper Mikhail Kozhokin, Lenin rated „Izvestiya“ higher than „Pravda“, because the first was the body of the Soviets – the new form state power, and „Pravda“ was the party’s body. In „Izvestiya“, all decrees of the Council of People’s Commissars (Sovnarkoma) and other central authorities were obligatorily printed. Izvestiya grew rapidly to a circulation of 354,000 in 1924 and 1,500,000 by 1932. Restrictions during World War II and under Joseph Stalin slowed its growth, but under the editorship of Nikita Khrushchev’s son-in-law, Alexei Adzhubei, „Izvestiya“ was transformed into a lively, readable daily with the introduction of more photographs, bigger headlines, shorter and more interesting articles, and a generally high standard of design. Izvestiya remained an instrument of the state for informing and educating the people in the light of Soviet government policies, and its extensive coverage of international relations made it the principal voice for Soviet foreign policy. In 1990 the circulation reached 10,1 mln. copies. Following the breakup of the Soviet Union in 1991, „Izvestiya“ became an independent publication owned by its employees.

2.3 Komsomolskaya Pravda

„Komsomolskaya Pravda“ („Truth of the Young Communist League“) a morning daily newspaper published in Moscow, which was the official vote of the Central Komsomol Council for youth aged from 14 to 28. „Komsomolskaya Pravda“ was founded on May 24, 1925 in accordance with the decision of the XII Congress of the WKP (b) the main purpose of article was to report on the activities of the Komsomol. It was also pointed out that the newspaper propagates the peaceful external policy of the USSR and reports on the international democratic youth movement. The newspaper historically had its main offices in Moscow, under the rule of „Pravda“, the daily newspaper of the Communist Party, but with their own editorial office. In 1953, Komsomolskaya Pravda began to use a greater variety of materials. Until the editor was, Nikita Khrushchev's son-in-law, Alexei Adjubei, more travel articles, sports articles and short stories were introduced, and the amount of propaganda was reduced. In the peak period of the '70 s and the beginning of the 80's, ' „Komsomolskaya Pravda“ ,had over 15 million copies. From the beginning of Perestroika, the first social-critical articles appeared in the newspaper, which only increased the sales of the newspaper. The publication of the newspaper continued after the end of the Soviet Union in 1991.

2.4 Literaturnaya Gazeta

The first article, which was called „Literaturnaya Gazeta“, was founded by a literary group led by Anton Delwig and Aleksander Pushkin, a profile of which still adorns the title of the newspaper. The first issue appeared on January 1, 1830.

After the proletarian revolution, on April 22, 1929, the Soviet literary elite decided to resume Pushkin's enterprise. Since then, the article has been regularly published. From 1929 to 1932 „Literaturnaya Gazeta“ was the official body of the Federation of Soviet Writers' Associations, whose aim was to „support the principles of free competition of various groupings and literary tendencies“. In 1932, „Literaturnaya Gazeta“ became the official body of the Union of Soviet Writers – a government-controlled organization responsible for the majority of literary publications and the employment of writers in the USSR. In 1947, the „Literaturnaya Gazeta“ format was changed from purely literary to a newspaper with political and social content. The „Literaturnaya Gazeta“ was weekly 16-page edition newspaper, the first „thick newspaper“ in a country where most newspapers had between four and eight pages. The expanded newspaper not only took on a new look but also gained more influence, becoming one of the most authoritative and influential opinion-making press articles. Although „Literaturnaya Gazeta“, like all newspapers in the Soviet period, faithfully reflected government policy (both political and literary), it showed as much as possible the „human face“ of Soviet society and tried to „push the border“ to liberalization. The newspaper published articles of various content: literature, art, politics, society, law,

science, and other journalistic topics. On its pages, the best-known writers from all over the USSR were published. In the articles that were devoted to socio-political themes, some level of freedom and liberalism was allowed. In 1989 the circulation reached 6 500 000 copies. The most interesting for the readers were reports about the international political situation, and especially about cultural life in countries outside the Soviet sphere of influence.

3 Conclusion

In the time of confrontation between the Soviet Union and the West named by the „Cold War“ there was a strong urge to create and maintain an external enemy in the consciousness of the nation and fight with them on the international arena. Detailed information about the activities of the USSR on the international arena had the purpose of forming in the Soviet population illusions of openness of internal policy and positive attitude towards it. An important element of the propaganda was the press, its main function was to demonstrate life abroad, taking advantage of the fact that trips abroad and contacts with foreigners were limited. In the second half of the 60 s – early 80 s of the twentieth century the newspapers remained to be the most authoritative information center. All the opinion-making articles which were mentioned above, were involved not only with a fact that they were controlled by Soviet power, but also that the information they contained was strongly related with international events. In the general volume of newspapers information about the international situation took up a lot of space. In the newspaper „Pravda“ – the main party newspaper of the USSR, which had six pages, traditional messages from abroad and articles devoted to the international situation, were given $\frac{1}{4}$ of the first page and the entire fourth and fifth. According to the sociological questionnaire of the readers of „Pravda“, only the international information was presented in the newspaper most accurately. The situation was similar in „Izvestiya“. In the four-paged „Komsomolskaya pravda“ materials about the foreign situation were printed on the first page and also occupied the entire third or fourth page. In „Literaturnaya Gazeta“ this type of information was less but important international events and big propaganda articles were published. The information about international situation was presented in various forms – from short TASS messages to extensive analytical articles, they were the most popular chapters among readers. To some extent, increasing attention to foreign events distracted the internal problems of the state. The citizens of the USSR often knew better what was happening abroad than about internal events. To summarize, based on what has been established above the newspaper was the most important source of forming opinions of Soviet citizens.

4 References

- БЕЗЗУБОВ, А.; КОНЬКОВ, В.; ЖИТЕНЕВА, Л. *Современная газетная публицистика. Проблемы стиля*. Ленинград: Ленинградский государственный университет имени А.А. Жданова.1987, р. 43-50
- БЕНДЕРСКИЙ В., ХМЫЛЁВ, В. *История отечественных средств массовой информации*, Томск: Томский Политехнический Университет. 2006, р. 116
- ЕВЛАДОВ, Б., ПОКРОВСКИЙ, А., ШЛЯПЕНТОХ, В. *Четыре тысячи и одно интервью*. Журналист № 10, Москва 1969.
- КОЗЛОВА, М. *История отечественных средств массовой информации*, Ульяновск: Ульяновский Государственный Технический Университет. 2000, р. 101
- ЛЕНИН,В. *Полное собрание сочинений*, Т.5, Москва: Издательство политической литературы. 1967, р. 11.
- ОВСЕПЯН, Р. *История советской журналистики. Первое десятилетие Советской власти*, Москва:Издательство Московского Университета. 1991, р. 75.
- ПРОХОРОВ, М. *Комсомольская правда. Советская энциклопедия* Т.12, Москва 1973.
- РЕЧЕТНИКОВ,А. *100 лет Правде: газета которой больше не будет*.BBC,[online]: https://www.bbc.com/russian/russia/2012/05/120417_pravda_jubilee (accessed 25. 04. 2019)
- ХРУЩЁВ, Н. *О культе личности и его последствиях. Доклад XX съезду КПСС* „Известия“ 1989, № 3, р. 1-2.
- ШПАКОВСКАЯ, С. *Опыт и уроки советской печати („Правда“ о блокаде Ленинграда)*, Чебоксары: Чебоксары: ЦНС „Интерактив плюс“. 2015, pp. 39–40.
- MIELCZAREK, T. *Prasa opinii czy ilustrowany magazyn społeczny?* Kielce: Instytut Dziennikarstwa i Informacji, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2017, р. 60.

5 Contact on the author

Mgr. Serhii Levchenko
University of Opole
Faculty of Social Science
Institute of History
Ul. Strzelców Bytomskich 2
45-084 Opole
Email: lewczenko.sergiusz@wp.pl
Školitel: Dr. hab. Małgorzata Świder prof. UO

Researches on the Polish-Czechoslovak Relations after the Second World War based on Czechoslovak Opinion Forming Press. Methodical Issues

Dominik Marcinkowski

Summary: The scientific article, which is proposed, poses the presentation of methodical assumption in PhD dissertation project entitled „Czechoslovak Press Against Social and Political Situation in Poland (1976-1989)”, which is preparing by author in the framework of PhD studies at Institute of History Opole University. The article justified a need of historical researches on the subject of Polish-Czechoslovak relations under the prism of Czechoslovak opinion-forming press in the second half of 20th century. In that context, main pressure is putted on the methodical approach to analyse the way of informing the Czechoslovak citizens about situation in Poland (in period, which has been discussed). The problematic issue, which was postulated above, is located in the wider context social and political history of Poland and Czechoslovakia after Second World War, as well as in the context of official relations between both countries. That issue also qualifies to the area of researches on contemporary history of social communication. The author indicated and described main primary sources (press) and the most important secondary sources (studies and articles) for that problematic. Besides them, it is showed main goals, methods of researches and dangers, which are based on initial enquiries in library and archives, that had been realised until the constant moment.

Key words: Czechoslovak press, communist period, Czechoslovak-Polish relations, historical methods

1 Introduction

After the Second World War Poland and Czechoslovakia were located in the zone of Soviet Union's influence. That situation directly determined to forming relations between the both states, that real power was keeping by communist parties dependent on USSR. Completely take rule over by communists in Poland was on the beginning of 1947, when they won in fixed election by a landslide. By means of complex

oppression machinery, which was supported by NKVD and Soviet Army, communists eliminated the rest of opposition symptoms. In Czechoslovakia situation was quite different. In 1948, communists were the strongest political party, that gained majority of votes in non-fixed parliamentary elections in 1946. Crisis of government, which was provoked by them in February 1948, allowed communists to take over an absolute power in country.

Both communist's parties tried subordinate all elements of public space in country to themselves. One of that element was media system, that, according to Marxism and Leninism ideology, has to play an important campaigned, propaganda and organizational role in the social and economic life (Goban-Klas, 2004, p. 167). After Second World War, especially since 1948 to 1989, relations between Poland and Czechoslovakia rather had multilateral character than bilateral. In practice, it means that, all the most important decisions relative to common's issues for both countries, were make with the Soviet Union consent. Marek Kazimierz Kamiński, researcher of relations between Poland and Czechoslovakia in the years of 1948–1960, wrote, that states „although had common borderline, they stopped be full subjects between them“ (Kamiński, 2012, p. 167). That fact is very important from the point of view of methodological approaching to researches of relations between Poland and Czechoslovakia in discussed period.

The main goal of that article is not to present Polish-Czechoslovak relations in the years 1945-1989, but look for researching of that problematic from point of view historian workshop, who uses opinion-forming press as main primary sources in his work. In that case „opinion-forming press“ we should understand as all printed periodicals, which are dominated by journalistic genres and they content is concentrated on the social and political issues (Mielczarek, 2013, p. 81). In presented approach, to the attributes of opinion-forming press, we should add also its legal (official) character and high level of edition, which reflected to availability for readers. That two features was direct connected with dependence of press titles from communist rule.

This article was divided on five parts. First of all, it is presented the outline of Polish-Czechoslovak relations since 1945 to 1989 with references to literatures about that topic. In second part, it is motivated need of researches relations between Poland and Czechoslovakia after Second World War, that used press as primary source. Next piece contains short characteristic the most important press titles, which had appeared in Czechoslovakia in the period 1945-1989. In fourth part is presented main goals of research, that are actual for discussed methodical approach. The last part is focused around basic methods and dangers, on which, we should care when we use press from that period as primary source.

2 Relations between Poland and Czechoslovakia (literature review)

Several basic factors effected on Polish-Czechoslovak relations in the years of 1945–1989. The most important was the political dependence from the Soviet Union. Others were particular economic interest of both states, difficult experience of mutual relations in previous decades and dispute over demarcation of border between Poland and Czechoslovakia. Almost to military conflict break out directly after the Second World War. Under the pressure of USSR conflict became mitigated, by means of signed alliance agreement in 1947, but it did not regulate borderline question. De jure, that problem was eventually solved in 1958, when Poland and Czechoslovakia entered into the agreement about shape of border. The year 1956 was a turning point for mutual relations. Then, in Poland, without previous consent of USSR, Władysław Gomułka reached power and that fact was criticized by others countries of the Warsaw Pact, which competed between them for court of Soviet Union's leadership. Rulers in Czechoslovakia were appraising Poland's situation in very critical way. Just as Czechoslovak press, that directly accused Poles of revisionism activity. In the early 1960 s, relations between Poland and Czechoslovakia became stabilized, an effect of that was another alliance agreement signed in 1967. In 1968, situation from twelve years was turned and leadership of Poland looked with distrusting on reforms of socialist system in Czechoslovakia. Polish press had accused Czech's and Slovak's communists of revisionism and attempts exit from the Eastern Bloc. Czechoslovak reforms, better known as Prague Spring, was stopped by military interference of Warsaw Pact's states, includes Poland. During 1970 s, mutual relations between both states had proceeded without spectacular crises. That changed in 1980, when in Poland break out revolution of „Solidarity“, strongly criticized by Czechoslovak leadership, that was afraid of spreading workers' strikes on the territory of their country. In the next years, official relations between Poland and Czechoslovakia became normalized and it slowly developed to crucial 1989 year, when political and economic changes in Poland was observed with a big attention by the Czechoslovak rule and society.

2.1 Motivated subject of research

After Second World War, especially from 1948, the legal press in Czechoslovakia was under the direct as well as indirect control of ruling communist party. That fact determined inseparable editorial line from official political line of state. On that base, it could acknowledge, that contents about Poland, which was published in that period in Czechoslovak press, were some reflex of official relations between that two states. Researching of Czechoslovak opinion-forming press from the perspective of analysing texts about situation in Polish People's Republic, would allow better understand then Polish-Czechoslovak relations. Study of the contemporary history of Poland

under the prism of Czechoslovak press, is also a look on political and social situation of that country from the point of view decision-makers of press in Czechoslovakia. In that case it was Rule of state, Communist Party of Czechoslovakia. Additionally, it should recognize, they wrote about Polish matters, that how Rule wanted Poland would be see by Czechs and Slovaks. So, it is there an element of socio-technique of rule, attempt to creating specific attitude of one society to another. That could be making by means of referred to common stereotypes, simplifications and immediate conclusions, which better than detailed analyses, could arouse due effect in readers minds. On the other hand, these stereotypes would be creating by journals, like in the case of workers' strikes in Poland in summer 1980, when Czechoslovak press depicted Polish workers as people whose did not want work, therefore would also suffered Czechoslovak economy – stereotype of Poles-idlers (Kobus, 2006, p. 129–130).

Press, as primary source to researches of relations between states, contains a lot of cognitive elements, that are important for making complete historical knowledge. In describing methodological approach, these elements, first of all, are facts about Polish-Czechoslovak relations, opinions about situations in Poland and also problematic of stereotypes about Poles in Czechoslovak press.

2.2 Short characteristic of primary source

The most important opinion-forming daily press in Czechoslovakia in years 1945–1989 was „Rudé Právo“ – main press body of Central Committee Communist Party of Czechoslovakia. Editions of that the biggest titles in country, had fluctuated between 825 300 in 1958 and 1 018 000 in 1988 (Končelík, Večeřa, Orság, 2010, p. 176 and 253). Another very important title was the body of Central Committee Communist Party of Slovakia – „Právda“. Researched of that daily press would allow to respect Slovak's perspective in the issue of relations between Poland and Czechoslovakia. Next important daily press was „Mladá fronta“, body of Czechoslovak Socialist Union of Youth (editions between 100 and 300 thousand copies). The interesting sources are also satirical weekly „Dikobraz“ (editions around 335–530 thousand copies), political and social weekly „Tribuna“, social and cultural weekly „Tvorba“, and also body of Central Committee KPCz in Ostrava – „Głos Ludu“, daily press, which was directed to Polish minority in Czechoslovakia (Kolberová, 2015, p. 30–50).

2.3 Methods and Dangers

The approach to the research of Polish-Czechoslovak relations, which was presented above, is approaching to that problematic from historian position. Therefore main researcher's methods used for describing attitude are basic historical methods: deduction and induction, analytic and synthetic methods, progressive and retrogressive methods and philological method. But, the issue, which had been discussed, fits in

three various research areas at least: contemporary history of both countries, history of mutual relations between Poland and Czechoslovakia and contemporary history of social communications. That variety of research areas as well as specific of primary sources (press), demands to connect directly historical methods with methods from social science, as auxiliary tools. In that approaching should be used as a method analysis of press contents (both qualitative and quantitative), and also elements of institutional analysis, process tracking and biographical method.

When researcher is using methods, that were mentioned above, he has to remember about very approaching to materials, these were published in the press. It can be divided on that which contains direct and indirect information. Direct information are relations about official visits between states authorities, delegations, signed international agreements, changes on diplomatic positions and short information notes about Polish current affairs. That contents can be read direct, it means, that what was write we should acknowledge as fact, which took place. On the other side, are indirect information. These are in evaluations of Polish situations, that was wrote by Czech's and Slovak's journalists. Indirect information are also hidden behind of comments, articles, columns and reportages. They could contain very important contents for researching of real relations between Poland and Czechoslovakia, e. g. elements critics of Polish policy, social or economy situations etc. But, with indirect information, researcher has to manage with special caution and decipher them in proper way.

Another aspect is dangers, which result from using press from that period and place as primary source. The most important is specific language, that was used in creating of official texts in Czechoslovakia after Second World War (similar like in the case of Poland and others states in the Eastern Bloc). That language, which is called the „newspeak“, on the one hand, could be decipher in wrong way, that could effect on deformation on whole information. On the other hand, exist problem of quoting then phrases. It can be good way for present then „mood of epoque“ and manner of expressing in official discourse. It could lead to better understanding of then reality. But, Jerzy Topolski wrote, that „using of (especially very often) then newspeak or official formulations, which today are decipher (after historical experiences) different – invokes effect of ironical satire“ (Topolski, 1996, p. 248). Perfectly see that, during quoting of „newspeak“ researcher should keep particular caution to do not deform historical narration, that is creating.

2.4 Goals of research

During historical researching of relations between Poland and Czechoslovakia in the years of 1945–1989 on the base of Czechoslovak opinion-forming press, we can point two main research's goals, which became a result of splitting on direct and indirect

information, that had been mentioned previously. The first goal is to fix the concrete diplomatic facts, which took place in relations between Poland and Czechoslovakia. The second aim is to look on Polish social and political situation from the perspective of Czechoslovak opinion-forming press. It means need of studied way in which narration about Polish affairs was created and also presented Czechoslovak press attitude to important political, social and economic phenomenon, that appeared in Poland in discussed period. For realization of that goal, should present also Czechoslovak opinion about crucial Polish actors on social and political scene. These actors were derived into three groups: Power, Opposition and Catholic Church. Besides aims described above, in that approaching we can point several auxiliary goals. These are: 1) reconstruction process of creating Polish image in Czechoslovak press (Was different in particular years? Why?); 2) Studied recurrence publishing materials about Poland (How often was wrote about that in individual years?); 3) Fixed who was responsible for shape of narration about Poland (Are some direct directives or orders in archives?); 4) Characteristic of the most important creators of information about Polish affairs: journalists, editors and correspondents; 5) Indication of the tradition and stereotypes, from which drew to written information about Poland; 6) Indication, which topics were wide describing, and which were rather skipping.

3 Conclusion

In conclusion, it is obvious, that researching of the Czechoslovak press statements about mutual relations with Poland and Polish affairs in 1945-1989, will allow better understand official relations between that states in discussed period. In described methodical approach press is important primary source for study of relations between Poland and Czechoslovakia, with special taking diplomatic facts into consideration as well as opinion and evaluations about situation in Poland, that were created in Czechoslovak official discourse. Press is also very important source for researching of stereotype's issue and general information line (or propaganda) about Poland. If we use press in historical researches, we should remember about methods from social sciences and numerous dangers, that are connected with specific of that source. Despite the many studies about Polish-Czechoslovak relations after the Second World War, still exist need of another researches in that area, especially in decadent period of dependence from USSR, that were 1970 s and 1980 s. When researcher uses press, he ought remember, that is not only primary source to study Polish-Czechoslovak relations. It should be completed by other sources (archives, published documents, memories etc.), but on account of cognitive value, press deserves for individual historical study.

4 List of References

- APPELBAUM, A. *Železná opona: podrobení východní Evropy 1944–1956*, transl. P. Šustrová, Praha: Beta-Dobrovský, 2014. ISBN 978-80-7306-664-2.
- BLAŽEK, P. *Akce „Sever“: Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980-1984*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. ISBN 978-80-87912-74-4.
- Československá zahraniční politika 1945-1989 (dokumenty)*, ed. Z. Veselý, Praha 2001. ISBN 80-245-0213-5.
- BURAKOWSKI, A. GUBRYNOWICZ, A. UKIELSKI, P. 1989 – *Jesień Narodów*, Warszawa: TRIO, 2009. ISBN 978-83-7436-217-7.
- CHODUBSKI, A. *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2011. ISBN 83-732-6211-3.
- DEJMEK, J. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*, Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002. ISBN 80-86547-07-8.
- DOMINICZAK, H. *Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa: WSP, 1998. ISBN 83-70-98-208-5.
- FRIEDL, J. JIRÁSEK, Z. *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945-1949*, Praha: Aleš Skřivan, 2008. ISBN 978-80-86493-23-7.
- GŁOWIŃSKI, M. *Nowomowa i ciągi dalsze. Szkice dawne i nowe*, Kraków: Universitas, 2009. ISBN 978-83-24209-57-6.
- GOBAN-KLAS, T. *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa: PWN, 2004. ISBN 830-11-430-0-2.
- GOCLON, J. *Umowa między Polską a Czechosłowacją zawarta 13 VI 1958 r. w sprawie ostatecznego wytyczenia granicy państwowej – przesądzająca los Zaolzia*, In: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego 1998, Historia 35.
- HUBÁLEK, T. *Československá média mezi léty 1968-1989*. In: KRÁKORA, P. a kol. *Významné události soudobých českých dějin a jejich reflexe v médiích*, Praha: Epocha, 2014. ISBN 978-80-7425-242-6.
- KAMIŃSKI, Ł. *Od kryzysu do kryzysu. Przyczynek do dziejów stosunków PRL-CSRS w latach 1956-1970*. In: *Między Październikiem a Grudniem*, eds. K. Ruchniewicz, B. Szaynok, J. Tyszkiewicz, Toruń: Adam Marszałek, 2005. ISBN 83-744-11-317.
- KAMIŃSKI, Ł. BLAŽEK, P. MAJEWSKI, G. *Ponad granicami. Historia Solidarności Polsko-Czechosłowackiej*, Wrocław: ATUT, 2009. ISBN 978-83-7432-586-8.
- KAMIŃSKI, M. K. *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948*, Warszawa: PWN, 1990. ISBN 83-010-8586-X.
- KAMIŃSKI, M. K. *Kształtowanie się stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1948-1960*, Warszawa: Neriton, 2012. ISBN 978-83-754-3252-7.
- KOBUS, A. *Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarności“ (1980-1982)*, Toruń: Adam Marszałek, 2006. ISBN 83-744-1318-2.

- KOBUS, A. *Niezależne kontakty polsko-czechosłowackie w schyłkowej dekadzie porządku jaltańskiego*, Piotrków Trybunalski: NWP, 2008. ISBN 83-899-3557-0.
- KOLBEROVÁ, U. „Głos Ludu“ – gazeta mniejszości polskiej na Zaolziu. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2015, z. 2.
- KONČELÍK, J. VEČEŘA, P. ORSÁG, P. *Dějiny Českých médií 20. století*, Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8.
- KRÁKORA, P. a kol. *Obnova demokracie v Československu po roce 1989*, Praha: Epocha, 2010. ISBN 978-80-7425-030-9.
- MARCZAK, T. *Od „polského října“ k „pražskému jaru“: Hlavní problémy v polsko-československých vztazích v letech 1956-1968*. In: *Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947 (1948) – 1989*, eds. J. J. Burski, E. Maur, M. Pułaski, J. Valenta, Praha: Univerzita Karlova, 2001. ISBN 83-884-3013-0.
- MIELCZAREK, T. *Współczesna polska prasa opinii*. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2013, t. 16, z. 1.
- MIŚKIEWICZ, B. *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa: PWN, 1988. ISBN 83-01-08494-4.
- NOWAK, K. *Próby przejęcia władzy na Zaolziu przez Polaków w 1945 roku*. In: *Studia i materiały z dziejów Śląska* 1996, t. 21.
- PAJÓREK, L. *Polska a „Praska Wiosna“: Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, Warszawa: AON, 1998. ISBN 83-862-6877-8.
- PAŁYS, P. *Czechosłowackie rozszczenia graniczne wobec Polski 1945-1947*, Opole: WAW, 2007. ISBN 978-83-898-0237-8.
- PAŁYS, P. *Na krawędzi konfliktu zbrojnego. Incydent raciborski z czerwca 1945 r. i jego bezpośrednie reperkusje*. In: *Dzieje Najnowsze* 2015, t. 47, nr 2.
- PISAREK, W. *Analiza zawartości prasy*, Kraków: OBP, 1983.
- Pražské jaro 1968. Pokus o obnovu občanské společnosti*, ed. P. Krákora, Praha: Epocha, 2008. ISBN 978-80-87027-78-3.
- PRZEPERSKI, M. *Nieznosny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016. ISBN 978-83-08-06206-7.
- RYCHLIĆ, J. *Spółczesność czechosłowackie i Komunistyczna Partia Czechosłowacji a wydarzenia w Polsce w latach 1980-1981*. In: *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi-Polacy-Słowacy 1938/39-1945/1989. Część II*, Warszawa: IPN, 2009. ISBN 978-83-76-29115-4.
- SĘCZYK, W. *Marzec '68 w publicystyce PRL. Studium z dziejów propagandy*, Wałbrzych: PWSZ im. Angelusa Silesiusa, 2009. ISBN 978-83-88-42573-8.
- SKOBIELSKI, R. *Wpływ przemian październikowych 1956 roku na stosunki PRL z państwami socjalistycznymi (NRD, Czechosłowacja, Albania, Węgry, Bułgaria, Rumunia)*. In: *Przegląd Nauk Historycznych* 2005, r. 4, nr 1.

- SZCZEPAŃSKA, A. *Oficjalne relacje polsko-czechosłowackie w latach 1980-1989 w świetle raportów Ambasady PRL w Pradze*. In: *Przegląd Zachodniopomorski* 2010, z. 4.
- SZCZEPAŃSKA, A. *Warszawa – Praga 1948-1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011. ISBN 978-83-72-41789-3.
- SZYMKOWICZ, P. *Polsko-czechosłowacki konflikt graniczny na odcinku Śląska Opolskiego i Opawskiego w latach 1945-1947*, Opole: Instytut Śląski, 2002. ISBN 83-712-6162-4.
- Wokół Praskiej Wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 roku*, ed. Ł. Kamiński, Warszawa: IPN 2004. ISBN 83-890-7869-4.
- TOPOLSKI, J. *Metodologia historii*, Warszawa: PWN, 1984. ISBN 83-010-4987-1.
- TOPOLSKI, J. *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa: Rytm, 1996. ISBN 83-86678-42-9.
- WÉVODA, R. *Rok 1956 – zmarnowana szansa? Polscy dyplomaci w Czechosłowacji w roku przełomu*. In: *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi-Polacy-Słowacy 1938/39-1945-1989. Cz. II*, eds. P. Błażek, P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa: IPN 2009. ISBN 978-83-76-29115-4.

5 Contact to the Author

Mgr. Dominik Marcinkowski

Uniwersytet Opolski

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Historii

45-084 Opole,

ul. Strzelców Bytomskich 2

Email: d_marcinkowski@interia.pl

Školitel: Dr. hab. Małgorzata Świder prof. UO

Documents of Bundestag as a source of research on Polish-German relations in the second half of the 20th century.

Dokumenty Bundestagu jako źródło badań nad stosunkami polsko-niemieckimi w II poł. XX w.

Maria Reisky

Streszczenie: Polska zajmowała w niemieckiej polityce lat 80. XX w. istotną rolę. Odzwierciedla to szczególnie działalność niemieckiego parlamentu, na forum którego poruszano wiele kwestii związanych z relacjami polsko-niemieckimi. Niekiedy komentowano także bieżące wydarzenia polityczne, społeczne i gospodarcze mające miejsce w Polsce. Jednym z najważniejszych źródeł do poznania dyskusji na forum Bundestagu są opublikowane protokoły plenarne powstające podczas posiedzeń parlamentu. Są to cenne źródła informacji dotyczących m.in. kształtowania polityki zagranicznej w zakresie, w jakim na ten obszar może wpływać Bundestag (kompetencje Bundestagu). Autorka analizuje metody pracy Bundestagu w zakresie współkształtowania polityki zagranicznej RFN, a także przedstawia główne publikacje wydawane przez Bundestag, a służące do analizy jego kompetencji i obrad.

Słowa kluczowe: Bundestag, protokoły plenarne, publikacje Bundestagu, Polska Rzeczpospolita Ludowa

Summary: Poland had played an important role in German politics of the 1980 s. It reflects in particular the activities of the German Parliament, which raised many issues related to Polish-German relations. From time to time, the current political, social and economic events taking place in our country had been also commented on. One of the most important sources of information for discussions in the Bundestag is the published plenary protocols of parliamentary sittings. These are valuable sources of information concerning, among other things, the shaping of foreign policy to the extent that the Bundestag can influence this area (the Bundestag's competences). The

author of this article analyses the working methods of the Bundestag in the field of shaping Germany's foreign policy, as well as presents the main publications, which had been published by the Bundestag in the aim of analyzing its competences and deliberations.

Key words: Bundestag, plenary protocols, Bundestag publications, Polish Peoples Republic

1. Introduction

Poland was an important element of German policy in the 1980 s. This illustrates, above all, the activity of the German parliament, in which Polish issues were often debated. The documentation published by the Bundestag is a valuable source of information on topics related to the interest of German politicians in the situation in Poland, shows the complexity of Polish-German relations and allows to follow political processes. The most important documents published by the Bundestag include, among other things, the plenary protocols, which provide a detailed overview of the proceedings of each meeting and enable the content of the protocols to be analyzed and the foreign policy process to be reconstructed.

The aim of the article is to analyze the documents published by the Bundestag and to answer the question: What kind of a source in the research on Polish-German relations in the second half of the 20th century are these documents? Is it worth to use them? How should they be interpreted? To what extent do they enrich the knowledge about Polish-German relations?

Polish literature on the Bundestag, its functioning and organization is rather scarce. On the other hand, German historiography can boast of an incomparably larger number of studies on this subject. Unfortunately, few scientific studies touch upon the Polish issue in the Bundestag or the analysis of Polish-German relations on the basis of the protocols of its meetings or other documents that had been published by the Bundestag. The exception is the study by Aleksandra Trzcielinska-Polus. Such a small number of studies on this subject seems incomprehensible, because both the protocols of the Bundestag and a large number of other documents are available on the official website of the German Parliament.

2. The role of the Bundestag in the German political system and its influence on foreign policy issues

The German Bundestag is the highest constitutional body in Germany and is directly elected by the people. Decisions that had been taken during the meeting, likewise decisions of other state bodies, are recognized as decisions of the nation in accordance to the Basic Law „All authority starts from the will of the nation“ („Alle Staatsgewalt

geht vom Volke Aus“). State authority in Germany is based on the classic triple division of powers, of which the Bundestag exercises legislative power, which at the federal level is the only body to create the law in force in Germany. However, this is not its only function. It also elects the Federal Chancellor, who is the head of the executive, i. e. the federal government. The head of government therefore comes directly from the parliament (Schors, Vogel, 2006, pp. 6–7).

The Bundestag also participates in appointments to other important offices. Parliament elects, besides other things, half of the judges of the Federal Constitutional Court, the President and Vice-President of the Federal Audit Office and the Federal Data Protection Officer (Rauer, 2013, pp. 2–3).

As the directly elected representative of the people, the Bundestag has one more very important task in addition to its legislative function: to control the federal government. In order to perform this function, deputies must be able to obtain information on the work and plans of the government. To this end, they have a number of rights and instruments at their disposal. For example, deputies can request clarification from the government on contentious or controversial issues, thus bringing the subject of interest to the public consciousness. Neither the Chancellor nor any minister can evade control (Reinold, Beinke, 2007, p. 119).

Parliamentary support is also required for voting on parliamentary acts of law. The government will not be able to achieve its political goals unless it convinces the members of parliament to do so because it cannot act against their will (Wojtaszczyk, 1993, pp. 19–22). In addition, it is the government that proposes the vast majority of draft laws, because it has the appropriate ministries that deal in detail with state, economic and social affairs (Klein, 1995, p. 61).

The Bundestag also sets up standing committees, whose main task is to contribute to the legislative process, and special bodies such as committees of inquiry, which are set up almost exclusively for the purpose of parliamentary oversight of the government (Zeh 1995, pp. 178–182). The Basic Law requires the establishment of four standing committees: Committee on Defense, Committee on Foreign Affairs, Committee on European Union Affairs and Committee on Petitions (Rauer, 2013, p. 26).

In addition to the German government, the Bundesrat, the German President and the Federal Constitutional Court, the Bundestag also plays an important role in shaping foreign policy. In accordance with the provisions of the Basic Law, the Bundestag is directly involved in shaping the concept and implementation of foreign policy, for example by giving its consent to the conclusion of a foreign agreement or the deployment of German troops on a foreign mission. The Bundestag's activities in foreign affairs are particularly evident in the following areas: plenary debates, committee work (including the establishment of committees of inquiry), resolutions passed, direct contacts with foreign countries, questions to the government as well as

questions to the government. Members of the parliament also debate on the speeches and interviews given by politicians from other countries (Trzcielińska-Polus, 2008, pp. 72–73,77).

2. 2. Documents published by the Bundestag and their use in research on Polish-German relations in the second half of the 20th century.

In addition to its legislative and supervisory functions, the Bundestag also has an equally important information function. Parliament employs a number of staff to collect, process and publish information and all data collected in the course of the Bundestag's activities. Most documentation is made available on a free access basis, other documents require contact with the relevant services. This makes the knowledge of the Bundestag easily accessible not only to every German citizen, but also to every interested researcher. These documents are also a valuable source for research into German-Polish relations, as the German parliament is also involved in foreign policy-making.

One of the most important sources of information for discussions in the Bundestag are plenary protocols, that had been published, during the parliamentary sittings. These are valuable sources of information concerning, among other things, the shaping of foreign policy to the extent that the Bundestag can influence this area. Every session of the German Bundestag is registered by stenographers and made available to the public as a plenary record, the so-called stenographic report. At the end of the sitting, they have to be submitted to the President of Parliament, who examines them, if necessary, or submits an objection to the protocols. Before publication, speakers have the right to check the protocols. In the event of any amendments, the meaning of the speech or parts thereof may not be changed. Once the protocols have been signed by the President of Parliament, they are printed and published.

The protocols are usually available for download the next working day. The revision of the protocols of plenary sittings includes the protocols of plenary sittings since the beginning of the first parliamentary term (September 1949). From the 16th parliamentary term onwards, in addition to the protocols of plenary sittings, the relevant video recordings and agendas are recorded (Zeh, 1995, pp. 151–152).

Collecting and publishing all protocols in one place allows for free and fast access to the information contained in them. Regarding Polish-German relations in the second half of the 20th century, protocols can be examined in terms of economic relations, the question of the German minority in Poland or the threat of intervention by the USSR.

Drucksachen is another source of information on the Bundestag and its working methods. All projects negotiated in the Bundestag appear in printed form: projects of acts of law, projects from parliamentary groups or the Federal Government,

recommendations for resolutions and committee reports, amendments and motions for resolutions, large and small questions from Parliament to the Federal Government, reports and information and questions for Question Time in plenary. Documents which must comply with certain formalities are first be sent to Parliament's Secretariat, where they are examined, numbered consecutively on receipt and prepared for printing. Once printed, the document are distributed to members of parliament, members of the Bundesrat and all federal ministries. Since draft laws are published in the Bundestag's printed materials with a justification, they often provide important help in the later interpretation of laws (Alles schwarz..., 21. 07. 2009.).

The documents, that had been mentioned above, include also information related to Polish-German relations. For example, in the section of printed documents we could find provisions concerning, among others: granting economic and humanitarian aid to Poland, the interest of the parliament in the development of the situation in Poland shortly before the 9th Extraordinary Congress of the Polish United Workers Party, the action of family reunification or issues of the German minority in Poland.

The Bundestag and the Bundesrat also have a common information system that is made available to the public. It is called DIP (Documentation and Information System for Parliamentary Procedures). This system was designed to help with determining, how legislative material should be designed, what should be documented and what results should be achieved by. This system documents parliamentary events in the Bundestag and the Bundesrat as recorded in printed materials and summary reports. This documentation makes it possible to review all parliamentary debates of the two constitutional bodies. Since the beginning of the 8th parliamentary term (14 December 1976), data have been recorded and indexed in a database. Individual documents are catalogued there, but, what is also interesting, the different stages of the consultation process of a parliamentary proposal are combined into a process. This makes it possible to examine parliamentary proceedings by topic (e. g. status of legislative procedures) or to follow the parliamentary activities of individual Members of Parliament (e. g. speeches in plenary sessions on specific agenda items).

The Scientific Service of the German Bundestag (Die Unterabteilung Wissenschaftliche Dienste, abbreviation: WD) is another institution that enables research into German-Polish relations. Its main objective is to enable individual members of the Bundestag to obtain impartial information on specific topics, independently of the competences of federal ministries. In this way, they should contribute to reducing the knowledge gap between the executive and the legislature. The scientific service places its expertise and expertise in a political and social context either in the form of comprehensive studies and documentation or in the form of brief information. They examine and analyze information on behalf of members of parliament and committees and reduce the huge influx of information to the necessary minimum.

The services receive up to 4 300 applications per year. The queries are answered by a human resources department called W-Hotline, which can search numerous databases and directly provide information. In exceptional cases, work will also be subcontracted to external researchers. Draft speeches shall be prepared exclusively for members of the Bureau of the Bundestag. The scientific service does not carry out its own research, but provides a clear and comprehensible overview of the state of research, legislation and jurisdiction. Their work is geared towards political neutrality. Publish studies on politically relevant issues and inform the public in selected works (Greis, 19. 02. 2016).

The Bundestag's press release department is non-public, but it can be examined. This can be accessed in the context of scientific research by contacting the relevant authorities of the Bundestag. The Press Documentation Section (ID 4) of the Bundestag evaluates newspapers daily for topics relevant to the Bundestag, prepares a press review of the German Bundestag („Pressemappe“), provides an early information service with press articles on the main topics of the day and keeps them ready for use in the building and answers questions from members of the Bundestag, parliamentary groups and administrations. The press documentation of the documents, indexes and archives of the German Bundestag echoes the press on the activities of the Bundestag, its committees and parliamentarians, and on general political, economic and cultural events.

The Press Release Information and Research Service processes documentation and research assignments for members of parliament, parliamentary committees and employees of the Bundestag administration. It also prepares documentation from the old press archive and press database (Zwoch, 1985, pp. 62–78).

The publication *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages*“ is an extremely valuable source of information about the Bundestag. It is a lexicon of the German Bundestag developed by Peter Schindler, a member of the administration of the German Bundestag and many university professors and lecturers who are particularly interested in parliamentarianism and government theory, including Uwe Thaysen. The history of the German Parliament was written for the 30th anniversary of the Bundestag. The basic idea was to summarize the statistics produced by the Bundestag administration, which until now seemed to be mainly internal reprints and were not easily accessible to the public, and to publish them in a scientifically prepared form. The manual data systematically documents all relevant data and facts from 1949-2003. It is the most comprehensive reference book of the German Bundestag. This document contains statistics, tabular reviews, chronicles and brief explanations on the organization and functioning of the Bundestag in Germany (Stoltenberg, s. 05. 03. 2012). Another extremely important publication is the *„Parlamentsrecht und Parlamentspraxis“* published by Hans Peter Schneider and Wolfgang Reh in the

special editions of the Bundestag, which includes not only legal regulations relating to the functioning of the German parliament, but also practical solutions from its 40-year history.

The library of the German Bundestag is the last institution to help with the research. The library was established in 1949 and its basic collection consisted of only a few hundred volumes, which it took over from the Parliamentary Council. The library was founded by Wilhelm Gülich, who played a decisive role in its development. With the decision of the Bundestag in 1991 to transfer the parliament and government to Berlin, a plan for the transfer of the library was drawn up and implemented jointly with Marie-Elisabeth-Lüders-Haus in 2004.

Its collections include parliamentary materials, publications by national, international and supranational organizations and grey literature from many institutions, associations, political parties, political foundations, trade unions, churches, citizens initiatives, research institutes, scientific societies and think tanks, and reflect the entire spectrum of diversity of opinion in a pluralistic society.

The main task of the library is to provide information and literature to Members of the German Bundestag. Its users are members of parliament, their employees, employees of factions and members of the Bundestag administration, such as academics. In addition, the authorized users include the federal and state authorities in Berlin, employees of the central associations represented in Berlin, diplomatic representations and journalists from Germany and abroad. In addition, the library is open to researchers with special permissions (Jopp, 2004, pp. 287–290).

3. Recapitulation

In conclusion, the documents and literature collected by the German Parliament are a valuable source of information on the Bundestag's activities, history and legislation. These documents allow not only the analysis of official information provided by the German government or parliament, but also provide insight into individual political relations and the positions of individual politicians/political parties. It is also important to be able to compare the discussions held in the Bundestag and the official line of government in foreign policy. The information contained in the above mentioned documents allows for the analysis of a wide range of not only the history of Polish-German relations, but also many other research topics.

4. Literature

Alles schwarz auf weiß, „Mitteldeutsche Zeitung“, 21. 07. 2009.

Der Deutsche Bundestag im Reichstagsgebäude, red. M. REINOLD, Ch. BEINKE.

Berlin: Deutscher Bundestag. Referat Öffentlichkeitsarbeit, 2007.

Deutscher Bundestag, <https://www.bundestag.de> [dostęp: 15. 05. 2019]

- Fakten. der Bundestag auf einen Blick*, red. H. W. SCHORS, K. VOGEL. Berlin: Deutscher Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit, 2006.
- Fakty. Bundestag w skrócie*, red. G. RAUER. Berlin: Niemiecki Bundestag, Referat Informacji Publicznej, 2013.
- GREIS F., *Bundestag stellt seine Gutachten ins Netz*, „Die Zeit“, 19. 02. 2016
- JOPP R., *Die Bibliothek des Deutschen Bundestages in Berlin im neuen Gebäude* [w:] BIT online, 2004. ISSN 1435-7607.
- KLEIN H. H., *Funkcje Bundestagu* [w:] *Parlament Republiki Federalnej Niemiec*, red. J. ISENSEE, P. KIRCHHOF. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995. ISBN 83-7059-128-0.
- STOLTENBERG H., *Die Fundgrube*, „Das Parlament“, 05. 03. 2012.
- TRZCIELIŃSKA-POLUS A., *Polska na forum Bundestagu (1990-2002). Współkształtowanie przez Parlament Związkowy polityki zagranicznej Niemiec w kontekście procesu integracji europejskiej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2008. ISBN 978-83-7395-295-9.
- WOJTASZCZYK K. A., *Bundestag i Bundesrat w Republice Federalnej Niemiec*. Wyd. 2. Warszawa 1993. ISBN 83-7059-062-4
- ZEH W., *Procedura parlamentarna* [w:] *Parlament Republiki Federalnej Niemiec*, red. J. ISENSEE, P. KIRCHHOF. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995. ISBN 83-7059-128-0.
- ZWOCH G., KAISER C., ZEH W., *Von der Paulskirche zum Deutschen Bundestag, Struktur und Funktion des Bundestages und Dienste zur Unterstützung der Abgeordneten* [w:] *Der Deutsche Bundestag*. Bonn: Deutscher Bundestag. Presse- und Informationszentrum (Referat Öffentlichkeitsarbeit), 1985. ISBN 3-7700-7009-7.

5. Contact with the author

Maria Reisky
Uniwersytet Opolski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Historii
45-084 Opole,
ul. Strzelców Bytomskich 2
Email: mar.reisky@gmail.com
Školitel: Dr. hab. Małgorzata Świder prof. UO

Média

Vánoční rozhlasová pohádka v letech 1961–1977

Christmas Radio Fairytale between 1961 and 1977

Lenka Dobešová

Anotace: Příspěvek³³ se zabývá pohádkami o vánočních svátcích, konkrétně pořadem s názvem *Dobrou noc, děti* vysílaným v Československém rozhlasu v letech 1961–1977. Text se zaměřuje na otázku, zda a případně jak se v tomto období do štědrovečerního večerníčku promítal socialistický obraz Vánoc v Československu. Nejdříve je v příspěvku provedena charakteristika rozhlasového večerníčku a repertoáru pohádek. Poté následují podkapitoly o komunistické propagandě v rozhlasu a programových směrnicích ve vztahu k vánočnímu vysílání. Další část příspěvku je zaměřena na analýzu rozhlasového večerníčku vysílaného na Štědrý den, první a druhý svátek vánoční.

Klíčová slova: rozhlasový večerníček, rozhlasová pohádka, socialistický kalendář, svátečnost, Vánoce

Summary: The aim of my paper is to analyze the Christmas fairy tale namely the program *Goodnight, Children*, at Czechoslovak Radio from 1961 till 1977. In my study I will answer the question whether the socialist image of Christmas in Czechoslovakia was reflected in Christmas radio bedtime stories. Christmas programs and fairy tales were given a great deal of attention of KSČ, Christmas should represent holidays that were deprived of a religious dimension. They were presented as a family tradition, whose main symbols were Christmas carp, tree and presents.

Key words: radio bedtime story, radio fairy tale, socialist calendar, festivities, Christmas

³³ Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu číslo 260 468 pro rok 2019.

1 Úvod

Vánočním pořadům i pohádkám byla věnována ve sledovaném období velká pozornost. Vánoce měly představovat svátky zbavené náboženského rozměru. Byly prezentovány jako rodinná tradice, jejímiž hlavními symboly byly vánoční kapr, strom a dárky.

Vzhledem k velkému ideologickému významu, který byl přikládán materiálnímu zajištění vánočního slavení, vyvíjel vládnoucí režim v souvislosti se zásobováním potravinami v tomto čase rozsáhlou aktivitu již řadu měsíců předem. (Franc, 2008, s. 251). Snažil se dostat na trh jen to nejlepší zboží, které se mohlo do Československa v rámci devizových zdrojů dovážet. Přesto některé produkty nebyly k sehnání vůbec. (Franc, 2011, s. 1003).

2 Fenomén rozhlasové pohádky

U zrodu rozhlasového večerníčku stáli na začátku 60. let 20. století členové Redakce vědy a techniky pro mládež Josef Kleibl a Vlasta Váňová (Čtvrtková), na vzniku se také podíleli spisovatelé Václav Čtvrtek, Olga Hejná a režisérka Helena Philippová. První relace *Dobrou noc, děti* byla vysílána 2. ledna 1961 na stanici Praha. Zahajovací pohádku napsal Václav Čtvrtek a jmenovala se *Jak Hajaja procítl*, druhá, rovněž z pera Václava Čvrtka, nesla název *Jak jsem potkal bezhlavého rytíře*. Také Ivan Vyskočil psal pro rozhlasový večerníček – například známý *Výlet do Hajan*. Autorkou mnoha rozličných pohádek byla Olga Hejná, a nebyl to jen *Popletený domeček* nebo *Okřídlený sněhulák*, ale také třeba pohádka *K vítěznému únoru*. (Hájková, 2001). Pořad získal brzy velikou popularitu – denně měl tři až čtyři miliony posluchačů. Ohlas byl opravdu obrovský. Do rozhlasu začaly chodit tisíce dopisů, a to jak od dětských, tak od dospělých posluchačů. (Lomská, 1961). V rozhlase museli dokonce najmout zvláštní pracovní sílu, která vyřizovala jen dopisy pro Hajaju. Redakce odpovídala všem posluchačům, a to buď písemně, nebo prostřednictvím speciální relace *Z poštovní schránky*, která byla vysílána pravidelně každý pátek. (Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1962/1963, 1964, s. 104).

Obliba rozhlasového večerníčku způsobila, že se oproti předpokladům dokázal udržet v podvečerní poslechové špičce. Jak se ukázalo, rozhlasové pohádky začaly určovat denní rytmus dětí, například se podle nich v rodinách rozhodovalo, kdy si mají dělat úkoly nebo si vyčistit zuby. Na začátku vysílání šlo o pětiminutové pohádky, které byly prodlouženy na sedm a postupně až na deset minut. Večerníček posiloval také rodinnou funkci rozhlasu. Poslouchali ho nejen děti, ale i rodiče a prarodiče. (Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011, s. 298).

V pořadu *Dobrou noc, děti* se uplatnili i tvůrci kádrově zatížení. Zakázání autoři, například František Pavlíček, v něm publikovali pod pseudonymy. Někteří rozhlasoví

autoři dávali přednost komičtějším pohádkám, používali směšné a groteskní náměty, prvky a postavy jako byly vtipné a ironické prasátko Ludvíka Aškenazyho, šnečí autobus a housenka Ondřeje Sekory či humorná dvojice Spejbl a Hurvínek od Františka Nepila. (Ochová, 1961).

Po srpnové okupaci v roce 1968 došlo k velkým změnám v rozhlasu.³⁴ Změny probíhaly i v rozhlasovém večerníčku, pořad změnil název na *Dobrá večer, děti*. Po úmrtí zakladatelky Vlasty Váňové (Čtvrtkové) vedl večerníček od roku 1969 spisovatel František Nepil. Ten byl také autorem velkého množství drobných povídek, pohádek a příběhů pro děti i dospělé. V 70. letech postupně došlo k rozkolísání původního programového typu, pořad se postupně stával spíše četbou na pokračování a vyměnilo se v něm mnoho vypravěčů. Vlastimil Brodský již neúčinkoval ve večerníčku, pohádky četlo mnoho dobrých herců, třeba Jaroslav Kepka, Karel Höger, Eduard Cupák, Miroslav Horníček nebo Jiřina Jirásková. V 70. letech byly v rozhlasovém večerníčku odvysílány tři tisíce příběhů v podání stovek herců. Během normalizace se změnila také kulturní dimenze pořadu, byl kladen větší důraz na ideologické působení na dětského posluchače. Pořady měly děti nejen bavit a představovat jim klasická pohádková díla, ale také obsahovat výchovné momenty v duchu socialismu.

3 Rozhlasové vysílání o Vánocích

Dobová komunistická propaganda působila na podobu rozhlasu již od 50. let, kdy byly vytěsňovány náboženské prvky ve vysílání. Komunistický režim potlačoval křesťanský rozměr Vánoc. Vánoce byly prezentované jako svátky rodinné, které se měly vyznačovat hojností a bohatostí. Zdůrazňovala se jejich materiální stránka, režimem byl podporován dovoz potravin, které v průběhu roku v Československu nebyly k dostání. Takto byly Vánoce zobrazovány i ve vánočních pořadech v 60. letech. (Franc, 2011, s. 1004).

V 70. letech 20. století měly být vánoční svátky v pořadech prezentovány jako svátky pokoje a míru, byly tedy akcentovány jako rodinné svátky a měly představovat výstavní skříň socialistického blahobytu. Ze svátků spojených s církevním životem se Vánoce měly stát především socialistickou oslavou pracovních úspěchů dosažených během roku. (Tamtéž, s. 1001-1002).

³⁴ V procesu normalizace došlo k totalitnímu pojetí socialismu, zasahuje v nemenší míře i podoba rozhlasového vysílání. Do poloviny sedmdesátých let prodělává Čs. rozhlas radikální personální i programovou proměnu, která prakticky popřela příznivý vývoj podoby vysílání příznačný pro léta šedesátá. Pod přímým řízením ÚV KSČ zůstal rozhlas až do roku 1989; jeho důležitým úkolem mělo být šíření normalizační propagandy. Podrobněji Z. Bouček, J. Hubička: Období normalizace 1968–1989. In: *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*. 1. vyd. Praha: Český rozhlas, 2003, s. 338.

Při tvorbě programu o Vánocích se v rozhlase vycházelo ze závěrů XIV. sjezdu KSČ z května 1971 (Bouček, Hubička, 2003, s. 366) a ze zásad uvedených ve směrnících z roku 1975. Směrnice obsahovaly explicitně i pokyn nevysílat pořady, které by podporovaly církevní pojetí svátků. (Rámcové směrnice pro tvorbu vánočních, silvestrovských a novoročních programů, 1975, s. 1-2). Programové směrnice neopomíjely ani dětské vysílání a pohádky, které byly nedílnou součástí vánočního programu. S tímto zaměřením souvisí, že vysílání mělo při tvorbě zohlednit skutečnost, že dětem a mládeži je církevní dimenze Vánoc cizí. Socialistickou výchovou dětí a mládeže se zabývala také směrnice, která uváděla zásadu prezentovat ve vysílání vrcholná díla současného socialistického umění a klasické kusy včetně oblíbených klasických pohádek, které se vracely opět do popředí. Směrnice obsahovaly i body, které dramaturgům ukládaly, aby pořady nenavozovaly sentimentální nálady, neoživovaly církevní pojetí Vánoc a aby byly podporovány pořady úsměvné, pohodové a zábavné. (Tamtéž, s. 1-2).

4 Vánoční večerníček v 60. letech

O Vánocích se objevovaly ve vysílání Československého rozhlasu klasické, veselé a komické pohádky, občas i pohádka s vánočními motivy českého původu, výjimečně i umělé moderní pohádky. V tematice a obsahu vánočního večerníčku bylo u některých pohádek znatelné, že je určen nejen pro děti, ale i pro rodiče.

Některé osvědčené a oblíbené pohádky se objevovaly na Vánoce opakovaně jako například *Kolibačka* od Václava Čtvrteky z roku 1961. Spisovatel Čtvrtek byl autorem mnoha pohádek pro pořad *Dobrou noc, děti* – vytvořil některé postavy: formana Šejtročka, skřítky Hajaju, Hajadána a Pitryška či bývalého piráta Kolíska; většina z nich vyšla také knižně. (Běhal, 1998, s. 156–157). V příběhu *Kolibačka* se šel Hajaja projít na Štědrý den do lesa, aby dal zajícům a veverce koledu. V pohádce zpíval štědrovečerní ukolébavku: „*Zpívám, zpívám kolibačku pro lískové děťátko, jak neusneš ve vteřince, povím já to Kateřince, hajej, moje robátko.*“ (Čtvrtek, 1961, s. 3).

V 60. letech psali pro večerníček i autoři, kteří pak za normalizace upadli v nemilost režimu, a jejich dílo nebylo v rozhlase z politických důvodů uváděno. Příkladem byl spisovatel a rozhlasový pracovník Ludvík Aškenazy, který na konci roku 1968 emigroval s celou rodinou do Mnichova. Aškenazyho pohádka *Kapr* obsahovala autorův povzdech nad „odkouzlením“ Štědrého večera v době komunistické vlády: „*Ale my víme, že žádné zázraky nejsou, ani o Štědrém večeru. Jedině, když o Vánocích napadne sníh, to je ještě trochu zázrak.*“ (Aškenazy, 1961).

Dalším autorem, jehož díla nemohla být za normalizace v Československu publikována, byl český básník, textař a novinář Karel Šiktanc. Za normalizace musel opustit místo šéfredaktora v nakladatelství Mladá fronta. V jeho vánoční pohádce *Dobry štědrý večer* byly využívány některé symboly Vánoc ke kritice konzumu, implikující rozpaky nad vyprázdněním duchovního obsahu: „*Stromeček září, víc než*

všechny hvězdy na nebi. Ale dole. Tady pod ním něco svítí. Hm, balíčky. To je darů.“ (Šiktanc, 1963).

Ani jedna pohádka na začátku 60. let vysílaná o Vánocích neměla náboženský charakter. S vánočními tradicemi pracovaly moderní příběhy okrajově a zaměřovaly se na materiální stránku vánočních svátků. Pohádky uváděné o Vánocích neobsahovaly většinou křesťanské symboly Vánoc. Tehdejší motivy Vánoc byly kapr, strom a dárky, v pohádkách se také objevovaly rekvizity jako prskavky, oříšky a mandarinky. Jednou z výjimek byl příběh od Olgy Hejné z roku 1964 pod titulem *Ta pravá radost*. Vypráví o tom, jak vůl, osel a kapr hledali tu pravou vánoční radost, kterou nelze mít bez děťátka. Všechny děti podle autora byly doma, nakonec se hlavním protagonistům podařilo zvláštní radost najít: „Protože všude, kam se podívali, byla robátka, děťátka, mrňata, drobci, prtata.“ (Hejná, 1964). Nalezení radosti spočívalo v uvědomění, že cesty, oblaka, stromy a další neživé věci mají „děti“, například jedle malou jedličku. Pohádka interpretuje Štědrý den jako svátek zrození, avšak Hejná vynechala jakýkoli odkaz na Ježíše Krista.

V období Vánoc byly často vysílány klasické české pohádky, které se během roku vyskytovaly v rozhlasových příbězích jen ojediněle. Tyto pohádky byly vybírány se zřetelem k ideologickému zacílení. Záměrem těchto pohádek bylo upřednostňovat lidové hrdiny bojující proti boháčům, či překonávající je svou chytrostí a schopnostmi. (Kryštofek, 1948/1949, s. 17–21).

V druhé polovině 60. let 20. století, kdy docházelo k liberalizaci rozhlasové produkce, se objevovaly ve vysílání moderní pohádky zahraničních autorů. O Vánocích byly vysílány pohádky seriálově. Na Štědrý den a svátky vánoční byly uváděny pozoruhodné příběhy z pera amerického básníka, novináře a spisovatele Carla Sandburga, který pomocí zvláštní poetiky, zvukomalebnosti a slovních hříček podněcoval dětskou fantazii. (Sandburg, 1966). V roce 1967 byly uvedeny v posledním prosincovém týdnu večerníčky podle knihy malíře a spisovatele Josefa Čapka *Povídání o pejskovi a kočičce*, které psal pro svoji dceru Alenku. (Čapek, 1967). Tyto pohádky byly nejen humorné, ale obsahovaly také morální ponaučení.

5 Rozhlasové pohádky o Vánocích vysílané po roce 1968

Po srpnové okupaci v roce 1968 se objevila ve večerníčku četba na pokračování obsahující protirežimní jinotaje. V roce 1970 byla uvedeno jedenáctidílné české převyprávění *Sněhové královny* od dánského spisovatele Hanse Christiana Andersena. (Andersen, 1970). Text české verze se přibližoval více četbě na pokračování a byl spíše zaměřen na dospělé, než odpovídalo věkovému zaměření pořadu. Pohádka obsahovala dvojí poselství, první naivním jazykem promlouvá k dětem, ale důležitější je význam skrytý v alegorii, který je ironizující. Text pohádky byl totiž zpracován s aktualizacním záměrem a vyjadřoval se nepřímou k tehdejší politice. Příběh vypráví

o boji dobra a zla, který lze také vztáhnout k srpnové okupaci roku 1968 a situaci po ní v Československu. Sněhová královna tu symbolizuje chlad a mrazivou vládu přicházející z Moskvy. Gerta znamená dobro a lásku, Kaj je zaslepený a podléhá královně, má v srdci střep a stává se krutým, jako by předobrazem byli někteří členové KSČ. Královna představuje bezcitnou vládkyni, která chce všechny ovládat jako mocný Sovětský svaz. Šťastný konec (díky lidské statečnosti) přináší naději na zlepšení neutěšené posrpnové situace ve společnosti, přičemž důraz je kladen na protestní jednání proti vládě jako aktu odvahy.

V dalších letech byly o vánočních svátcích vysílány pohádky výhradně klasické, většinou nejznámější pohádkové příběhy ve zmodernizované podobě, ovšem bez ironizujícího aktualizacího náboje. Oblíbeným autorem večerníčku se stal spisovatel, také tvůrce rozsáhlého díla pro děti, František Hrubín. (Pekárek, 1962, s. 143). Hrubín zpracoval i další známé české pohádky (například *Červenou Karkulku*, *Perníkovou chaloupku* a *Šípkovou Růženku*) a uspořádal je do knížky *Špalíček pohádek*, která vyšla ve Státním nakladatelství dětské knihy v roce 1968. (Hrubín, 1972, s. 1–3).

V první polovině 50. let se zakázaný František Hrubín věnoval psaní dětských knih a překladům, v druhé polovině 50. let opět začal psát tvorbu pro dospělé. V roce 1966 byl jmenován národním umělcem a v 60. letech se stal oblíbeným symbolem občerstveného literárního života. Dle dobové literatury si Hrubín v 60. letech uvědomil, že nestačí vytvářet nezávaznou fantazii díla, která by nám o tomto světě neřekla nic závažného a podstatného: „*Přechod k poezii a cítění kolektivnímu, socialistickému, vyvolala u Hrubína nové kvality jeho poezie.*“ (Kolektiv autorů, 1985, s. 147). Další literatura z 60. let také hodnotí Hrubínovo dílo pozitivně: „*Hrubín jako první po Sládkovi naplnil poezii pro děti opravdu současným životem s celou jeho atmosférou, se všemi jeho ideovými znaky, společenským prostředím se základními prvky socialistické morálky.*“ (Pekárek, 1962, s. 126).

V roce 1970 u Hrubína propukla vážná choroba, patrně k tomu přispěla nastupující normalizace. Byl vybrán jako jedna z osobností, které měly pomoci v jejím normalizačním úsilí.³⁵ František Hrubín se stal autorem, který vyhovoval dobovým požadavkům a dokázal klasické pohádky převyprávět s humorem.

Obliba klasických pohádkových témat za normalizace nebyla náhodná, preferování lidových pohádek bylo typické nejen pro 50. léta, kdy bylo prosazováno dílo spisovatelky Boženy Němcové. Typ lidové pohádky měl být i v 70. letech používán jako prostředek výchovy socialistické společnosti a výběr pohádkových textů měl být prováděn na základě socialistických hodnot. Do tohoto konceptu se hodily

³⁵ Více uvádí *100 let od narození básníka Františka Hrubína* [online], Český rozhlas [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiowave/kultura/_zprava/100-let-od-narozeni-basnika-frantiska-hrubina--784997, *František Hrubín* [online]. Česko-Slovenská filmová databáze [cit. 10. 5. 2019]. Dostupné z <https://www.csfd.cz/tvurce/86219-frantisek-hrubin/>

pohádky vysílané v rozhlasovém večerníčku, o Vánocích uvedený *Smolíček, Paleček*, tak *Červená Karkulka* od Hrubína. (Hrubín, 1973, s. 1–3). Byl to klasicky zpracovaný příběh, v kterém je podle originálu les prezentován jako něco nebezpečného a tajemného. V této pohádce dobro vítězí nad zlem, je zachráněna lehkovážná Karkulka před nasasytným vlkem, který chtěl všechno získat bez práce. Hrdinou je v tomto případě myslivec, který je symbolem pracovitého muže a ochráncem přírody. Hlavní postavou je tedy lidový hrdina, který je nositelem pozitivních rysů. Je zde také skryto výchovné ponaučení, protože Karkulka neposlechla maminku a šla lesem, i když jí to výslovně zakázala a málem kvůli své neposlušnosti přišla o život.

Dalším oblíbeným autorem uváděným i ve večerníku byl v období normalizace Václav Říha, vlastním jménem Václav Tille. Říha byl folklorista, učitel, literární kritik a český spisovatel. (Novák, Novák, 1936–1939, s. 186). Usiloval o zvědečnění studia pohádek kritickou revizí jejich pramenů, systematickým soupisem českých pohádek, jejich klasifikací a zhodnocením. Podle *Přehledných dějin literatury české* z 30. let 20. století navazovala Říhova umělecká tvorba na národní tradici. Spisovatel také aktualizoval pohádkový žánr, jehož modernímu vývoji otevřel cestu. (Chaloupka, 1985, s. 360–363). „*V rámci literatury pro děti je významné jeho vystoupení na obranu uměleckosti dětské literatury na počátku 20. století a znamená kategorické odmítnutí maloměšťácké kultury, braku a kýče ve prospěch pokrokovosti a uměleckosti literatury.*“ (Novák, Novák, 1936–1939, s. 1204).

Věnoval se například analýze pohádek Boženy Němcové, podařilo se mu vydat kompletní sborník pohádek se svým úvodem a také sepsal životopisnou monografii o Boženě Němcové. (Kraitlová, 1990, č. 5, s. 438–445).

Ve vánočním večerníčku Berona zachytil spisovatel Říha podle dobového kritika „kouzlo myšlení lidu“, vystihl jeho důvtip a smysl pro dobro a spravedlnost. (Všetička, 1964, s. 13). Říha je považován za významného pokračovatele tradice vytvořené Boženou Němcovou. Stejně tak jako tato spisovatelka byl vládnoucí mocí za socialismu kladně hodnocen a patřil k autorům, které režim preferoval. Jeho literatura byla často vydávána a dramatinována v rozhlasu. (Databáze knih.cz, <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/vaclav-tille-10596>). Pohádka *Berona* navazuje na tradici Boženy Němcové, nese podobné rysy jako pohádková próza *O ptákoví Ohnivákovi*. (Říha, 1972, s. 1–3).

Vánoční večerníčky uváděné v období první poloviny 70. let na první a druhý svátek vánoční se zaměřovaly na socialistické symboly Vánoc – většinou materiálního charakteru. V období Vánoc byly také vysílány klasické české nebo lidové pohádky sesbírané folkloristy, které se během roku vyskytovaly v rozhlasových večerníčkách jen ojediněle. V tomto období byly uváděny i moderní pohádky jako například v roce 1974, kdy byly odvyprávěny nově napsané příběhy se socialistickými náznaky a obsahovaly mírně tendenční závěr. Jednalo se o pohádky od českého textaře a autora pohádkových textů Václava Bárty. Tento pohádkář psal humorné, hudebně

zaměřené pohádky, které byly určené dětem od osmi let. Napsal pro rozhlas desítky večerníčků i několik nedělních dramatizovaných pohádkových příběhů. V pohádce Švec a princezna byla preferována manuální práce jako činnost, která je principem komunistického uspořádání a zároveň přináší lidu vnitřní uspokojení. (Bárta, 1974, s. 1–3). Další pohádky od stejného autora obsahovaly také dobovou rétoriku, navíc i mírné normalizační vyznění. (Bárta, 1974, s. 1–3). Ukázkou obsahující ideologický balast je pohádka *O zpěvavém království* od Václava Bárty. Příběh vyprávěl o králi Josefovi, který byl představovaný jako hloupý a nedůvtipný. Nerozuměl svému synovi Jaromírovi, pomohla až rada kantora, aby pochopil, co syn chce. Mladý princ se nechtěl stát králem, ale raději dobrým muzikantem. Tato pohádka je moderní, i když v ní vystupují postavy z klasických pohádek jako král a jeho rádci. Obsahuje typické rysy socialistické pohádky, kde je naznačována neschopnost krále a prince. Mnohem chytřejší je zde učitel, který na všechno přijde. Syn raději začne dělat muzikanta, než aby vládnul. Nakonec se všichni v království stanou muzikanty. Tento příběh má podobné rysy jako království z filmu *Pyšná princezna* v režii Bořivoje Zemana, kde všichni zpívali a byli šťastní, stejně jako to bylo v pohádce *O zpěvavém království*, kde bylo nastoleno lepší společenské uspořádání. (Bárta, 1974, s. 1–3).

V druhé polovině 70. let byly často vysílány pohádky Václava Čtvrťka, které se vyznačovaly dobovým slovníkem a v případě jedné pohádky se jednalo o mírně kritické vyznění. Pohádku *Hajaja a Staré časy* z roku 1976 vyprávěl skřítek Kanafásek, jemuž propůjčil hlas Jaroslav Kepka. Staré časy se chtěly Hajajovi pomstít, záviděly totiž Hajajovým hodinkám, že jdou stále dopředu. Skřítek Hajaja je odmítal vypnout, protože i pokrok jde dopředu. Na to navazovala také zmínka o kosmonautovi, který létá ke hvězdám, což prý ve starých časech nebylo možné. (Čtvrtek, 1976, s. 1–3). V období socialismu došlo k potlačování odkazu „na staré dobré časy“ – tedy nostalgického vzpomínání na některá historická období. To odpovídalo dobovému ideologickému pojetí historického vývoje, kdy se společnost opět vydala správným směrem po porážce „kontrarevoluce“ v roce 1968.

Na první a druhý svátek vánoční byly v období normalizace vysílány pravidelně pohádky sovětských autorů, kteří převládli nad ostatními zahraničními autory. Dalším trendem o vánočních svátcích bylo uvádění lidových pohádek, které obsahovaly tradiční pohádkové postavy, například postavu čerta, která v českém pojetí není negativní postavou, zlé trestá, dobré obdarovává. I v těchto pohádkách se objevoval socialistický podtext, u postavy čerta tím, že rozdával chudým a poctivým, ale bohatým škodil.

I v roce 1977 se objevil ve vysílání večerníček, který obsahoval propojení s vánočními svátky, a to pouze štědrovečerní rozhlasový večerníček s názvem Sněhulácká pošta, v 70. letech se však pohádek s vánočními motivy objevilo několik. Některá pohádka neopomíjela ani téma slunovratu a vánoční slavnostní jídlo a jeho bohatost. Ve většině pohádek z tohoto období chyběl odkaz na Ježíška jako nositele dárků.

6 Závěr

V období 1961–1977 se objevovaly ve vysílání rozhlasového večerníčku jak klasické pohádky v původní (například *Smolíček* od Hrubína), tak ve zmodernizované podobě jako *Červená Karkulka* (Lada, 1972, s. 1–3) nebo pohádky moderní s vánoční tematikou (*Stromeček z Usobrny*³⁶). Vysílaly se také moderní pohádky bez vánočních motivů (pohádky Carla Sandburga).

I do vánočních pohádek zasahovala ideologická dobová tendence, především během normalizace. V 70. letech se ve večerníčku vyskytovalo protichůdné zaměření, jedna tendence obsahovala pohádkovou produkci oblíbených klasiků a moderních autorů (Olga Hejná, Václav Bárta), jejichž dílo bylo v některých případech ideologicky poplatné komunistickému režimu. Druhou tendencí bylo dílo nevšední, které skrytě obsahovalo vánoční symboliku. V tehdejší redakci rozhlasového večerníčku se vyskytovala ideologická strategie ve vyvažování – ve vybírání, zpracování a nakonec vysílání určité skladby pohádek, která byla pestrá, avšak neopomíjela dobové normalizační tendence.

Shrnutí rozhlasového večerníčku let 1961–1977 vysílaného o vánočních svátcích ukazuje, že se dramaturgie tohoto pořadu zaměřovala na pohádky lidové a klasické v nové i původní podobě (výběr konkrétních pohádek souvisel také s protěžovanými autory a rozhlasovými směrnicemi v období normalizace), pohádky moderní s rodnou tematikou, materiálními motivy Vánoc, které obsahovaly i dobový slovník a socialistický balast.

7 Použitá literatura

100 let od narození básníka Františka Hrubína [online], Český rozhlas [cit. 31. 8. 2017].

Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiowave/kultura/_zprava/100-let-od-narozeni-basnika-frantiska-hrubina--784997

Archiv Českého rozhlasu Fond D, ANDERSEN, H. Ch. Sněhová královna. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1970.

Archiv Českého rozhlasu Fond D, AŠKENAZY, V. Kapr. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1961.

³⁶ Pohádku *Stromeček z Usobrny* napsala Olga Hejná. Moderní příběh vyprávěl o tom, co vypravěč Hajaja zažil na Štědrý den. Pohádka se zaměřovala na tehdejší motivy Vánoc, vyskytovaly se v ní rekvizity jako stromeček, kapr, prskavka a mandarinky. Ty přímo odrážely nedostatkový sortiment: Prodejny dostávaly v předvánočním čase zvýšené dodávky exotického ovoce – příslovečných banánů a mandarinek, ale i ořechů... Archiv Českého rozhlasu, Fond D, O. HEJNÁ: *Stromeček z Usobrny*. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, s. 1–3.

- Archiv Českého rozhlasu Fond D, BÁRTA, V. O zpěvavém království – 1. díl. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1974.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, BÁRTA, V. O zpěvavém království – 2. díl. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1974.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, BÁRTA, V. Švec a princezna. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1974.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, BAŘINKA, J., BAŘINKOVÁ, M. O vojáčkovi v červeném kabátku. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1975.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ČAPEK, J. Povídání o pejskovi a kočičce. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1967.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ČTVRTEK, V. Hajaja a Staré časy. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1976.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ČTVRTEK, V. Kolíbačka. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ČTVRTEK, V. Kolíbačka. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1976.
- Archiv Českého rozhlasu Fond DF, HÁJKOVÁ, P. Dobrý večer, Hajajo. Praha: Český rozhlas, 2001.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HEJNÁ, Olga. Ta pravá radost. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1964.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HEJNÁ, O. Sněhulácká pošta. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1977.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HEJNÁ, O. Stromeček z Usobrny. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1976.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HRUBÍN, F. Červená Karkulka. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1973.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HRUBÍN, F. O vojáčkovi v červeném kabátku. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1975.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HRUBÍN, F. *Princezna na bále, Paleček a jeho kamarádi a Kuřátko v obilí*. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1975.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, HRUBÍN, F. Smolíček. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1972.
- Archiv Českého rozhlasu, Fond D, LADA, J. Červená Karkulka. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1972, s. 1–3.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, LEONOV, L. Buryga. Deníček. Praha: Československý rozhlas, 1967.

- Archiv Českého rozhlasu Fond Děti a mládež. Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1962/1963. Praha: Československý rozhlas, 1964.
- Archiv Českého rozhlasu Fond SM. Rámcové směrnice pro tvorbu vánočních, silvestrovských a novoročních programů. Praha: Československý rozhlas, 1975.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ŘÍHA, V. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1972.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, SANDBURG, C. O svatebním průvodu hadrové panenky. Deníček – pořad Dobrou noc, děti. Praha: Československý rozhlas, 1966.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, SANDBURG, C. O tom, jak pět rezavých myšek pomohlo najít novu vesnici, Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1966.
- Archiv Českého rozhlasu Fond D, ŠIKTANC, K. Dobrý štědrý večer. Deníček – pořad Dobrou noc, děti, Praha: Československý rozhlas, 1963.
- BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPOVÁ, B. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 344 s. ISBN 978-80-7367-698-8.
- BĚHAL, R. *Kdo je kdo v sedmdesátileté historii Českého rozhlasu*. 1. vyd. Praha: SRT, 1992. 288 s.
- FRANC, M. Šťastné a bohaté! Vánoce v českých zemích v padesátých a šedesátých letech jako svátky konzumu. In: *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. s. 240-256. ISBN 978-80-7285-93-8.
- FRANC, M. Vánoce. In: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. 1. vyd. Praha: Academia, 2011. 1300 s. ISBN 978-80-200-2019-2.
- František Hrubín* [online]. Česko-Slovenská filmová databáze [cit. 10. 5. 2019]. Dostupné z <https://www.csfd.cz/tvurce/86219-frantisek-hrubin/>
- BOUČEK, Z., HUBIČKA, J. Období normalizace 1968–1989. In: *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*. 1. vyd. Praha: Český rozhlas, 2003, 337–396. s. ISBN 80-86762-00-9.
- CHALOUPKA, O. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1985. 481 s. ISBN 13-783-85.
- KRAITLOVÁ, I. Václav Tille a jeho směřování k moderní pohádce. *Česká literatura*. Roč. 38, 1990, č. 5.
- KRYŠTOFEK, O. Na prahu pětiletky. Tvorba pro mládež – úkoly a výhledy. *Štěpnice, 1948/1949, roč. 2, č. 2/3*.
- LOMSKÁ, M. Článek Děti a Hajaja. *Rozhlasová práce*, 1961, č. 6, obálka.
- NOVÁK, J. V., NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*. 1. vyd. Olomouc: Promberger, 1936–1939.
- OCHOVÁ, S. Moderní pohádka v rozhlase. Dobrý večer, já jsem Hajaja. *Rudé právo*, 19. 8. 1961.

PEKÁREK, V. *Literatura a skutečnost*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962, 329 s.

Václav Tille [online]. Databáze knih.cz, [cit. 10. 5. 2019]. Dostupné z <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/vaclav-tille-10596>

VŠETIČKA, F. *Václav Říha*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1964. 128 s.

8 Kontakt na autora

PhDr. Lenka Dobešová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

U Kříže 8

158 00 Praha 5

Email: lennyt@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Komunikace vědy v ČR – možnosti vzdělávání v dané oblasti a vzhled do práce komunikátorů vědy

Public Communication of Science in Czech Republic – education possibilities in this field and insight into the practice of science communication practitioners

Markéta Hrabánková

Anotace: Příspěvek je zaměřen na oblast komunikace vědy v České republice, kterou lze zařadit mezi specifické komunikační disciplíny. Práce si klade za cíl komunikaci vědy pojednat ze dvou úhlů pohledu. Vzhledem k tomu, že se jedná o disciplínu, o níž lze říci, že ovlivňuje znalosti veřejnosti a buduje povědomí o vědeckých tématech, prvním z cílů příspěvku je zmapovat, jaké vzdělávací možnosti mají naopak samotní komunikátoři vědy. Toho bude dosaženo s pomocí metody orientačního výzkumu, ale i na základě získaných dat, která přinese aplikace hlavní výzkumné metody, jíž jsou polostrukturované expertní rozhovory. Ty pomohou zodpovědět mimo jiné následující výzkumnou otázku, a to: Zmiňují komunikátoři vědy téma 3. role univerzit a je součástí jejich práce? Druhá výzkumná část tak poskytne vzhled do praxe této úzké skupiny odborníků, tedy komunikačních expertů, působících na univerzitních pracovištích. Práce nastíní nejen aktuální vzdělávací možnosti v této komunikační oblasti, ale pojedná i téma třetí role univerzit v praxi komunikátorů vědy, které je mimo jiné důležité z hlediska budování povědomí o vědě a vzdělávání široké veřejnosti. Lze předpokládat, že nově získaná znalost může pozitivně přispět k rozvoji oblasti komunikace vědy.

Klíčová slova: komunikace vědy, science communication, vzdělávání, 3. role univerzit, komunikátoři vědy, polostrukturované expertní rozhovory, orientační výzkum

Summary: This paper is focused on the field of science communication in Czech Republic. It is possible to say that science communication is a one of the specific communication disciplines. The paper aims to look at the science communication

from two specific angles. Regard to the fact that science communication is a discipline which influences the public knowledge and increases the awareness about science topics, the first goal is to bring the knowledge, what are the educational possibilities of science communicators. To gain this knowledge the method of orientation research and the main research method semi structured expert interviews were applied. Application of semi structured expert interviews will enable us to answer on other research question: Do the science communicators mention the topic of third role of universities and is it part of their practice? This research part enables us to provide insight into the practice of this specific and limited group of experts (science communicators), who are active in different university institutions. So, the contribution outlines not only current educational options in this communication field but the topic of third role of universities in science communication practitioners will be addressed as well. This role is besides others important in building the science awareness and education of wide publics. It can be assumed that the acquired knowledge can positively contribute to the science communication development.

Key words: science communication, education, third role of universities, science communication practitioners, semi structured expert interviews, orientation research

1 Úvod

Úkolem této práce je umožnit dílčí vhled do praxe komunikace vědy v České republice a rozšířit znalost o její aktuální podobě. Vychází se z premisy, že širší znalost má potenciál ke zdokonalování a kultivování dané oblasti. Práce se nejprve soustředí na otázku vzdělávacích možností v komunikaci vědy. Jejich zmapování a dílčí ukázky mohou naznačit podobu vzdělávání, a tak potenciální nevyužité možnosti, které zde mohou existovat. Konkrétně vzdělávání komunikátorů je v tomto kontextu považováno za velmi podstatné, neboť lze předpokládat, že právě ono přímo ovlivňuje úroveň a úspěšnost následné komunikace vědeckých témat směrem k široké veřejnosti a stimuluje tak její znalosti a přístup ke vědě, výzkumu a inovacím v České republice. S tímto souvisí i téma třetí role univerzit, které je v práci pojednáno a vztahuje se na něj druhá výzkumná otázka. Záměrem je analyzovat, zda si komunikačními experty působícími na vybraných univerzitních pracovištích tuto oblast uvědomují, je součástí jejich práce a jakých podob v jejich praxi může nabývat. Vzhledem ke snaze práce poskytnout co nejširší vhled do praxe komunikačních expertů, jsou ve výzkumném vzorku začleněni i experti z jiných vědeckých center, což napomohlo rozšířit zejména zjištění v oblasti vzdělávání i analyzovat jinou dílčí oblast, která ovšem není v tomto příspěvku prezentována z důvodu požadovaného rozsahu příspěvku. Tento příspěvek

je zpracováván jako dílčí část dizertační práce³⁷. Její výzkumná část primárně spočívá v realizaci tří sad polostrukturovaných expertních rozhovorů vedených s komunikačními experty z vědeckých institucí a vědci (ze STEM³⁸ oblastí) a novináři, kteří se vědě věnují v neodborných médiích. Záměrem je rozhovory s těmito třemi klíčovými skupinami následně interpretovat a vzájemně komparovat, což povede k možnosti představit oblast komunikace vědy z pohledu tří expertních skupin. To je podstatné zejména proto, že lze předpokládat, že úspěch komunikace vědy je podmíněn kooperací těchto skupin. Tento příspěvek představuje pouze část z prvního realizovaného typu rozhovorů a zaměřuje se pouze na dvě výzkumné otázky. Rozhovory s experty mohou být aplikovány jako samostatná metoda, ale stejně tak mohou být doplněním jiných metod (Flick, 2014, s. 230). V rámci této dílčí studie jsou expertní rozhovory doplněny o orientační výzkum, díky němuž mohla být detailněji zmapována oblast vzdělávacích možností v oblasti komunikace vědy v České republice. Tuto znalost doplnila získaná data z polostrukturovaných rozhovorů s komunikačními experty a bylo možné nabídnout komplexnější pohled na danou oblast.

2 Exkurz do oblasti komunikace vědy³⁹

V kontextu komunikace vědy se můžeme setkat s řadou termínů jako je popularizace, science communication, public communication of science and technology, PR vědy, či propagace vědy aj. Bucchi a Trench např. termín popularizace představují jako to nejtradičnější označení pro popis rozsáhlé řady činností, které se provádějí za účelem zpřístupnění vědeckých informací publikům, jež jsou neodborná (2014, s. 3).⁴⁰ Autoři posléze zmiňují, že došlo k přehodnocení termínu popularizace a usouzení, že je vhodný k vylíčení specifických druhů a kontextů komunikačních interakcí mezi publikem a vědou (Bucchi a Trench, 2014, s. 3). Maja Horst a Sarah R. Davies ve své publikaci nabízí vysvětlení termínu science communication, který je pro účely této práce překládán jako komunikace vědy. Komunikace vědy dle nich není jenom

³⁷ Vedoucí disertační práce je doc. PhDr. Denisa Hejlová, Ph.D.

³⁸ STEM je vykládáno jako označení vzdělávacích oborů přírodních věd, techniky, technologie a matematiky (Nuv. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/p-kap/koncept-stem>. [cit. 2019-07-27]).

³⁹ Podobné kapitoly pojednávající oblast komunikace vědy byly autorkou zpracovány v následujících textech: Hrabánková, M.: *Diskursivní pojetí přírodních věd českých médiích v roce 2013*, Praha: UK, 2015 (diplomová práce); Hrabánková, M.: Způsob prezentace přírodních věd ve vybraných českých médiích v roce 2013, *Mediální studia* (článek v periodiku), 2018; Hrabánková, M.: Marketing and Media Communication of Natural Science Institutions on Case of the Czech Republic, *Prekonferenční – ICA Public Relations divize PhD workshop: Public relations a strategická komunikace*, 2018 (short paper napsán pro účely workshopu, nepublikováno)

⁴⁰ Více o popularizaci a jejích příkladech v historickém kontextu i dalším vnímání termínu Bucchi, M., Trench, B. (eds): *Routledge Handbook of Public Communication of Science and Technology*, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014., s. 3.

o tom, dělat ze složitých věcí věci jednodušší. Je to něco více než jen výměna vědecké znalosti od těch, kteří jí rozumí k těm, kteří ne. Je to nedílná součást společnosti. Součást, která má obrovské dopady na demokracii, kulturu a blahobyt (2016, s. 2). Pod tímto sdělením lze identifikovat snahu o vyjádření komplexnosti termínu komunikace vědy. V tomto kontextu se nabízí uvést Bucchiho a Trenche, kteří hovoří o tradičním stereotypním vnímání vztahu mezi společností a vědou. Uvádí, že je tento vztah často prezentován pomocí vyjádření typu mezery, které je třeba zaplnit, mosty, které je třeba postavit, nedorozumění, což staví vědu do pozice odděleného a separovaného subjektu od společnosti (2014, s. 2). Horst a Davies (viz parafráze výše) svým tvrzením představují komunikaci vědy, a lze tedy předpokládat, že i vědu jako takovou, jako subjekt, který je součástí naší společnosti a má na ni vliv. Lze se domnívat, že svou definicí tak zmíněný stereotyp přesahují a ukazují dosah komunikace vědy, a tedy i vědy samotné. Používán je také termín Public communication of science and technology, o čemž vypovídá i mezinárodní konference s tímtéž názvem (PCST. Dostupná z: <https://www.pcst.co/conferences>, [2019-05-15]) či kniha Bucchiho a Trenche Routledge Handbook of Public Communication of Science and Technology (2014). Blíže o PR vědy pojednává v samostatné kapitole Borchelt a Nielsen (více viz Borchelt a Nielsen in Bucchi a Trench, 2014, s. 58–69).

3 Metodika práce

Výzkumná část využívá dvou výzkumných metod. Nejprve je aplikována metoda výzkumu orientačního (desk research). Následně je pracováno na základě metodologie kvalitativního výzkumu s metodou polostrukturovaných expertních rozhovorů (field research). Autoři Hague, Hague a Morgan hovoří o desk research, jako o výzkumu, který se zpravidla odkazuje k datům sekundárním a takovým, jež lze zajistit bez práce v terénu. Zmiňují například publikované statistiky a reporty, ale v souvislosti s kapitolou své knihy termín rozšiřují, tak aby pokrýval všechny zdroje informací, mimo ty, které zahrnují terénní průzkum a zmiňují např. i hledání na internetu, analyzování statistik či rozhovory s experty a jiné (2013, s. 42).⁴¹ V rámci diskuse by zde mohlo být pojednáno, že autoři prezentují rozhovory s experty mezi zdroji informací, o nichž říkají, že by se neměly týkat terénního průzkumu. V rámci desk research byl konkrétně realizován tzv. orientační výzkum, který Reichel definuje jako

⁴¹ Kniha autorů Hague, Hague a Morgan (*Market Research in practice: How to get greater insight from your market*) se věnuje výzkumu trhu, a tedy i desk research je popisován v tomto kontextu, např. v souvislosti s desk research zmiňují analyzování interních prodejních statistik nebo fakt, že řada informací je ve složkách počítačů společnosti, která hledá data apod. (s. 42). I přes toto úzké zaměření, byla tato definice uvažována jako vhodná k využití, neboť s její pomocí je vytvářen náhled také na určitý trh, a to trh vzdělávání v oblasti komunikace vědy, i když to není trh v tom pravém slova smyslu.

výzkum, jehož účelem je získat elementární představu o zkoumaném jevu s cílem odhalit jeho hlavní charakteristiky a určit následný postup. Zpravidla se využívá v momentě, kdy má výzkumník minimální znalosti o zkoumaném, může mít proto formu předvýzkumu (2009, s. 34). Eger a Egerová jej označují za variantu výzkumu deskriptivního (2017, s. 10). Tento typ výzkumu byl zvolen za účelem zmapování oblasti vzdělávání a představení její podoby včetně možných ukázek.

Pro druhou část práce byla zvolena kvalitativní metodologie neboť, jak uvádí Disman, vede k porozumění (2000, s. 286). Specificky se vyjadřuje následujícím způsobem: „... *posláním kvalitativního výzkumu je porozumění lidem v sociálních situacích.*“ (Disman, 2000, s. 289). Konkrétním cílem této části výzkumu je porozumět práci komunikačních pracovníků působících na odděleních komunikace vybraných vědeckých institucí. Zvolenou metodou byly polostrukturované expertní rozhovory. Tzv. polostrukturovaný rozhovor Sedláková v kontextu ostatních typů rozhovorů dle míry strukturace a standardizace definuje jako rozhovor otevřený a polostandardizovaný; rozhovor s návodem, kdy jsou daná témata interview, v jehož průběhu vznikají další konkrétní otázky. Odpovědi dotazovaného by měly být volně formulované, přičemž role obou aktérů rozhovoru se vyrovnávají⁴² (2014, s. 210). Hendl a Remr v přehledové tabulce „*Typy rozhovorů*“ uvádí přednosti tzv. rozhovoru s návodem, a to: „*Určení témat zvyšuje získanou jednotu informací. Logické nesrovnalosti lze během rozhovoru napravit.*“ Uvádí i slabá místa tohoto typu interview: „*Možnost vynechání důležitých témat. Různé perspektivy respondentů zhoršují srovnatelnost.*“ (2017, s. 84). O polostrukturovaném rozhovoru mluví i Flick, jenž uvádí, že se jedná o rozhovory, které mohou být mnohem více zaměřeny na konkrétní témata⁴³ (2014, s. 200). Flick také mezi typy interview zmiňuje dva přístupy, které byly vytvořeny k dotazování limitované a specifické skupiny respondentů, a to zástupců elitní skupiny a expertů působících v institucích (2014, s. 227). V souvislosti s realizací rozhovorů s experty uvádí, že jsou většinou cílovou skupinou zaměstnanci organizace, kteří mají specifickou profesionální znalost, zkušenost a specifickou funkci (Flick, 2014, s. 227–228). Za experty jsou považováni lidé působící v institucích mající expertízu a profesionální

⁴² Definice vycházejí z tabulky: „*Typy rozhovorů podle míry standardizace a strukturace*“ in Sedláková R.: *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*, Praha: Grada Publishing, 2014, s. 210.

⁴³ Na základě studia literatury jsem dospěla k závěru, že různí autoři používají různé kategorizace rozhovorů a někdy se zdá, že totéž nazývají různými výrazy, např. Sedláková (2014, s. 226) uvádí, že standardizovaný rozhovor je „...*dotazníkové šetření prostřednictvím tazatele, ve kterém je přesně určena formulace i pořadí otázek a možné varianty odpovědi*“. Zdá se, že totéž, ale nazývá Hendl a Remr kvalitativním strukturovaným rozhovorem, u něhož uvádí: „*Pevně určené otázky i odpovědi. Respondent si volí z předem daných kategorií u každé otázky.*“ (Hendl a Remr, 2017, s. 84). Další kategorizace interview např. u Flick, 2014, s. 201–202).

pozici, díky kterým disponují specifickými znalostmi a vhladem (Flick, 2014, s. 227). V případě této studie byli v rolích expertů, a tedy i tvořili vzorek respondentů, komunikační pracovníci vybraných STEM institucí. Ne všechny STEM sekce byly ovšem v této části výzkumu zastoupeny, a naopak jedna instituce se věnuje i jiným než STEM oblastem. Konkrétně se jednalo o zástupce pěti organizací, z nichž tři byly univerzitního založení (jedná se např. i o samotné fakulty) a dvě neuniverzitního charakteru⁴⁴. Pro účely rozhovoru byl vytvořen formulář souhlasu s pořízením záznamu a následným zpracováním pro účely dizertační práce. Přestože všech pět respondentů zvolilo neanonymním možnost zpracování, rozhovory jsou v práci zpracovány anonymně, aby nedocházelo k přímému porovnání jednotlivých institucí či potenciálnímu negativnímu vlivu na ně. Realizace samotných rozhovorů a celková příprava analytické části vychází ze znalostí postupně získaných studiem titulů věnujících se kvalitativnímu výzkumu.⁴⁵

Tabulka č. 1: Vzorek respondentů polostrukturovaných expertních rozhovorů

Označení respondenta	Gender	Působíště	Počet roků v pozici v dané instituci	Datum realizace rozhovoru
R1	Muž	Veřejná instituce – univerzita	4 roky	9. 4. 2019
R2	Muž	Veřejná instituce – univerzita	6 let	10. 4. 2019
R3	Muž	Veřejná instituce	9 let	11. 4. 2019
R4	Muž	Veřejná instituce – univerzita	6 let	11. 4. 2019
R5	Muž	Vědecké centrum excelence	5 let	12. 4. 2019

Zdroj: Hrabánková, realizace polostrukturovaných expertních rozhovorů, duben 2019.

3.1 Postup analýzy a použitá technika

Základní úvod do problematiky analýzy kvalitativních dat nabízí Creswell. Definiuje obecný proces analýzy kvalitativních dat, který dle něj aplikují výzkumníci napříč řadou knih zaměřujících se na problematiku kvalitativního výzkumu. Tento proces se dle něj skládá z několika kroků, a to z organizování a přípravy dat, daty míní např. obrazová data v podobě fotografií či textová v podobě přepisů, následně

⁴⁴ Pro bližší přehled a specifikaci vzorku respondentů více v Tabulce č. 1.

⁴⁵ Více viz Sedláková, 2014; Disman, 2000. Dále se k tématu vyjadřují: Flick, 2014; Creswell 2013; Hendl a Remr, 2017.

dochází prostřednictvím procesu kódování a zhušťování kódů k redukci dat do témat. Posledním krokem je prezentování dat v podobě tabulek, vzorců či diskuse. Autor připoustí možné variace k analytickému přístupu i existenci dalších analytických kroků, které jsou vázány na dalších pět přístupů k šetření, kterými se následně zabývá (2013, s. 180). Tento obecný postup analýzy byl základem i pro výzkumnou část této práce.⁴⁶ Jako konkrétní analytický přístup bylo následně zvolené⁴⁷ tzv. „*thematic coding*“, které vyvinul Uwe Flick. Metoda v sobě kombinuje myšlenky kódování v zakotvené teorii s tematickou analýzou (Flick, 1996 cit. podle Flick, 2014, s. 423). Jejím cílem bylo dle Flicka použít kódování pro komparativní studie, ve kterých byly studované skupiny odvozeny z výzkumné otázky a tudíž definovány předem. Základním předpokladem této metody bylo, že v různých sociálních skupinách nebo světech mohou být nalezeny různé pohledy. Sociální distribuce perspektiv na proces nebo fenomén byla výzkumným problémem (Flick, 2014, s. 423). Tento typ metody byl zvolen, neboť odpovídá již zmíněnému výzkumnému záměru dizertační práce, jehož součástí je i dílčí výzkum prezentovaný v tomto příspěvku. Ačkoli v rámci tohoto příspěvku nedochází k samotné komparaci těchto skupin, budou na základě obecného postupu analýzy kvalitativního obsahu (viz více Creswell, 2013, s. 180) a s vybranými myšlenkami procesu tematického kódování (viz více Flick 2014, s. 423) analyzovány obsahy rozhovorů s komunikátory vědy a následně představena zjištění.

Při samotné analýze bylo provedeno několik kroků. Na počátku proběhl detailní poslech nahrávek rozhovorů. Již při tomto poslechu probíhalo první kódování a byly přepsány pasáže, které se týkaly stanovených výzkumných otázek. Meuser a Nagel v souvislosti s přepisem rozhovorů zmiňují, že předpokladem analýzy je právě přepis pasáží, které jsou tematicky relevantní. Dle nich není standardní přepisovat celou nahrávku, vyjma práce s interview biografickými (Meuser a Nagel in Bogner, Litting, Menz, 2009, s. 35).

Flick uvádí několik kroků při procesu tematického kódování. V první řadě je krátce popsán každý případ (v našem případě se jedná o popis pasáží rozhovoru, které se vztahují k výzkumné otázce a odpovědím konkrétního respondenta). Tento popis

⁴⁶ Primárně na základě tohoto obecného postupu byla zpracována analýza zejména pro část prezentace na konferenci v Olomouci – VIII. Ročník Mezinárodní vědecké konference studentů doktorský studijních programů v oblasti společenských věd. Při prvním zpracování analýzy pro část prezentace na zmíněnou konferenci brala autorka také v potaz analytickou proceduru, kterou zmiňuje Wolcott a Creswell o ní ve své knize hovoří jako o pravděpodobně nejpůvodnější proceduře v oblasti analýz, a to hledání opakujících se vzorců („*patterned regularities*“) (H. F. Wolcott: *Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation* Thousands Oaks, CA: Sage, 1994 cit. podle Creswell, J. W.: *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Los Angeles: SAGE Publications, c2013. s.198.

⁴⁷ S pomocí následné aplikace Flickovi metody jsem analytickou část pro účely tohoto příspěvku více rozpracovala, což přineslo níže prezentované výsledky.

by měl dle Flicka obsahovat informace o respondentovi v souvislosti s výzkumnou otázkou, shrnovat stěžejní zmíněná témata a měl by zde být poznamenán typický výrok pro rozhovor neboli „*motto of the case*“ (2014, s. 424). V případě této práce byly k rozhovoru (relevantním pasážím) každého respondenta (ke každému případu) nejprve vytvořeny pracovní poznámky, a to buď ve formě stručného shrnutí či ve formě přepisu hlavních výroků a témat (což byly v podstatě všechny kódy, které se této části týkaly), podobně jako zmiňuje Flick. V případě pasáží, které se týkaly výzkumné otázky o vzdělávání, byli respondenty zmíněné vzdělávací možnosti rovnou zaznamenány do celkového výčtu vzdělávacích možností, neboť cílem bylo představit jejich škálu. Pro účely práce nebyly poznámky psány tak detailním způsobem a nezahrnovaly bližší informace o respondentech či „*motto of the case*“, jak uvádí Flick (2014, s. 424). Pro hlubší analýzu, pak byly přepisy rozhovorů znovu čteny a interpretované kódy označovány přímo do samotného přepisu, i kontrolovány ve shrnujících poznámkách vedených pod danou výzkumnou otázkou a utvořených pro každý rozhovor, a případně byly tyto poznámky doplňovány o další relevantní kódy.

Jako další krok Flick uvádí část, kde popisuje proces vývoje tzv. „*thematic structure*“ (dále jen tematická struktura). Zmiňuje, že výzkumník nejprve hlouběji analyzuje jeden případ, což představuje rozdíl oproti zakotvené teorii (2014, s. 425). Flick uvádí, že takováto případová analýza má několik cílů. Jedním z nich je objasňovat a zachovávat vztahy mezi významy, které prezentuje ve spojení s tématem studie příslušná osoba. To je důvodem, proč je případová studie vytvářena pro každý případ (2014, s. 425). Jako další z cílů zmiňuje vytvoření systému kategorií, za účelem analyzování jednoho případu, k čemuž je stejně jako u zakotvené teorie⁴⁸ použito otevřeného a selektivního kódování (Flick, 2014, s. 425). Flick uvádí, že je zde selektivní kódování spíše užíváno nejprve k definici kategorií a tematických domén v jednom případě, potom jsou analyzovány další případy. Tematické domény a kategorie definované pro každý případ jsou pak napříč kontrolovány a z toho je vyvinuta tematická struktura. Méně je pak dle něj zde selektivní kódování užíváno k vyvinutí klíčové kategorie napříč všemi rozhovory (Flick, 2014, s. 425). V případě této práce bylo hledáno společné téma respondentů v rámci oblasti třetí role univerzit (druhá výzkumná otázka), což lze vnímat, jako užití selektivního kódování za druhým zmíněným účelem, který ač není dle Flicka primární, byl usouzen jako vhodný a dostačující pro záměr tohoto příspěvku. V případě této práce nebyla totiž vyvíjena tematická struktura,

⁴⁸ Více o způsobu jakým Flick pojednává Grounded teorii viz Flick, 2014, kapitola 25: s. 397–419. Nejen o vývoji zakotvené teorie pojednává také Sedláková, 2014, v kapitole: s. 400–425, která uvádí roli nejen Glasera a Strausse při vývoji zakotvené teorie a roli Strausse s Corbinovou (Sedláková, 2014, s. 400–401). Více o přístupu Strausse a Corbinové v publikaci, kterou uvádí Sedláková (2014): Strauss, A, L., Corbinová, J, M.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Boskovice: Albert, 1999.

neboť vzhledem k vzorku respondentů nebyla možná komparace napříč expertními skupinami, ani to v případě tohoto příspěvku nebylo účelem. Bylo realizováno čtení poznámek a kódů poznamenaných v samotném textu, na základě čehož byla interpretována klíčová témata společná všem relevantním respondentům (tj. respondentům působícím na univerzitních pracovištích), která jsou prezentována v kapitole závěrů v souvislosti s výzkumnou otázkou týkající se třetí role univerzit. Tato témata byla dokládána ukázkami přímých citací⁴⁹ či parafrází kódů, na jejichž základě došlo k jejich interpretaci. V případě této práce byla identifikována dvě společná témata v souvislosti s třetí rolí univerzit, zatímco ve výše uvedené parafrázi je zmíněno hledání kategorie jedné. Flick nicméně v další pasáži věnující se tematickému kódování uvádí jako další z částí procesu tematického kódování krok, kdy jsou sumarizovány podobné kódy v jednotlivých skupinách a jsou tak ustanovena (rozvinuta) specifická témata pro každou profesionální skupinu (Flick, 2014, s. 427), k čemuž došlo i v tomto případě^{50,51}. Hledání společného tématu nebylo realizováno v souvislosti se zodpovězením první výzkumné otázky týkající vzdělávacích možností, neboť jejím záměrem bylo prezentovat vzdělávací možnosti zmíněné respondenty s doplněním o další vzdělávací možnosti zjištěné v rámci orientačního výzkumu.

Výše zmiňované otevřené a selektivní kódování, které je vlastní zakotvené teorii⁵², popisuje Sedláková následujícím způsobem⁵³. Otevřené kódování představuje tvorbu elementárních kategorií, které se zdají pro téma důležité. Nejprve je provedena analýza dat a jejich označení kódy, následně jsou kódy sobě blízké sdruženy do kategorií. Sedláková uvádí, že „*V jistém smyslu již přiřpsáním kódu k části dat provádíme jejich kategorizaci.*“ (2014, s. 412–413). Při selektivním kódování se výzkumník snaží „*identifikovat pro vysvětlení jevu nejdůležitější kategorii, specifikovat její vztahy s ostatními a postihnout i její proměny v závislosti na probíhajících změnách.*“ Cílem je objevit, jaký proces se ukrývá za tématem, které zkoumáme, sledovat např. jakých

⁴⁹ Vyjádření respondentů byla upravena do spisovné češtiny, což obnášelo i vynechání některých tzv. výplňkových slov.

⁵⁰ Flick hovoří o „*similar codes*“ (Flick, 2014, s. 427) v mém případě jsem pracovala s kódy, které bylo možné interpretovat do daného klíčového tématu, nejednalo se ovšem o doslovně stejné výrazy.

⁵¹ Dalo by se říci, že podobné hledání společných témat neboli vzorců prováděli Herrmann a Flick v jejich výzkumu, který zpracovali v článku: Herrmann, W. J., Flick, U.: Nursing home residents'self-perceived resources for good sleep, *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 2011, Dostupné z: <https://doi.org/10.3109/02813432.2011.628243>.

⁵² Více viz poznámka pod čarou č. 48.

⁵³ Na počátku vysvětlení tří typů kódování vlastnímu zakotvené teorii Sedláková odkazuje na Strausse s Corbinovou (1999): Strauss, A. L. Corbinová, J. M.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Boskovice: Albert, 1999, kteří tyto tři druhy kódování používají (Sedláková, 2014, s. 412).

podob nabývá v souvislosti se změnami u aktérů, ale i se změnami kontextu (Sedláková, 2014, 422–423).

Utvoření tematické struktury tak, jak ji definuje Flick⁵⁴, bude pravděpodobně provedeno, a bude v té fázi výzkumu považováno i za více relevantní, až v rámci disertační práce, kdy budou posuzovány a komparovány rozhovory všech tří skupin respondentů a nejenom jedna, jako je tomu nyní. Stejně tak budou následovány další kroky uváděné v popisu procesu tematického kódování Flickem⁵⁵. Lze předpokládat, že momentálně dosažená zjištění budou následně využita pro další fáze disertačního výzkumu, a tedy i komparace.

4 Výsledky provedené analýzy

Na základě realizovaného výzkumu bylo možné interpretovat odpovědi na dvě výzkumné otázky, které byly definované pro účely tohoto příspěvku. Znění výzkumných otázek bylo následující: VO1: Jaké jsou vzdělávací možnosti v oblasti komunikace vědy, VO2: Zmiňují komunikátoři téma 3. role univerzit a je součástí jejich práce.

4.1 Možnosti vzdělávání v oblasti komunikace vědy⁵⁶

Na základě orientačního výzkumu, kdy bylo pracováno s otevřenými zdroji, a s využitím dat získaných prostřednictvím polostrukturovaných expertních rozhovorů bylo možné nastínit ukázky aktuálních vzdělávacích možností v oblasti komunikace vědy v České republice. Vzdělávání v oblasti komunikace vědy či popularizace vědy na základě získaných poznatků je iniciováno z několika různých zdrojů popsaných níže.

Ukázky vzdělávání podpořeného či iniciovaného ze strany vlády či Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy

Věda, výzkum a inovace jsou oblastí, kterou kvituje i vláda České republiky a instituce k ní náležející, což dokládá např. „*Akční plán rozvoje lidských zdrojů pro výzkum, vývoj a inovace a genderové rovnosti ve výzkumu, vývoji a inovacích v ČR na léta 2018 až 2020*“. Tento plán schválila vláda ČR na počátku roku 2018. V akčním plánu je mimo jiné explicitně uvedena i oblast medializace a popularizace, „*kteřé mají podstatný vliv na zvyšování atraktivity vědecké kariéry u široké laické veřejnosti a přispívají tak*

⁵⁴ Více o vývoji tematické struktury, kategoriích a tematických domén in Flick, 2014, s. 425.

⁵⁵ Více o dalším postupu tematického kódování a krocích viz Flick, 2014, s. 425–427.

⁵⁶ Toto téma bylo částečně zpracováno v: Hrabánková, M.: Marketing and Media Communication of Natural Science Institutions on Case of the Czech Republic, *Prekonferenční – ICA Public Relations divize PhD workshop: Public relations a strategická komunikace*, 2018 (short paper napsán pro účely workshopu, nepublikováno). Tento pracovní článek nebyl publikován.

*mj. ke zdůvodnění potřeby vynakládat veřejné prostředky do sektorů VaVaI*⁵⁷. “ (MSMT. Dostupné z: <http://msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/akcni-plan-rozvoje-lidskych-zdroju-pro-vyzkum-vyvoj-a-1>, [2019-04-29]). Součástí tohoto akčního plánu je i téma motivace k popularizaci vědy směrem k laické veřejnosti. Plán uvádí vzdělávání v oblasti komunikace vědy, jeho rozvoj a potřebu rozvoje komunikačních schopností jako stěžejní podmínky pro navýšení ochoty vědeckých pracovníků sdílet své výsledky a budovat dlouhodobou spolupráci s médii a komunitou výzkumníků. V plánu jsou uvedena i stanovená opatření a doporučení, která lze vnímat jako motivaci vědeckých institucí a vědců k popularizaci⁵⁸ (Akční plán rozvoje lidských zdrojů pro výzkum, vývoj a inovace a genderové rovnosti ve výzkumu, vývoji a inovacích v ČR na léta 2018 až 2020 [online]. In: s. 8-9 [cit. 2019-05-09]). Lze předpokládat, že v kontextu tohoto akčního plánu vzniknou i tendence podporovat vzdělávání v komunikaci vědy. Další z aktivit, s nimiž může být spojeno vzdělávání v této oblasti jsou konference o popularizaci vědy, které podporuje např. MŠMT. Příkladem takové akce je konference *Metody popularizace vědy*, která se uskutečnila v roce 2009 (METPOPULI: Program konference *Metody popularizace vědy* 10. – 11. 9. 2009 [online]. In: [cit. 2019-04-30]). Další ukázkou aktivity podporující popularizaci vědy ze strany vlády je „*Cena předsedy Rady pro výzkum, vývoj a inovace*“, která je každoročně udělována novinářům, vědcům, podnikatelům aj. za popularizaci výzkumu a vědy a příspěví k této oblasti (Výzkum. Dostupné z: <http://vyzkum.cz/FrontAktualita.aspx?aktualita=769425>, [2019-04-29]). Lze se domnívat, že takovéto ocenění může mít pro ostatní aktivní v komunikaci vědy i motivační charakter.

Ukázky vzdělávání iniciovaného Akademií věd České republiky

Otevřená věda Akademie věd ČR je projekt, jehož snahou je budovat zájem o výzkum a vědu. Věnuje se, jak popularizaci vědy, tak vzdělávání samotných popularizátorů vědy⁵⁹ (Otevřená věda. Dostupné z: <http://otevrenaveda.cz/otevrena-veda/>, [2019-04-22]). Poslední zmíněná aktivita byla v roce 2019 definována jako série kurzů, které jsou určeny pracovníkům AV ČR, „*kterí mají ve své gesci popularizaci vědy na svých pracovištích a jsou členy Kolegia popularizátorů a pracovníků PR, pracovní*

⁵⁷ VaVaI je zkratkou pro výzkum, vývoj a inovace (MSMT. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/akcni-plan-rozvoje-lidskych-zdroju-pro-vyzkum-vyvoj-a-1>, [2019-04-29])

⁵⁸ Více o komunikaci vědy a zvyšování prestiže vědy, výzkumu a inovací viz *Akční plán rozvoje lidských zdrojů pro výzkum, vývoj a inovace a genderové rovnosti ve výzkumu, vývoji a inovacích v ČR na léta 2018 až 2020* [online]. In: s. 8-11 [cit. 2019-05-09]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/akcni-plan-rozvoje-lidskych-zdroju-pro-vyzkum-vyvoj-a> (pdf dokument ke stažení na uvedených stránkách).

⁵⁹ Více o projektu na Otevřená věda. Dostupné z: <http://www.otevrenaveda.cz/otevrena-veda/>, [2019-04-22].

skupiny Rady pro akademická média a popularizace AV ČR (pomocného orgánu Akademické rady AV ČR).“ (Otevřená věda. Dostupné z: <http://otevrenaveda.cz/popularizatori-vedy/vzdelavani-popularizatoru-vedy.html>, [2019-04-22]). Tento samotný popis naznačuje, že komunikace vědy je v AV ČR rozšířenou činností, která je zaštitěna samostatnými skupinami či pracovišti. Uvedeným záměrem vzdělávacího projektu je představit možnosti komunikace vědy v kontextu dnešních médií a vzdělávat a rozvíjet schopnosti pracovníků z hlediska efektivního prezentování výzkumu i vědy, a tak propojovat vědu a média. (Otevřená věda. Dostupné z: <http://otevrenaveda.cz/popularizatori-vedy/vzdelavani-popularizatoru-vedy.html>, [2019-04-22]). AV ČR je veřejnoprávní institucí, primárně financovanou ze státního rozpočtu (Věda a výzkum. Dostupné z: <http://vedavyzkum.cz/home/akademie-ved-cr>, [2019-04-22]). Z toho důvodu lze vnímat i tento typ kurzů jako částečně vládou podporovaných.

Vzdělávání zaštitěné ostatními institucemi

Institucí, která ve svém programu zmiňuje popularizaci vědy je v České republice i British Council, která „je mezinárodní organizací Spojeného království podporující mezikulturní spolupráci a příležitosti ve vzdělávání.“ (British Council. Dostupné z: <https://britishcouncil.cz-homepage>, [2019-04-22]). Mezi prioritami British Council v ČR je zmíněna i věda a společnost. Mezi aktivity v oblasti popularizace vědy pak spadá organizace vědecké mezinárodní soutěže a výměna britských popularizátorů vědy s českými (British Council. Dostupné z: <https://www.britishcouncil.cz/o-nas/british-council-ceska-republika>, [2019-04-22]). Mezinárodní soutěž FameLab vychází z myšlenky, že umění vědu prezentovat veřejnosti je stále podstatnější. Objevuje vědce, kteří mohou prostřednictvím soutěže, jejímž zadáním je za tři minuty představit své téma, získat další zkušenosti s tím, jak poutavě představit svou práci laické veřejnosti (British Council. Dostupné z: <https://www.britishcouncil.cz/projekty/spolecnost/famelab>, [2019-04-22]). Tento typ akcí lze vnímat jako zábavnou formu vzdělávání a inspirace v oblasti komunikace vědy, kterou posléze mohou vědci využít při spolupráci s médii či na akcích pro veřejnost. Další ukázkou aktivity, u níž se lze na základě popisu jedno z respondentů domnívat, že podporuje rozvoj komunikace vědy, jsou pravidelná setkání organizovaná Středočeským inovačním centrem. Dle slov respondenta se jedná o setkání osob z výzkumných organizací Středočeského kraje, jejichž náplní práce je marketing a komunikace (R5).⁶⁰

⁶⁰ Poznátky zjištěné z polostrukturovaných expertních rozhovorů jsou zdrojovány způsobem, kdy za vyjádřením či parafrází konkrétního respondenta je v závorce uvedena značka tohoto respondenta: R1 – R5, bližší specifikace respondentů jsou pak uvedeny v tabulce č. 1.

Vzdělávací aktivity iniciované samotnými vědeckými pracovišti

Některá vědecká pracoviště podporují popularizaci vědy prostřednictvím kurzů pro své studenty či jinými způsoby. Příkladem je např. sekce webových stránek Ústavu fyziky atmosféry AVČR, v. v. i. s názvem „*Popularizace vědy: několik zajímavých odkazů*“, kde zájemci mohou najít ukázky popularizačních článků, animací či odkazy na popularizační přednášky aj. (Ufa.cas. Dostupné z: <http://ufa.cas.cz/knihovna/dalsi-uzitecne-odkazy/popularizace-vedy.html>, [2019-04-22]). Z hlediska samostatných kurzů byly jedním z respondentů v rámci polostrukturovaných expertních rozhovorů zmíněny např. kurzy vedené v rámci doktorského studia, které mají studenty připravovat na kariéru vědců: „...*předměty jako vědecká komunikaci, mediální komunikace a tak, prezentační dovednosti...*“. Mezi iniciovanými kurzy je ale např. i kurz vedený vědeckým novinářem pod názvem „*vědecká žurnalistika*“ či kurz „*vědecká fotografie*“⁶¹ (R1). Propagace a popularizace vědy může být se studenty řešena také např. na úvodních výcvikových kurzech v rámci samostatné besedy, jak zmínil jiný z respondentů (R4). Kromě kurzů se jako další forma vzdělávání projevil i interní projekt jedné z univerzitních institucí. Studenti doktorského studia v rámci něj mohou procvičit svou schopnost vyjadřovat se o tématech, kterým se věnují. Studenti připraví text, obdrží zpětnou vazbu, text revidují a v závěrečné fázi je např. publikován na webových stránkách dané instituce či na sociálních sítích (R1).

Ostatní vzdělávací možnosti uváděné a využívané komunikátory vědy

Z rozhovorů vyplynulo, že všichni dotazovaní experti potažmo jejich kolegové z oddělení mají možnost vzdělávání v oblasti komunikace vědy a zpravidla jí využívají. Tyto možnosti vzdělávání mají několik různých podob, a to např. konference o PR univerzit (R4), konference Euprio⁶² (R2, R4). V kontextu s konferencemi Euprio zazněla vyjádření jako „...*snažil jsem se hledat v zahraničí podněty...*“ (R4) či: „...*jezdíme a je to velká inspirace a každý rok se snažíme, aby nás tam jelo co nejvíce, protože je důležité se podívat, srovnat tu svoji zkušenost se zahraničním...*“ (R2). V souvislosti s konferencemi byly zmíněny i PR konference, a to spíše z opačného pohledu, z výpovědi se zdálo, že respondent jimi nebyl zaujat (R3). Jako další zajímavé téma se projevilo téma komunikátoři jako školitelé komunikace vědy (R1, R2,

⁶¹ Z rozhovoru není patrné, zda jsou poslední dva zmíněné kurzy pouze pro doktorandské studenty či i studenty ostatní.

⁶² Euprio je evropskou asociací komunikačních expertů ve vyšším vzdělávání každoročně organizující konferenci, v roce 2019 s tématem: „*Inspiring Communities. How to Engage Key Audiences and Boost Your Reputation*“ více viz Conference: EUPRIO'S ANNUAL CONFERENCE 2019 INSPIRING COMMUNITIES. HOW TO ENGAGE KEY AUDIENCES AND BOOST YOUR REPUTATION. EUPRIO [online]. EUPRIO [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://www.euprio.eu/annual-conference/>

R3, R5⁶³), a to ve směru ke studentům vlastní instituce (R1⁶⁴), ale i k představitelům instituce (R3) či k ostatním komunikátorům (R5). Další formou vzdělávání zmíněnou jedním z respondentů byla stáž na vybrané zahraniční vědecké instituci, kde se mohl inspirovat jejich přístupem či sledování úspěšných komunikátorů vědy (R5). Jako ukázka specifických školení se projeví mediální tréninky pro představitele instituce (R3, R4). Ale i konkrétní školení využívaná samotnými komunikátory, zmíněným příkladem bylo celodenní školení s odborníkem na téma sociálních sítí, v jehož souvislosti se respondent vyjadřoval: „...prošli jsme si Facebook, Twitter a různé trendy v komunikaci na sociálních sítích, takže tohle je určitě důležité, jít s dobou v tom, že člověk, který se tomu věnuje 24 hodin, vám řekne...“ (R5) či školení grafických programů: „...Moji lidi tady chodí samozřejmě na různá školení, na grafické programy, snažíme se, aby byli uptodate...“ (R3). Z výše uvedených citací je patrné, že vzdělávací možnosti představují pro komunikační experty příležitost posunu, inspirace a způsob jít s dobou.

4.2 Komunikátoři vědy a třetí role univerzit v praxi

Druhá výzkumná otázka se věnovala třetí roli univerzit v praxi komunikátora vědy. Niže prezentovaná zjištění bylo možné interpretovat na základě provedených polostruktruovaných expertních rozhovorů. Třetí roli univerzit lze definovat na ukázce dlouhodobého záměru Univerzity Karlovy pro období 2016–2020. „*Nesmírně důležité je vytváření pozitivního obrazu univerzity, posílení jejího významu směrem k veřejnosti i do vlastních řad. Univerzita se musí aktivně podílet na vytváření vědní a vysokoškolské politiky státu a k tomu využívat účinnou komunikační strategii. Současně musí být otevřeným a za všech okolností inspirativním místem setkávání s neuniverzitní komunitou, zaujímat odborná a kvalifikovaná stanoviska k aktuálnímu dění ve společnosti na principu politické nestrannosti a odborné kritické diskuse a akcentovat ve veřejném prostoru význam akademických hodnot jako konstitutivních prvků moderní demokratické společnosti. Řečeno jinými slovy, dobře a zodpovědně plnit tzv. „třetí roli“.*“ (Cuni. Dostupné z: <https://cuni.cz/uk-6912.html>, [cit. 2019-05-14]). Mezi cíle univerzity je v kontextu třetí role řazeno např. i pravidelné sdílení témat, vědeckých objevů a informací ze života univerzity s veřejností, aj. (Cuni. Dostupné z: <https://cuni.cz/uk-6912.html>, [cit. 2019-05-14]). Z polostruktruovaných expertních rozhovorů s komunikačními pracovníky, a to nejen těmi působícími na

⁶³ Tento respondent je uváděn jako jeden z respondentů, kteří školí, bylo tak usouzeno na základě jeho zmínek o setkání iniciovaných Středočeským inovačním centrem, na kterých se podílí a kde využívají jeho znalostí.

⁶⁴ Usouzeno na příkladu interního projektu, kdy si studenti doktorandského studia mohou procvičit svoje vyjadřovací schopnosti při popisu vlastních témat a získávají od respondenta zpětnou vazbu.

univerzitních pracovištích, vyplynulo, že se komunikaci a popularizaci věnují. Na základě toho lze říci, že už tímto způsobem částečně naplňují třetí roli. Jeden z respondentů, působící v univerzitní instituci, nastiňuje další rozměr plnění třetí role, když uvádí, že kromě snahy sdílet výsledky práce, je zde i snaha dávat veřejnosti najevo, jakým způsobem je nakládáno s penězi investovanými do vědy a co přináší společnosti (R1). Explicitně se ze tří respondentů, kteří působí na univerzitní půdě o třetí roli univerzity spontánně zmínili dva (R1, R4). Na základě hlubší analýzy lze ovšem deklarovat, že všichni tři neboli tři instituce svými aktivitami přispívají k naplnění třetí role. V kontextu třetí role univerzit byla zaznamenána vyjádření typu: „... je oficiálně deklarované, že má univerzita nějakým způsobem kultivovat, když to zjednoduším, společenské prostředí, veřejnou diskusi a tak dále.“ „... jdeme se rádi vyjádřit k něčemu, co by mohlo být společensky prospěšné...“. Jako příklad snahy „o kultivování prostředí nebo zapojení se do diskuse...“ je uvedena např. situace, kdy byl publikován článek o objevu studenta dané instituce, tento objev ovšem nebyl relevantní. Daná instituce tedy připravila vysvětlující text a vše uvedla na pravou míru (R4), což může být považováno za známku proaktivního přístupu ke kultivování jak společenského prostředí, tak i samotné veřejné diskuse, čímž dochází k plnění třetí role. Respondent ale také zmiňuje, že jedná-li se o téma, kde svým vyjádřením instituce ničemu nepřispěje, nevidí potřebu se vyjadřovat (R4). Na základě těchto vyjádření, ale i dalších kódů bylo interpretováno klíčové téma, které lze označit jako téma *Kultivace veřejného prostředí a diskuse a přínos pro veřejnost*. Ve spojitosti s výše zmíněným vyjádření jednoho z respondentů se nabízí zmínit prvek, u něhož lze předpokládat, že má vliv na to, zda se instituce veřejně vyjadřuje či ne. Za tento prvek byla označena společensky přidaná hodnota (společenská prospěšnost). V rámci dlouhodobého záměru UK, na jehož příkladu byla třetí role univerzit popsána, je zmiňováno i uvědomění si spoluzodpovědnosti za řešení podstatných světových problémů, ale i za společenský rozvoj (Cuni. Dostupné z: <https://cuni.cz/uk-6912.html>, [cit. 2019-05-14]). Výše zmíněné ukázky kultivace veřejného prostředí a diskuse toto mohou také naplňovat. Na to lze navázat citací jiného z respondentů a jeho příkladu, který se týká debat o editaci lidského genomu: „... *Měli jsme tady veřejné přednášky, diskuse, ale je to spíš záležitost širších odborníků.*“ (R2). Ačkoli tento respondent explicitně nezmiňuje třetí roli univerzit, uvádí realizaci veřejných přednášek a diskusí k tématu, okolo něhož probíhala řada debat, což lze také vnímat jako snahu o kultivaci prostředí a veřejné diskuse o tématech, která jsou nějakým způsobem společensky významná. Takovéto přednášky mohou potenciálně podporovat i zmiňovaný společenský rozvoj. Tentýž respondent uváděl příklad komunikace s určitým médiem a zmínil, jakým způsobem by zpracovával téma bulvární titul a jakým způsobem se do tohoto článku může vyjádřit odborník entomolog (R2), což bylo pochopeno ve smyslu přispět k lepšímu a více úhelnému

informování. Na základě uvedeného příkladu se lze domnívat, že odborník vstupující do článku jej kultivuje a obohacuje, čímž následně může pomáhat k utváření lepších podmínek pro samotnou diskusi, jenž může nad článkem vzniknout. I tento příklad podporuje interpretaci výše zmíněného tématu: Kultivace veřejného prostředí a diskuse a přínos pro veřejnost. V rámci výpovědí respondentů se nabízel interpretovat také další formu kultivace veřejného prostředí, tentokrát vzdělávacího. Kromě obecné komunikace, popularizace témat a soustředění se na nábor nových studentů, dva z respondentů během interview zmínili aktivity, které lze vnímat jako aktivity, jimiž komunikátoři mimo výše uvedeného podporují učitele působící na nižších vzdělávacích stupních a jejich žáky, a to díky nabídce vzdělávacího programu (R1), workshopů a přednášek (R2) v rámci specifických projektů. To lze považovat za činnost, která nejen přispívá k popularizaci a náborům studentů, ale i ke kultivaci vzdělávacího prostředí. Lze se totiž domnívat, že prostřednictvím takovýchto přednášek může docházet k edukaci a inspiraci učitelů, kteří shlédnout zajímavou přednášku vedenou někým jiným.

Výše zmíněné lze považovat i za projev budování dialogu mezi veřejností a univerzitou, o kterém taktéž pojednává zmiňovaný dlouhodobý záměr v kontextu třetí role univerzit (Cuni. Dostupné z: <https://cuni.cz/uk-6912.html>, [cit. 2019-05-14]). *Dialog mezi institucí a veřejností* byl interpretován jako další téma, neboť naplňování této části dokládají další realizované aktivity, ať už jsou to různé akce organizované pro veřejnost (R1, R2). Příkladem může být Den dětí (R4), dále přednáškové cykly, zapojení instituce do Dne Země (R2) aj, přičemž v souvislosti s těmito akcemi jeden z respondentů uvádí „... akce pro veřejnost, na které upozorňujeme, kterými vlastně tu veřejnost nějakým způsobem s tou fakultou pořád propojujeme“ (R2). Respondent se takto vyjadřoval v souvislosti s webovými stránkami, na nichž na tento typ akcí upozorňují. Tentýž respondent v souvislosti s nabídkou workshopů a přednášek pro školy a učitele zmiňuje kolegu, který má na starosti osobní komunikaci se školami a institucí (R2). To lze vyložit jako navazování a budování přímého dialogu mezi univerzitní institucí a školami. Za zajímavou formu plnění této role ale i naplnění interpretovaného tématu (*Dialog mezi institucí a veřejností*) lze považovat i jakési poradenství na mikroúrovni, které bylo součástí výpovědi jednoho z respondentů. Je jím míněna ochota instituce poradit v případě, že se na ni obrátí veřejnost, což respondent dokládal na příkladu z praxe (R4).

Další ukázkou plnění třetí role, je to, že nejsou ignorována a naopak jsou komunikována témata, která sice pro danou instituci nejsou podstatná s ohledem k jejím cílům, ale společensky jsou přínosná a zajímavá. Ačkoli přímo nesouvisí s tématy instituce, ta se jejich komunikaci nevyhýbá (R4).

5 Závěr

Tato studie se zaměřila na specifickou část široké a různorodé oblasti komunikace vědy. S využitím metody orientačního výzkumu a polostrukturovaných expertních rozhovorů bylo dosaženo zjištění, o kterých lze říci, že rozšiřují znalost této oblasti a jsou informacemi, které mohou pomoci k jejímu lepšímu porozumění, dalšímu výzkumu a potenciálně i rozvoji. První výzkumná část přinesla ukázkou vzdělávacích možností v oblasti komunikace vědy. Jejich rozmanitost a absence nejednotného zdroje vzdělávání nabízí prostor k diskusi i k hodnocení stávající situace. Vzhledem k širokým vzdělávacím možnostem, které nepochází z jednoho zdroje, ale jsou naopak iniciovány několika subjekty, jež jsou často více či méně provázané, je možné se domnívat, že je tak předcházeno určité centralizaci v propagaci vědy, výzkumu a vývoje. Samotní vědci či komunikátoři vědy mohou čerpat znalosti ze zdrojů, které posoudí jako relevantní, ale i dobře dostupné a adekvátní. Jistý nevyužitý potenciál by bylo možné spatřit v neexistenci samostatného oboru komunikace vědy a možnosti studia této úzké specializace, ať už pro budoucí komunikátory vědy či vědecké žurnalisty.⁶⁵ Příkladem tohoto formátu ze zahraničí je „*Australian National Centre for the Public Awareness of Science*“, které nabízí možnost studia komunikace vědy na bakalářské, magisterské i doktorandské úrovni (Australian National Centre for the Public Awareness of Science. Dostupné z: <https://cpas.anu.edu.au>, [cit. 2019-05-15]). V českém prostředí byl nicméně zaznamenán kurz Věda a média, který je veden na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v oboru Žurnalistika (Karolinka.fsv.cuni. Dostupné z: <https://karolinka.fsv.cuni.cz/KFSV-1054.html>, [cit. 2019-07-28].) a lze u něj předpokládat, že jej mohou absolvovat např. i studenti jiných fakult či budoucí komunikační experti studující jiný obor. Iniciativa některých vědeckých pracovišť ukazuje, že vnímají důležitost komunikace vědy a vkládají naděje nejen do svých pracovníků na odděleních komunikace, ale např. i do studentů jakožto budoucích popularizátorů. Tato iniciativa představuje potenciál dalšího rozvoje např. v podobě rozšíření kurzů s tímto zaměřením, a tedy i kultivování komunikačních expertů i vědců v roli popularizátorů.

Prostřednictvím polostrukturovaných expertních rozhovorů bylo následně možné na dílčím vzorku respondentů potvrdit, že třetí role univerzit je v jejich případě součástí komunikace vědy. Dle vyjádření expertů a uvedených aktivit se zdá, že se ji snaží naplňovat. Vlivem aplikované metody bylo možné v souvislosti s třetí rolí univerzit interpretovat dvě téma, která jsou společná respondentům působícím na univerzitních institucích, a to téma Kultivace veřejného prostředí a diskuse a přínos pro veřejnost a téma druhé Dialog mezi institucí a veřejností. Metoda umožnila

⁶⁵ Na základě provedeného výzkumu nebyla dohledána žádná ukázkou samostatného oboru v ČR.

nastínit, jak rozmanitých podob v praxi komunikátorů vědy plnění tzv. třetí role univerzit nabývá a doložit vše konkrétními ukázkami. Ukázky, které byly interpretovány jakou součástí tématu Kultivace veřejného prostředí a diskuse a přínos pro veřejnost nastínily mimo jiné i to, jaký přesah, a tedy i vliv, mohou mít univerzitní instituce nejen ve smyslu vzdělávání široké veřejnosti ale i ve smyslu vzdělávání a kultivování vzdělávacího prostředí.

6 Diskuse

Ačkoli se tazatelka v průběhu rozhovorů potýkala s pocitem, že se v určitých momentech dotazuje na to, co již bylo nějakým způsobem respondentem zodpovězeno, vytrvala ve způsobu vedení polostrukturovaných expertních rozhovorů. Lze se domnívat, že právě díky tomu metoda umožnila proniknout hlouběji do problematiky a získat různorodé informace, které představily zmíněná témata, ale i oblast etiky v praxi komunikátora vědy, která vzhledem k požadavku na rozsah příspěvku nebyla začleněna. V rámci diskusní části je třeba zmínit, že k analýze provedených rozhovorů nebylo využíváno dostupných technologií, jako je např. Atlas.ti, jejichž využití autorka zvaží při dalším postupu svého výzkumu. Do článku také vlivem požadavku na rozsah nebyla zpracována část o etických otázkách realizace výzkumu. Nebyla zde prezentována také podkapitola s podrobným popisem realizace polostrukturovaných expertních rozhovorů. K diskusi se také nabízí, že nebyly více pojednány případné ukázky vzdělávání ze zahraničí. Tímto směrem by mohla být práce dále rozšířena. Je podstatné zmínit, že stávající výsledky tohoto výzkumu jsou výsledky prvními, které se s plánovaným rozšířením vzorku respondentů mohou měnit. Už nyní ovšem představují důležitý vhled do práce profesionální skupiny komunikačních expertů zaměřených na vědu.

7 Použitá literatura

Akademie věd ČR. Vědavýzkum.cz: Nezávislé informace o vědě a výzkumu [online].

Vědavýzkum.cz, © 2019 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://vedavyzkum.cz/home/akademie-ved-cr>.

AKČNÍ PLÁN ROZVOJE LIDSKÝCH ZDROJŮ PRO VÝZKUM, VÝVOJ A INOVACE A GENDEROVÉ ROVNOSTI VE VÝZKUMU, VÝVOJI A INOVACÍCH V ČR NA LÉTA 2018 AŽ 2020. MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A TĚLOVÝCHOVY [online]. MŠMT, 2019 [cit. 2019-04-26]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/akcni-plan-rozvoje-lidskych-zdroju-pro-vyzkum-vyvoj-a>.

Akční plán rozvoje lidských zdrojů pro výzkum, vývoj a inovace a genderové rovnosti ve výzkumu, vývoji a inovacích v ČR na léta 2018 až 2020 [online]. In.: s. 8-11 [cit. 2019-05-09]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/>

- akcni-plan-rozvoje-lidskych-zdroju-pro-vyzkum-vyvoj-a (pdf dokument ke stažení na uvedených stránkách).
- Australian National Centre for the Public Awareness of Science: ANU College of Science. Australian National University [online]. Canberra: The Australian National University [cit. 2019-05-15]. Dostupné z: <https://cpas.anu.edu.au>.
- BORCHELT, R. E., Nielsen, K. H. kapitola Public relations in science managing the trust portfolio. s. 58-69. in BUCCHI, M., TRENCH, B. (eds) *Routledge handbook of public communication of science and technology*. 2. vyd. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. 258 s. ISBN 978-0-415-83461-2.
- British Council v České republice. British Council: Česká republika [online]. British Council, © 2019 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.britishcouncil.cz/onas/british-council-ceska-republika>.
- BUCCHI, M., TRENCH, B. (eds) *Routledge handbook of public communication of science and technology*. 2. vyd. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. 258 s. ISBN 978-0-415-83461-2.
- Conference: EUPRIO'S ANNUAL CONFERENCE 2019 INSPIRING COMMUNITIES. HOW TO ENGAGE KEY AUDIENCES AND BOOST YOUR REPUTATION. *EU-PRIO* [online]. EUPRIO [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://www.euprio.eu/annual-conference/>.
- CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. 3. vyd. Los Angeles: SAGE Publications, c2013. 448 s. ISBN 978-1-4129-9530-6.
- DAVIES, S. R., HORST, M. *Science communication: culture, identity and citizenship*. London: Palgrave Macmillan. 2016. 265 s. ISBN 978-1-137-50366-4.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
- Dlouhodobý záměr UK 2016-2020: Dlouhodobý – strategický záměr Univerzity Karlovy 2016–2020. UNIVERZITA KARLOVA [online]. Praha: Univerzita Karlova, © 2019, 29. června 2015 [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://cuni.cz/uk-6912.html>.
- EGER, L., EGEROVÁ, D. *Základy metodologie výzkumu*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Plzeň: Západočeská univerzita, 2017. 184 s. ISBN 978-80-261-0735-4.
- FameLab – bavme se vědou. British Council: Česká republika [online]. British Council, © 2019 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.britishcouncil.cz/projekty/spolecnost/famelab>.
- FLICK, U. *Psychologie des technisieten Alltags*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. cit podle FLICK, U. *An introduction to qualitative research*. 5. vyd. Los Angeles: Sage, 2014. 587 s. ISBN 978-1-4462-6779-0.
- FLICK, U. *An introduction to qualitative research*. 5. vyd. Los Angeles: Sage, 2014. 587 s. ISBN 978-1-4462-6779-0.

- HAGUE, P. N., HAGUE, N., MORGAN, C. *Market research in practice* [online]. 2. vyd. London: Kogen Page, 2013 [cit. 2019-04-28]. 257 s. ISBN 978-074-9468-651. Dostupné z: [https://books.google.cz/books?id=iaL3AAAAQBAJ & pg=PA41 & dq=DESK+RESEARCH & hl=cs & sa=X & ved=0ahUKEwjwqK64rvLhAhVx5-AKHZTvAGUQ6AEIjAB#v=onepage & q=DESK%20RESEARCH & f=false](https://books.google.cz/books?id=iaL3AAAAQBAJ&pg=PA41&dq=DESK+RESEARCH&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwjwqK64rvLhAhVx5-AKHZTvAGUQ6AEIjAB#v=onepage&q=DESK%20RESEARCH&f=false).
- HENDL, J., REMR, J. *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál, 2017. 376 s. ISBN 978-80-262-1192-1.
- HERRMANN, W., J., FLICK, U. Nursing home residents' self-perceived resources for good sleep. *Scandinavian Journal of Primary Health Care* [online]. 2011, 29 Nov 2011, 2011(29), 247-251 [cit. 2019-07-30]. DOI: 10.3109/02813432.2011.628243. ISSN 1502-7724 (Online). Dostupné z: <https://doi.org/10.3109/02813432.2011.628243>
- Homepage. British Council: Česká republika [online]. British Council, © 2019 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.britishcouncil.cz>.
- HRABÁNKOVÁ, M. *Diskursivní pojetí přírodních věd v českých médiích v roce 2013*. Praha: UK, 2015. 177 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Denisa Hejlová, Ph.D.
- HRABÁNKOVÁ, M. Marketing and Media Communication of Natural Science Institutions on Case of the Czech Republic, *Prekonferenční – ICA Public Relations divize PhD workshop: Public relations a strategická komunikace*, 2018 (short paper napsán pro účely workshopu, nepublikováno)
- HRABÁNKOVÁ, M. Způsob prezentace přírodních věd ve vybraných českých médiích v roce 2013. *Mediální studia* [online]. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, 2018. 1 Jul 2018, 2018 (1), 115–132 [cit. 2019-07-27]. ISSN 2464-4846. Dostupné z: <https://www.medialnistudia.fsv.cuni.cz/front.file/download?file=2018%2001%2006%20hrabankova%20114-131.pdf>
- Karolinka Fakulty sociálních věd: Studijní obor 7202R006: Žurnalistika – bakalářské studium (ZBC). *Fakulta sociálních věd UK* [online]. [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://karolinka.fsv.cuni.cz/KFSV-1054.html>
- Koncept STEM. *NUV Národní ústav pro vzdělávání: P Kap podpora* [online]. NÁRODNÍ ÚSTAV PRO VZDĚLÁVÁNÍ, 2019 [cit. 2019-07-27]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/p-kap/koncept-stem>
- METPOPULI: Program konference Metody popularizace vědy 10. – 11. 9. 2009 [online]. In.: [cit. 2019-04-30]. Dostupné z: http://oldwww.upol.cz/fileadmin/user_upload/AKTUALITY_2009/09-09-02-Program_konference_METODY_POPULARIZACE_VEDY.pdf.

- MEUSER, M., NAGEL, U. kapitola The Expert Interview and Changes in Knowledge Production in BOGNER, A., LITTIG, B.A. MENZ, W. (eds) *Interviewing Experts*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. 281 s. ISBN 978-0-230-22019-5.
- Otevřená věda: Akademie věd ČR [online]. STŘEDISKO SPOLEČNÝCH ČINNOSTÍ AKADEMIE VĚD ČR, V. V., © 2009-2017 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <http://www.otevrenaveda.cz/otevrena-veda/>.
- PCST Conferences. PCST Network: Public Communication of Science and Technology [online]. PCST Network, © 2017, 15 December 2018 [cit. 2019-05-15]. Dostupné z: <https://www.pcst.co/conferences>.
- Popularizace vědy: několik zajímavých odkazů. Ústav fyzicky a atmosféry: AV ČR, v. v. i. [online]. Ústav fyziky atmosféry AV ČR, v. v. i, © 2011 [cit. 2019-04-29]. Dostupné z: <http://www.ufa.cas.cz/knihovna/dalsi-uzitecne-odkazy/popularizace-vedy.html>.
- REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů* [online]. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009 [cit. 2019-04-28]. 192 s. ISBN 978-80-247-6935-6. Dostupné z: [https://books.google.cz/books?id=1rO-AgAAQBAJ & pg=PA34 & dq=orientačn%C3%AD+v%C3%ADzkum+Reichel+2009 & hl=cs & sa=X & ved=0ahUKewiOufmlwPLhAhWJ1uAKHSZSDpkQ6AEIKDAA#v=onepage & q=orientačn%C3%AD%20v%C3%ADzkum%20Reichel%202009 & f=false](https://books.google.cz/books?id=1rO-AgAAQBAJ & pg=PA34 & dq=orienta%C3%AD+v%C3%ADzkum+Reichel+2009 & hl=cs & sa=X & ved=0ahUKewiOufmlwPLhAhWJ1uAKHSZSDpkQ6AEIKDAA#v=onepage & q=orienta%C3%AD%20v%C3%ADzkum%20Reichel%202009 & f=false).
- SEDLÁKOVÁ, R. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2014. 539 s. ISBN 978-80-247-3568-9.
- STRAUSS, A. L., CORBINOVÁ, J. M.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Boskovice: Albert, 1999 in SEDLÁKOVÁ, R. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2014. 539 s. ISBN 978-80-247-3568-9.
- Vláda schválila Cenu předsedy RVVI za popularizaci vědy. Rada pro výzkum, vývoj a inovace: Úřad vlády České republiky [online]. Rada pro výzkum, vývoj a inovace, © 2015 [cit. 2019-04-26]. Dostupné z: <https://www.vyzkum.cz/FrontAktualita.aspx?aktualita=769425>.
- Vzdělávání popularizátorů vědy: Komunikace vědy 2019. Otevřená věda: Akademie věd ČR [online]. STŘEDISKO SPOLEČNÝCH ČINNOSTÍ AKADEMIE VĚD ČR, © 2009-2017 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <http://www.otevrenaveda.cz/popularizatori-vedy/vzdelavani-popularizatoru-vedy.html>.
- WOLCOTT, H. F. *Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1994 b (b označení v knize Creswella) cit podle CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. 3. vyd. Los Angeles: SAGE Publications, c2013. 448 s. ISBN 978-1-4129-9530-6.

Přehled respondentů polostrukturovaných expertních rozhovorů:

R1: Muž – veřejná instituce – univerzita – 4 roky v pozici, rozhovor realizován dne: 9. 4. 2019.

R2: Muž – veřejná instituce – univerzita – 6 let v pozici, rozhovor realizován dne: 10. 4. 2019.

R3: Muž – veřejná instituce – 9 let v pozici, rozhovor realizován dne 11. 4. 2019.

R4: Muž – veřejná instituce – univerzita – 6 let v pozici, rozhovor realizován dne 11. 4. 2019.

R5: Muž – vědecké centrum excelence – 5 let v pozici, rozhovor realizován dne 12. 4. 2019.

7 Kontakt na autora

Markéta Hrabánková

Univerzita Karlova

Fakulta sociální věd

Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Mediální studia

Smetanovo nábřeží 6

110 00 Praha

Email: marketa.hrabankova@fsv.cuni.cz

Školitel: doc. PhDr. Denisa Hejlová, Ph.D.

Text byl podpořen z projektu SVV IKSŽ FSV UK 260464.

Autorka děkuje všem respondentům za jejich čas a ochotu. Veliké poděkování patří také školitelce autorky za její cenné rady a komentáře, které přispěly ke kvalitě příspěvku.

The ownership structure of Slovak print mass media in the 21st century

Vlastnícka štruktúra tlačných médií na Slovensku v 21. storočí

Tibor Môcik

Summary: The article is about the ownership structure of Slovak print mass media in current age and the particular examples of changes of this structure. In the article we will try to find out, if owners of print mass media in Slovakia influence their content and if so, to what extent.

Key words: printed media, daily newspapers, ownership structure

Anotácia: Článok pojednáva o vlastníckej štruktúre tlačných médií na Slovensku v súčasnej dobe a konkrétnych príkladoch zmien tejto štruktúry. V článku sa pokúsime zistiť, či vlastníci tlačných médií na Slovensku ovplyvňujú ich obsah a ak áno, do akej miery.

Klíčové slová: tlačené media, denníky, vlastnícka štruktúra

1 Introduction

The mass media, being a significant part of social life in the 21st century create and influence the public opinion to a large extent. However, as they influence their recipients, they are themselves influenced by various entities as well. Beside their readers' and followers' opinions they may be affected by personal opinions of their journalists, but also by opinions and business interests of their owners. Although this was usually the issue of mass media in Western European and North American democratic countries, changes of political regime at the end of the 1980 s in Central and Eastern Europe caused, that the mass media in this part of the world were privatized massively and after initial period of „acclimatization“ to new conditions were bought by large and influential financial groups. This article will be dedicated

to the phenomenon of ownership structure and its influence on the content of press in Slovakia in the 21st century.

2 Ownership of media – theory and its factors

Although at the first sight is the ownership of media just one of many factors, that may (but still may not) influence the content of them, it is actually more important. According to McQuail, the core of media structure understanding is the issue of ownership – who are the owners and which way they apply their power. Citing Altschull's second „law of journalism“, according to which the content of mass media always reflects the interests of those who finance them, he states it is not just about the ownership as such. The question is, who really pays for the media product.⁶⁶ McQuail further divides the ownership of media into three groups: commercial enterprises, private non-profit companies and public sector. These are further divided into various „sub-groups“.⁶⁷

Regarding application of media owners' power, there are several ways how to do it or, on the other hand, how to prevent it. Being owners of mass media, they often can influence their content in a simple way. However, ownership of media is somehow different from ownership of any other enterprise. The thing is, that either public or journalist staff (or both) are usually careful when major shareholder tries to abuse his/her power. On the other hand, it is necessary to state, that there could be some other economical pressure on media content than by their owners – e.g. from advertisers, who may condition buying an ad space in media by non-attacking them. However, this is another complex issue, which is not the main topic of this article. Another attitude to the problem is presented by Lincényi, according to whom the owners have an obvious influence on media content, as it is hard to imagine a person – owner of mass medium, in which his/her opinions would be criticized. Therefore, he suggests applying of the ethical codes and state control, when speaking about the influence of media owners on their content and the concentration of power.⁶⁸

According to Remišová, who sees the ownership of media in this age as a part of economization and commercialization of media, are the consequences of market in mass media sphere a way more crucial than in other spheres, as they are concerned to a huge mass of people. She even mentioned that the power of money and power of information is among the most important powers in current society. However, she

⁶⁶ MCQUAIL, Denis. Úvod do teorie masové komunikace. 2nd extended edition. Prague: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-574-5, p. 237.

⁶⁷ Ibid., pp. 237,238.

⁶⁸ LINCÉNYI, Marcel. Manipulácia a objektivita v masmédiách. Brno: Tribun EU, 2013. ISBN 978-80-263-0534-7, p. 67.

considers as a special problem the monopolization in the sphere of media, when the „world of media“ is controlled by certain group of people. Remišová admits, that the concentration of information flows within a small group is a problem for a democracy of one country, but also for a world democracy, which could be solved only on a global level by worldwide institutions (e.g. UN).⁶⁹ The phenomenon of concentration of media ownership in the hands of wealthy entrepreneurs (often with political ambitions) is very actual in current Europe; it is sometimes called as „berlusconization“ of media (named after former Italian prime minister Silvio Berlusconi, who owns a number of electronic media in Italy).

3 History of media ownership in Slovakia in the 20th century

Ownership of media in Slovakia in the 20th century went through various types of evolution. After establishment of Czechoslovakia several newspapers were founded. Majority of them were affiliated with some Czechoslovak political parties or interest associations. Although the establishment of warfare Slovak Republic and then the setting of the communist government in the late 1940s strengthened these trends, it actually meant a „dusk“ of media liberty in Czechoslovakia for decades. Some newspapers and other press media were forbidden or nationalized; the other ceased to exist. Moreover, the censorship on the media in socialist Czechoslovakia was imposed, which, beside the short break in 1960s lasted until 1989. The so-called Velvet revolution in that year brought (beside other things) the democratization of mass-media in Czechoslovakia. The existing mass media (printed and also electronic ones) started to diversify from each other after 1989 and were privatized. Soon they had to face the massive flow of new types of print media – e.g. tabloid newspapers. Except for these factors, Brečka describes a number of other factors – the mass media in Czechoslovakia (and after dissolution of this country in 1993 in Slovakia) started to politicize in a new way and were used for political aims again (especially during the government of prime minister Vladimír Mečiar).⁷⁰ Another factor of mass-media development in Slovakia after 1989 is according to Brečka „concentration“ on various degrees – too small media market, competition between mass media and concentration of their ownership structure.⁷¹ At the turn of the millennium, a new type of medium began to raise – internet. Nowadays (in 2019), it has become more and more dominant source of information for media recipients.

⁶⁹ REMIŠOVÁ, Anna. *Etika médií*. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN 978-80-8101-376-8, p. 34.

⁷⁰ BREČKA, Samuel a kol. *Médiá a novinári na Slovensku 2010*. Bratislava: Eurokódex, 2010. ISBN 978-80-89447-32-9, p. 10.

⁷¹ *Ibid.*, p. 12.

4 Methodology

In this article we use mainly two methods: content analysis of appropriate scientific publications and descriptive analysis of Slovak print mass media. As the topic of the article is relatively complex, we decided to apply no time limit on media analysis and rather make an overview of impacts of media ownership structure on Slovak print mass media in the 21st century. However, because this is the core of our topic and we believe that particular print media are not equal in setting their agenda on their readers at the same time, we selected only daily newspapers, which are still among the most influential media (in spite of the fact, that their readability is decreasing due to more and more greater role of internet in agenda setting). Moreover, we aimed our scientific attention to the daily print mass media in Slovakia, which have changed their ownership structure recently – these are almost all the Slovak newspapers, which exist at the time of writing this article (May 2019). So, we will focus on three of them – Nový Čas, SME and Plus Jeden deň. Beside analyzing, if there was any intervention into extent of these mass media, we will also describe background of changes of ownership in aforementioned newspapers and social status of new owners.

5 Media ownership in the 21st century Slovak print media

Turbulent period for the Slovak mass media continued at the turn of the 20th and 21st century. This period was marked by Lincényi as a period of commercialization of daily press, which is a part of commercialization of public sector. Although in 1999 the number of daily newspapers published in Slovakia reached its peak since 1989 with total amount of 22, the phenomenon mentioned above soon after that caused end of existence for many of them.⁷² One of them was daily newspaper „Nový deň“, which was a successor of well-known Slovak post-socialist newspaper „Slovenská republika.“ Both periodicals were known as directly or indirectly interconnected with Movement for democratic Slovakia (abbr. HZDS). This development resulted into a situation, which was marked by Lincényi as concentration and internationalization of wealth in the segment of mass media in Slovakia. Lincényi underlines, that the penetration of foreign capital into the market of daily print mass media in the country steadily grew. This claim was underpinned by the fact, that in 2004 there were three dominant publishing houses (in segment of daily press) in Slovakia; two of them with foreign ownership – daily newspaper Nový Čas owned by Swiss company Ringier and daily SME, which publishing company Petit Press was owned by

⁷² LINCÉNYI, Marcel. Charakteristika dennej tlače na Slovensku (1990-2014). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017. ISBN 978-80-8075-775-5, p. 58.

50 % by German company Verlagsgruppe Passau.⁷³ Beside that, some newspapers fused with others; e.g. in 2002 Petit Press bought newspaper Práca and soon after that it was merged with SME.⁷⁴ First decade of the 21st century in Slovak print media ownership was summarized by Ondrášik in three characteristics:

- big media chains/conglomerates dominate the market. This is a proven threat especially for the variety of local press;
- the suitable level of competition exists among the big actors yet in the particular segments of a market (local press, tabloid press) prevails higher level of concentration;
- regional transnational actors dominate the market, especially from German speaking countries.⁷⁵

5.1 Nový Čas

The daily newspaper „Nový Čas“ is a pioneer of tabloid journalism in Slovakia. It is one of the oldest still existing newspapers in the country – it was established on 1st August 1991.⁷⁶ Although it has changed its design several times, the content orientation of the newspaper has remained the same until now. Nový Čas changed in 2004 its owner – its publishing house „Vydavateľstvo časopisov a novín“, until that owned by German company Grüner und Jahr, was bought by Swiss media company Ringier Axel Springer. During that period, Nový Čas fulfilled criteria, stated by Ondrášik in the third point of his typology (see above). Another change of ownership structure came after fourteen years. According to information of various Slovak mass media and websites in summer of 2018 a sale of this newspaper and some other periodicals was concluded. The new owner of Nový Čas became Slovak-Cypriot company FPD Media, a. s. supervisory board member and ultimate beneficial owner of which is Anton Siekel, Slovak businessman and currently also the president of Slovak Olympic and Sports committee (Slovak abbr. SOŠV).⁷⁷ Domestic mass media have pointed out personal and economical connections of Siekel on the Slovak national party (SNS)

⁷³ Ibid., pp. 61, 62.

⁷⁴ BELLA, Tomáš; KOLLÁR, Miroslav; MISTRÍKOVÁ, Zuzana. Médiá. KOLLÁR, Miroslav; Grigorij MESEŽNIKOV (eds.). Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti II. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, p. 295. ISBN 80-88935-40-7.

⁷⁵ BREČKA, Samuel; ONDRÁŠIK, Branislav; KEKLAK, Richard. Médiá a novinári na Slovensku 2010. Bratislava: Eurokódex, 2010. ISBN 978-80-89447-32-9, p. 38.

⁷⁶ LINCÉNYI, Marcel. Charakteristika dennej tlače na Slovensku (1990-2014). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017. ISBN 978-80-8075-775-5, p. 75.

⁷⁷ KERNOVÁ, Miroslava. Nový Čas zmenil vlastníka. Nového majiteľa majú aj ďalšie tituly. Available at: <https://www.omeiach.com/tlac/13621-novy-cas-zmenil-vlastnika-noveho-majiteľa-maju-aj-dalsie-tituly>. Published 1. 8. 2018. [cit. 2019-04-12]

and on Andrej Danko, leader of this party and Speaker of National Council of Slovak republic as well. The weekly magazine „Plus 7 dní“ informed already in August 2016, that Siekel and Danko consult political issues with each other.⁷⁸ Although both Siekel and Danko refused these rumors, since when the change of ownership has been made, Nový Čas informed several times about Siekel's activities (especially in connection with the function of president of SOŠV) but never warned about the potential conflict of interests. Moreover, it didn't inform about the change of owner as such.⁷⁹ However, the potential conflict of interests was proven by the author of this article in another research paper, in which the agenda-setting of media and media coverage regarding the topic of originality of rigorous thesis of Andrej Danko was analyzed. Results of that research showed, that among analyzed newspapers, Nový Čas was the least active in agenda-setting and informational coverage of this topic.

5.2 SME

Newspaper „SME“ was established in January 1993, shortly after dissolution of Czechoslovakia. The main reason of formation was rising political pressure on journalist staff of daily newspaper „Smena.“ While the popularity of „SME“ began to rise, personally weakened staff „Smena“ was forced to decrease its daily circulation. „Smena“ ceased to exist in 1995 by merger with „SME.“⁸⁰ During the third government led by Vladimír Mečiar in 1994–1998, „SME“ became one of the leading symbols of opposition against this government. At the beginning, the publishing company of „SME“ was Juventus s.r.o, owned by the journalists and management of this newspaper. However, in 2000 a significant share of it was bought by German publishing house Verlagsgruppe Passau and in 2001 new publishing company of „SME“ was established – Petit Press.⁸¹ At that time, SME was already grounded as a respected Slovak right-wing mass medium. Therefore, there was no surprise that rumors about alleged change of ownership structure in Petit Press in 2014 raised massive interest of other media in the country. According to this information, a significant part of share in Petit Press should be sold to well-known Slovak financial group Penta (either directly or indirectly). Until that moment, Penta used to invest (beside other segments)

⁷⁸ Sivé eminencie: Kto riadi našu vládu? Pozreli sme sa na to, kto stojí v pozadí politických strán. Available at: <https://plus7dni.pluska.sk/domov/sive-eminencie-kto-riadi-nasu-vladu-pozreli-sme-to-kto-stoji-pozadi-politickych-stran>. Published 15. 8. 2016. [cit. 2019-04-12]

⁷⁹ KERNOVÁ, Miroslava. Prečo sa Nový Čas k svojmu novému majiteľovi nehlási? Available at: <https://dennikn.sk/blog/1223113/preco-sa-novy-cas-k-svojmu-novemu-majitelovi-nehlasi/?ref=list>. Published 5. 9. 2018. [cit. 2019-04-13]

⁸⁰ LINCÉNYI, Marcel. Charakteristika dennej tlače na Slovensku (1990-2014). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017. ISBN 978-80-8075-775-5, p. 55.

⁸¹ Ibid., pp. 69, 70.

especially into pharmacy and healthcare. This message was even more controversial because of the reputation of Penta in Slovak society and mass media. Representatives of this group played a remarkable role in a „Gorila“ document, which proved alleged connections of political officials of the country on management of Penta and their corruption motives. Rumors about the change of ownership finally came true. Fifty-per-cent owner of Petit Press refused to sell its share to „Prvá slovenská investičná spoločnosť“ (PSIS), the owner of another 50 % and gave a favor to company NAMAV, which, originally being a joint stock company, owned by the Slovak private press agency SITA, was at the time of purchase financially „strengthened“ by Penta. In its statement, Penta and SITA guaranteed maintaining the freedom of publishing for the whole journalist staff of SME. They further claimed, that the main reason for purchasing the 50 % share of Petit Press is consolidation of the mass media on the market because of continual decrease of their revenues.⁸² However, notwithstanding this statement, the issue had a significant impact on the personal structure of journalist staff in „SME.“ Majority of key political and economic journalists (including editor in chief Matúš Kostolný and his deputies) decided to leave the newspaper and to work on a new media project, which was mentioned in their statement as well.⁸³ Soon after that, they established daily newspaper „Denník N.“ Although the journalist staff seemed to be seriously personally undersized after that, in fact it was soon supplemented by journalists from other mass media or from other periodicals within Petit Press (e.g. new editor in chief became Beáta Balogová, who was a part of editorial office in Slovak Spectator). However, after several other discussions between representatives of PSIS, NAMAV and Petit Press about change of ownership Penta and SITA decided to buy only 45 per cent of share, while remaining 5 % was bought by PSIS. Therefore, NAMAV has gained only a minor share in Petit Press.⁸⁴ In 2017, NAMAV sell another 5 percent of its share to PSIS. This information was originally published in „SME.“⁸⁵

⁸² CZWITKOVICS, Tomáš. Penta potvrdila, že Site dala peniaze na polovicu Petit Pressu. Celé Sme nechce. Available at: <https://medialne.etrend.sk/tlac/penta-potvrdila-ze-site-dala-peniaze-na-polovicu-petit-pressu-cele-sme-nechce.html>. Published 8. 10. 2014. [cit. 2019-04-13]

⁸³ Prečo odchádzame z denníka SME. Available at: <http://www.opentat.sk/post/99715656100/pre%C4%8Ddo-odch%C3%A1dzame-z-denn%C3%ADka-sme> [cit. 2019-04-13]

⁸⁴ TASR: Penta bude mať napokon u vydavateľa Sme menšinový podiel. Available at: <http://www.teraz.sk/slovensko/penta-sme-mensina-petit-press-akcionari/104788-clanok.html>. Published 5. 11. 2014. [cit. 2019-04-14]

⁸⁵ PORACKÝ, Marek. Penta bude mať na SME menší vplyv, kúpi Új Szó a Vasárnap. Available at: <https://ekonomika.sme.sk/c/20631031/penta-bude-v-petit-presse-slabsia.html>. Published 21. 8. 2017. [cit. 2019-04-14]

Despite initial suspicions, there has not been a single proof of influence of Penta on content of „SME.“ Moreover, when informing about Penta in any connection since change of ownership in 2014 „SME“ has always added a short disclaimer: „Group Penta is 45 % shareholder of Petit Press company, publishing house of daily newspaper SME.“⁸⁶ Since reduction of its share in Petit Press to 40 per cent, the disclaimer has been changed to: „Minority share of Penta in the Petit Press publishing house has not any impact on content.“⁸⁷

5.3 Plus Jeden deň

Newspaper „Plus Jeden deň“ is the „youngest“ of the newspapers, selected for purposes of this article – it was established in September 2006. The initial intended content orientation of the newspaper was „somewhere between tabloid and opinion-forming press“. However, in fact its content is orientated mainly on topics, characteristic for tabloids. Therefore, its main competitor on Slovak media market is „Nový Čas.“⁸⁸ However, according to charts of readability of daily newspapers, „Plus Jeden deň“ has never outnumbered „Nový Čas“ in it.⁸⁹ Until 2014, the newspaper was published by company „Spoločnosť 7Plus“ with wholly and stable Slovak ownership background since establishment of the company in 1990. In autumn 2014 (therefore in the same time as in case of Petit Press), the publishing house was bought by Penta and renamed to „7Plus, a. s.“. Likewise in the case of Petit Press, the new owners promised that they will not interfere into the content of mass media within the publishing house and that they are even keen to create ethical code,⁹⁰ which was really published soon after that.⁹¹ In September 2015, 7Plus publishing house ceased to exist and with two other publishing houses (not Petit Press) owned by Penta merged into one new publishing

⁸⁶ KREMPASKÝ, Ján. Penta postaví v Bratislave nemocnicu za sto miliónov eur. Available at: <https://domov.sme.sk/c/20381362/penta-postavi-v-bratislave-nemocnicu-za-vyse-sto-milionov-eur.html>. Published 11. 11. 2016. [cit. 2019-04-14]

⁸⁷ BALÁZS, Erik. Penta chce od vyšetrovateľov, aby zničili nahrávky Gorily. Available at: <https://domov.sme.sk/c/22003925/penta-ziada-vysetrovatelov-aby-sa-nezaoberali-nahravkami-gorily.html>. [cit. 2019-04-14]

⁸⁸ LINCÉNYI, Marcel. Charakteristika dennej tlače na Slovensku (1990-2014). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017. ISBN 978-80-8075-775-5, p. 77,78.

⁸⁹ <https://medialne.etrend.sk/tlac-grafy-a-tabulky.html> [cit. 2019-04-14]

⁹⁰ Penta kupuje Trend Holding a 7 Plus. Available at: <https://medialne.etrend.sk/tlac/penta-kupuje-trend-holding-a-7-plus.html>. Published 3. 9. 2014. [cit. 2019-04-14]

⁹¹ Etický kódex mediálneho holdingu. Available at: <http://www.pentainvestments.com/sk/press-release/eticky-kodex-3Deoum.aspx>. [cit. 2019-04-14]

company – News and Media Holding. This fact was published in „Plus Jeden deň“ and on its website pluska.sk as a PR article without any stated author.⁹²

However, unlike „SME“, „Plus Jeden deň“ and its journalist staff probably haven't always kept their freedom in publishing since the change of ownership structure. Media analyst Miroslava Kernová noticed in 2016 several examples of articles in „Plus Jeden deň“, biased in favor of Penta's brands. On 26th of July, this newspaper published an article, which praised „Dôvera“ health insurance company, which is owned by Penta as well. Moreover, the article was not undersigned. A day after that, the newspaper published an article with positive affiliation towards new district of apartments and shops, built by Penta. Kernová also noticed a number of positive articles towards a chain of pharmacies „Dr. Max“, which is also owned by Penta group.⁹³ Similarly, in 2017 „Plus Jeden deň“ tried to defend butcher company „Mecom“, while it was accused of selling its products with listeria⁹⁴ and published quite positively affiliated article about new hospital within the chain „Svet zdravia.“⁹⁵ Mecom and Svet zdravia are also owned by Penta. In none of these articles, as well as in other articles, where Penta or its brands were mentioned, was stated disclaimer about potential conflict of interest. Slovak journalist and political commentator Fero Múčka said, that „From guesses, how will an impact of financial group transfer into the content of its media... did not win the one which said, that Penta will make its own PR agency from them, but the one, who said, that each financial group wants to keep good relations with government officials as far as possible. Thus, mass media „under“ Penta will face the pressure not to provoke influential politicians. That is the content disappointment from the entrance of Penta into the mass media market.“⁹⁶ However, the impact of

⁹² News and Media Holding sa stal najväčšou slovenskou mediálnou spoločnosťou. Available at: <https://www.pluska.sk/spravy/z-domova/news-media-holding-stal-najvacsou-slovenskou-medialnou-spolocnostou.html>. Published 7. 9. 2015. [cit. 2019-04-14]

⁹³ KERNOVÁ, Miroslava. O majiteľovi len to najlepšie – takto vyzerá žurnalistika v Plus jeden deň. Available at: <https://www.omeiach.com/blog/9544-o-majitelovi-len-to-najlepsie-takto-vyzerazurnalistika-v-plus-jeden-de%C5%88>. Published 3. 8. 2016. [cit. 2019-04-14]

⁹⁴ PIRSCELOVÁ, Daniela. Mäsiarska firma v Humennom vysvetľuje kauzy okolo výrobkov: Naša slanina je v poriadku! Available at: <https://www1.pluska.sk/regiony/vychodne-slovensko/masiarska-firma-humennom-vysvetluje-kauzu-okolo-vyrobkov-nasa-slanina-je-poriadku>. Published 19. 12. 2017. [cit. 2019-04-15]

⁹⁵ PIRSCELOVÁ, Daniela. Michalovčanom môžu mnohí závidieť: Otvorili nemocnicu akú inde u nás nenájdete! Available at: <https://www1.pluska.sk/regiony/vychodne-slovensko/michalovcanom-mozu-mnohi-zavidiet-otvorili-nemocnicu-aku-inde-u-nas-nenajdete>. Published 21. 11. 2017. [cit. 2019-04-15]

⁹⁶ MÚČKA, Fero. Penta a médiá, dve sklamaná po troch rokoch. Available at: <https://www.postoj.sk/27642/penta-a-media-dve-sklamania-po-troch-rokoch>. Published 17. 10. 2017. [cit. 2019-04-15]

Penta on content of „Plus Jeden deň“ probably did not concern only with articles about their brands. In February 2019, journalists of newspaper „Denník N“ sent to manager of Penta Martin Danko questions, connected with potential participation of other Penta’s manager Jaroslav Haščák on murder of investigative journalist Ján Kuciak and his fiancée. But, Danko did not answer these questions immediately, but called editor in chief of „Plus Jeden deň“ Ivana Mandáková, whether she and her staff knew about these rumors. After her claim, that they had already knew about it for some time, but did not analyze it further as they considered it as gossip, Danko told her about questions from „Denník N“ and suggested her to handle with the issue as she would find it the most appropriate. The day after, „Plus Jeden deň“ published short article about these suspicions.⁹⁷

6 Summary

In this article we analyzed and described significant changes of ownership in Slovak print mass media in the 21st century and their impact on content of these media. From selected newspapers, each of them was specific in comparison with other ones, but they had some similar characteristics at the same time. Two tabloid newspapers – Nový Čas and Plus Jeden deň – seemed to be influenced by change of ownership in their publishing houses, but the extent of influence varies. While „Nový Čas“ has not publish the disclaimer while informing about activities of its new owner Anton Siekel, „Plus Jeden deň“ published several articles, promoting (directly and indirectly) its owner Penta and its other brands, which Penta owns.

However, much more interesting comparison is between „SME“ and „Plus Jeden deň.“ Although publishing houses of both newspapers were in 2014 bought (at least a minor share of them) by Penta or its affiliates, the reaction of journalist staff by means of content was entirely different from each other. While journalist staff of „SME“ (including editor in chief and his deputies) „revolted“ against the change of ownership and they even left the newspaper, journalist staff of „Plus Jeden deň“ did not mark significant changes. Moreover, „SME“ has always published the disclaimer about potential conflict of interest (although this was never discovered), while „Plus Jeden deň“ has never published that notice (however, there were similar suspicions of conflict of interest while publishing articles about Penta and companies, owned by it).

There could be several potential explanations of this phenomenon, but by our opinion there are three, which are the most likely ones. First of them is different type of these newspapers. While „Plus Jeden deň“ can make „hidden“ promotion of Penta’s products, which is covered by the publishing of the gossips about celebrities,

⁹⁷ KERNOVÁ, Miroslava. Ako funguje horúca linka medzi Pentou a šéfredaktorkou. Available at: <https://dennikn.sk/blog/1378798/ako-funguje-horuca-linka-medzi-pentou-a-sefredaktorkou/>. Published 12. 2. 2019. [cit. 2019-04-15]

readers of „SME“ are more demanding, when speaking about the content of this newspaper and therefore they probably wouldn't „forgive“ promoting of not very reputable financial group in their favorite newspaper. The second reason is reaction of journalist staff of these newspapers, which has been already mentioned and described above. The last potential reason is different share, held by Penta or its affiliates in Petit Press and News and Media Holding. While Petit Press was owned by Penta by 45 % (now only 40 per cent), News and Media Holding was established by Penta.

We are aware, that this article could not cover the issue of mass media ownership wholly. However, we hope that this paper can serve as an overview to this topic and will be an inspiration in writing future articles about it.

7 Literature

Monographs

BELLA, Tomáš; KOLLÁR, Miroslav; MISTRÍKOVÁ, Zuzana. Médiá. KOLLÁR, Miroslav; Grigorij MESEŽNIKOV (eds.). Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti II. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-88935-40-7.

BREČKA, Samuel a kol. Médiá a novinári na Slovensku 2010. Bratislava: Eurokódex, 2010. ISBN 978-80-89447-32-9.

LINCÉNYI, Marcel. Charakteristika dennej tlače na Slovensku (1990-2014). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017. ISBN 978-80-8075-775-5.

LINCÉNYI, Marcel. Manipulácia a objektivita v masmédiách. Brno: Tribun EU, 2013. ISBN 978-80-263-0534-7.

MCQUAIL, Denis. Úvod do teorie masové komunikace. 2.rozšírené vydanie. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-574-5.

REMIŠOVÁ, Anna. Etika médií. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN 978-80-8101-376-8.

Websites

dennikn.sk

medialne.etrend.sk

omediach.com

opentat.sk

pentainvestments.com

pluska.sk

postoj.sk

sme.sk

teraz.sk

8 Kontakt na autora

Tibor Môcik

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka

Celouniverzitné pracovisko

Katedra politológie

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

Email: tibimocik@gmail.com

Školiteľ: doc. PaedDr. PhDr. Marcel Lincényi, PhD.

Politologie

Prejavy extrémizmu v školskom prostredí

Manifestations of extremism in the school environment

Marcela Barčáková

Anotácia: Príspevok je zameraný na analýzu súčasného stavu prejavov extrémizmu v školskom prostredí najmä na slovenských stredných školách. Extrémizmus a jeho prejavy sa stávajú v súčasnej dobe častejšie viditeľné, čo je viac alarmujúce práve medzi mladými žiakmi a mládežou. Cieľom nášho príspevku je poukázať na potrebu eliminovania týchto prejavov, no taktiež potreba prevencie týchto prejavov extrémizmu. Prevenciu vnímame ako zásadnú nakoľko dokáže eliminovať časté prejavy extrémizmu v rôznych podobách vedúce k možnému násiliu.

Kľúčové slová: extrémizmus, prejavy, žiaci, školské prostredie

Summary: The paper is focused on the analysis of the current state of extremism manifestations in the school environment, especially in Slovak secondary schools. Extremism and its manifestations are becoming more visible today, which is more alarming among young and young people. The aim of our contribution is to point out the need to eliminate these manifestations, but also to prevent manifestations of extremism. We perceive prevention as essential because it can eliminate frequent manifestations of ectemism in various forms.

Key words:, extremism, manifestations, pupils, school environment

1 Úvod

V súčasnej dobe sa extrémizmus stáva témou, ktorú laická, ale i odborná verejnosť vníma veľmi intenzívne. Extrémizmus má niekoľko podôb, a je v súčasnosti viditeľný najmä ako neznašanlivosť voči osobám inej rasy, politického či náboženského presvedčenia. Prejavy extrémizmu sú intenzívnejšie už aj v školskom prostredí, čo je považované za problém, ktorý má pôsobnosť nielen regionálne, či národne, ale

dokonca celosvetovo. Téma je veľmi medializovaná aj kvôli výskytu prejavov a propagácii extrémizmu v školskom prostredí. To bolo dôvodom prečo sa viac hovorí už aj o prevencii, ktorá má viesť k eliminácii týchto prejavov. V našom príspevku sa venujeme práve prejavom extrémizmu na stredných školách, medzi žiakmi a študentmi gymnázií a stredných odborných škôl. V príspevku sa taktiež venujeme do akej miery extrémizmus vplýva na životy mladých a žiakov, do akej miery sa tieto prejavy extrémizmu vyskytujú v školskom prostredí a v akej forme. Venujeme sa taktiež potrebe prevencii voči extrémizmu na školách.

2 Poznámky k metodológii prejavov extrémizmu v školskom prostredí

Pre analýzu prejavov extrémizmu v školskom prostredí je v prvom rade dôležité zadefinovať si pojmy, s ktorými sa v našom príspevku najčastejšie stretávame. V našom príspevku sa teda okrem analýzy výsledkov prieskumu o prejavoch extrémizmu, venujeme aj definovaniu pojmu extrémizmus. Metódy, ktoré v príspevku využijeme sú v prvom rade analytická metóda, ktorú využijeme pri analyzovaní výsledkov prieskumu, ktorý spracovala Školská štátna inšpekcia v rámci 80 gymnázií a stredných odborných škôl. Vďaka analytickej metóde budeme vedieť lepšie vyjadriť číselné ukazovatele z prieskumu, ktorý v našom príspevku využívame. Ďalšou metódou, ktorú využívame je deskripcia, bez ktorej sa nezaobídeme pri definovaní pojmu extrémizmus, pri bližších vysvetleniach už spomínaných číselných ukazovateľov, no taktiež túto metódu využijeme pri opísaní aktuálneho stavu prejavov extrémizmu v školskom prostredí. Pre náš príspevok je taktiež dôležitá komparatívna metóda, ktorú využívame v rámci prieskumu, no taktiež pri samotných respondentoch prieskumu, aké rozdiely nachádzame medzi žiakmi gymnázií a žiakmi stredných odborných škôl. Poznatky získané vďaka tejto metóde využijeme aj pri závere nášho príspevku, v sumarizovaní výsledkov prieskumu. Našou snahou je príspevkom prispieť najmä k analýze podstatných javov od menej podstatných a práve preto využijeme aj synchronnú komparatívnu metódu, ktorú využijeme pre analýzu stavu a javov v tom istom čase. Táto metóda je dôležitá preto aby boli poznatky porovnateľné nakoľko sú v tom istom čase a nie z rôznych období. V rámci nášho príspevku sme využili taktiež kvantitatívnu metódu, ktorá je dôležitá pri číselných ukazovateľoch, a pri samotnom prieskume.

Pre náš príspevok sme sa rozhodli využiť primárne zdroje, ktoré boli zo Štátnej školskej inšpekcie. Ako sekundárny zdroj sme využili odborné a vedecké články a taktiež Konceptia boja proti extrémizmu, dostupné v knižnej ale aj internetovej podobe.

Cieľom práce je poukázať na potrebu prevencie a eliminovania extrémizmu v školskom prostredí. Sekundárnym cieľom je poukázať na rozsah do akého zasahuje extrémizmus do života žiakov a študentov gymnázií a stredných odborných škôl.

2.1 Náčrt problematiky prejavov extrémizmu v školskom prostredí

Problematika extrémizmu má v posledných rokoch tendenciu častejších prejavov, či vyššej intolerancie a to nielen v školskom prostredí. Rôznorodosť v názoroch a taktiež v postojoch je jedným zo znakov modernej demokratickej spoločnosti, ktorej hrozbou je práve spomínaný extrémizmus v rôznych jeho podobách. Časť spoločnosti, ktorá má radikálny a extrémne idealistický postoj má za cieľ si presadiť svoje záujmy a postoje legálne, či nelegálne. Tak ako sa uvádza aj v Konceptii boja proti extrémizmu, individuálne prejavy jednotlivcov nemusia znamenať závažný problém, či hrozbu pre demokratickú spoločnosť, no organizované skupinové aktivity extrémistov môžu viesť k závažným porušeniam stability a bezpečnosti. Multiplikačným faktorom v tejto problematike je aj ľahostajnosť časti spoločnosti, alebo ešte závažnejšie, jej sympatizovanie s extrémistickými činmi. Určiť a definovať kto je alebo nie je extrémistom je pomerne náročné, nakoľko sú hranice medzi radikálnym, extrémistickým, či „normálnym“ veľmi nejasne stanovené. S istotou vieme povedať, že extrémizmus ako taký je v dnešnej dobe prítomný a naberá na sile. Každá spoločnosť má nastavený systém aktivít a opatrení s cieľom ochrániť občanov a spoločnosť od extrémistických činov. Takýto systém je na Slovensku zhmotnený v dokumente, ktorý sa nazýva Konceptia boja proti extrémizmu. Tento dokument obsahuje konkrétne opatrenia pre boj proti extrémizmu a stanovuje ciele ochrany.⁹⁸

Definovanie extrémizmu je pomerne náročné, pretože poznáme niekoľko druhov extrémizmu (pravícový, politický apod.). Všeobecne možno definovať extrémizmus „*konanie a aktivity vychádzajúce z postojov krajne vyhrtenej, demokratickému systému nepriateľskej ideológie, ktoré či už priamo, alebo v určitom časovom horizonte deštruktívne pôsobia na existujúci demokratický systém a snažia sa ho nahradiť systémom typu totalitného režimu alebo diktatúry*“⁹⁹ Ide o akékoľvek obmedzovanie práv a slobôd určitých skupín osôb, na základe ich pohlavia, rasy, náboženského či politického presvedčenia.

Pojem extrémizmus, ako sme spomínali už aj vyššie, je veľmi náročné jednoznačne definovať. Niektorí teoretici dokonca hovoria o tom, že extrémizmus nemožno definovať. Môžeme ale povedať, že z politologického hľadiska je extrémizmus najmä ako antitéza ústavného štátu. Extrémisti sa dožadujú najmä opaku demokracie, čo ale spravidla vedie k autoritárskemu režimu, kde chýba záruka ľudských práv a slobôd.¹⁰⁰

⁹⁸ Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, *Konceptia boja proti extrémizmu*, 2011 str. 3–4

⁹⁹ Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, *Konceptia boja proti extrémizmu*, 2011 str. 1

¹⁰⁰ Struhár, P., Moravčík, I. Bušša, M.: *Prevenia nenávistných a extrémistických prejavov v školskom prostredí Učebnica pre pedagógov stredných škôl*, Trenčín, 2017, str. 27

2.2 Zhrnutie výsledkov

Pre naše účely sme využili štatistické údaje, ktoré vypracovala Štátna školská inšpekcia v 80 stredných školách s cieľom zistiť aktuálny stav výučby ľudských práv. Nás primárne zaujímal s akými prejavmi extrémizmu sa v škole žiaci stretávajú, zdroje informácií o extrémizme a v neposlednom rade, čo sú dôvody prečo sympatizujú s extrémistami alebo sa do extrémistických skupín pridružujú.

V tabuľke č. 1 uvádzame zdroje odkiaľ žiaci získavajú informácie o extrémizme, resp. kde prichádzajú do styku s takýmito informáciami. Najvyššie percento spomedzi 1575 respondentov uviedlo zdroj televízia/rozhlas a to 78,98 %. Internet ako zdroj uviedlo 65,33 % žiakov. Nasledovali škola, časopisy a knihy, ulica, kamaráti či osobná skúsenosť. S takýmito informáciami sa nestretlo 4,32% respondentov.

Tabuľka č. 1: zdroje informácií o extrémizme

Zdroj informácií	%
Televízia/rozhlas	78,98
Internet	65,33
Škola	35,21
Časopisy, knihy	22,39
Ulica	21,82
Kamarát	10,98
Osobná skúsenosť	9,18
Rodina	7,57
Nestretol som sa s takýmito informáciami	4,32
Iný zdroj	1,32

Zdroj: Štátna školská inšpekcia, 2017, str. 10 (upravené autorkou)

V tabuľke číslo 2 uvádzame s akými symbolmi propagujúcimi extrémizmus sa žiaci stretávajú v školskom prostredí. Prieskum bol rozdelený medzi žiakov gymnázií a stredných odborných škôl. S prejavmi ako je nosenie oblečenia s extrémistickou tematikou (ako napr. bundy, či tričká) sa na gymnáziách nikdy nestretla viac ako štvrtina opýtaných. Na stredných odborných školách taktiež takmer štvrtina opýtaných. S ďalším prejavom, a to prejav intolrancie sa na obidvoch typoch škôl viac ako polovica žiakov niekedy stretla, takisto ako s negatívnym vyjadrovaním sa k rase, či národu. S distribuovaním propagačných materiálov sa nikdy nestretla väčšina opýtaných aj na gymnáziách aj na stredných odborných školách.

Tabuľka č. 2: Symboly a prejavy extrémizmu v stredných školách

Symboly a prejavy extrémizmu	Gymnázia (%)			Stredné odborné školy (%)		
	Často	Niekedy	Nikdy	Často	Niekedy	Nikdy
Nosenie oblečenia	15,02	56,16	28,53	19,47	57,65	22,55
Prejav intolerancie	15,17	52,85	31,83	15,62	53,47	30,58
Negatívne vyjadrovanie sa k rase, národu...	16,52	47,75	35,59	21,23	47,96	30,58
Distribúovanie propagačných materiálov	3,15	19,67	77,18	4,51	26,73	68,32
Nosenie zbraní	7,81	33,93	58,26	12,43	40,70	46,53

Zdroj: Štátna školská inšpekcia, 2017, str. 11 (upravené autorkou)

Ďalšia otázka v dotazníku Štátnej školskej inšpekcie sa venovala výskytu prejavov problémového správania sa jednotlivcov. Pokiaľ hovoríme o školskom prostredí, tak najmä o správaní sa v triede, no taktiež v areáli školy. Najčastejším prejavom na gymnáziách i stredných odborných školách bolo žiaci uviedli vulgárne nadávanie. Niekedy sa stretávajú aj s ironizovaním spolužiakov, či učiteľov. Podľa odpovedí respondentov sa nikdy nestretlo s vymáhaním vecí viac ako 80 % gymnazistov a viac ako 78 % žiakov stredných odborných škôl. Sledovanie správania sa jednotlivcov je dôležité pre zistenie jeho/jej integrovania sa do kolektívu. Tým ako sa dokáže rozprávať a nadväzovať kontakty s ostatnými možno definovať i jeho/jej začlenenie sa do kolektívu.¹⁰¹

Tabuľka č. 3: Výskyt prejavov problémového správania sa jednotlivcov

Prejavy problémového správania žiakov	Gymnázia (%)			Stredné odborné školy (%)	
	Často	Niekedy	Nikdy	Často	Niekedy
Vulgárne nadávanie	50,00	44,89	5,11	59,85	36,30
Ironizovanie spolužiakov/ učiteľov	34,38	51,80	13,51	23,10	57,10
Agresívne správanie	5,26	48,80	48,95	7,92	51,16
Vyhrážanie sa	3,00	19,07	77,93	2,75	26,51

¹⁰¹ Štátna školská inšpekcia, *Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania k ľudským právam v strednej škole v školskom roku 2015/2016 v SR, 2017, str. 24*

Ničenie osobných vecí spolužiakov	1,65	13,81	84,53	1,98	16,94
Vymáhanie vecí	1,65	16,37	81,38	2,09	18,59
Ničenie majetku školy/iných ľudí	3,00	27,93	68,77	2,97	30,47

Zdroj: Štátna školská inšpekcia, 2017, str. 12 (upravené autorkou)

Veľmi dôležitá pre nás bola časť dotazníka, venovaná motívom prečo mladí ľudia vstupujú do extrémistických skupín. Žiaci stredných škôl sú náchylní k ovplyvňovaniu a ľahko sa môžu stretnúť s prejavmi extrémizmu, či násilia a nenávisť. Veľmi jednoducho sa dokáže z jedného sympatizanta stať skupinka spolužiakov, ktorí ideológiu extrémizmu začnú šíriť ďalej.¹⁰² V prieskume sa respondent vyjadrili, že najčastejším motívom je túžba niekam patriť, ku ktorej sa priklonila takmer 62 % respondentov. Na ďalšej priečke je to získanie rešpektu a obdivu a hľadanie náhrady za vlastnú nefungujúcu rodinu. Medzi častými motívmi žiaci uviedli snahu o vyrovnanie sa kamarátom, ktorí sú uznávaní, alebo túžba patriť do prostredia, v ktorom sa pohybujú obdivovaní členovia. Medzi motívmi sa objavili ale taktiež vyplnenie voľného času, či strach zo samotných extrémistických skupín.

Tabuľka č. 4: Motívy, prečo vstupujú mladí ľudia do extrémistických skupín

Por.číslo	Motív	%
1.	Túžba niekam patriť	61,96
2.	Získať rešpekt a obdiv	49,71
3.	Hľadá náhradu za vlastnú nefungujúcu rodinu	42,90
4.	Snaha vyrovnať sa kamarátom, ktorých uznáva	35,80
5.	Túžba byť taký ako väčšina kamarátov	32,12
6.	Byť v prostredí, v ktorom sa pohybujú obdivovaní	31,30
7.	Negatívna osobná skúsenosť so šikanovaním	30,53
8.	Túžba byť iný ako ostatní	30,47
9.	Sociálna neistota v rodine	29,52
10.	Deprimovanosť z neúspešnosti v škole	21,14
11.	Strach z nich	15,30
12.	Navádzanie ostatných	9,39
13.	Vyplniť si voľný čas	7,30
14.	Neviem	6,73
15.	Iné	2,98

Zdroj: Štátna školská inšpekcia, 2017, str. 15 (upravené autorkou)

¹⁰² Rosová, D. Rasizmus a extrémizmus u mládeže, Košice, str. 2

3 Záver

Na základe prieskumu, ktorý sme využili pre účely nášho príspevku, môžeme uzavrieť, že sa medzi žiakmi prejavy extrémizmu na gymnáziách a stredných odborných školách vyskytujú pomerne často. Tieto prejavy majú niekoľko podob, či už je to nosenie oblečenia, vulgárne nadávanie, alebo ironizovanie spolužiakov či učiteľov. Žiaci sa k informáciám o extrémizme dostávajú najčastejši pomocou televízie, rozhlasu a internetu. V posledných bodoch extrémistické skupiny naberajú na sile a počte svojich členov. Preto je dôležité uviesť, že prevencia je potrebná, pretože môže viesť k eliminovaniu rastu počtu extrémistov. Ako uvádza Struhár¹⁰³ pokiaľ žiaci a študenti sympatizujú alebo má kontakt s extrémistickými skupinami, je dôležité konanie a správanie tohoto jednotlivca prísnejšie a pozornejšie sledovať, aby nedošlo k násiliu či agresivite. Cieľ práce považujeme za splnený, nakoľko ním bolo poukázať na potrebu prevencie a eliminovania extrémizmu v školskom prostredí.

4 Použitá literatúra

STRUHÁR, P., MORAVČÍK, I., BUŠŠA, M., *Prevencia nenávisťných a extrémistických prejavov v školskom prostredí* Učebnica pre pedagógov stredných škôl Katedra politológie Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2017, 124 s. ISBN 978-80-8075-768-7

ROSOVÁ, D. *Rasizmus a extrémizmus u mládeže* dostupné na https://cppedpape.sk/download/konferencie_publicacie/webRosova%20R%20a%20E.pdf

PÉTIOVÁ, M.: *Výskyt prejavov extrémizmu v školskom prostredí z pohľadu pedagógov*, dostupné na: http://www.cvtisr.sk/buxus/docs//prevencia/texty/Prejavy_extremizmu-_pedagogovia-MaS.pdf

ŠTÁTNA ŠKOLSKÁ INŠPEKČIA, *úsek školskej inšpekcie, Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania k ľudským právam v strednej škole v školskom roku 2015/2016 v SR*, dostupné na internete

https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/133_142_SS_LP.pdf

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY VÝSKUMU A ŠPORTU SLOVENSKEJ REPUBLIKY, *Koncepcia boja proti extrémizmu*, dostupné na <https://www.minedu.sk/koncepcia-boja-proti-extremizmu/>

¹⁰³ Struhár, P., Moravčík, I. Bušša, M.: *Prevencia nenávisťných a extrémistických prejavov v školskom prostredí* Učebnica pre pedagógov stredných škôl, Trenčín, 2017, str. 27

5 Kontakt na autora

mag.pol. Marcela Barčáková
Trenčianska Univerzita A. Dubčeka v Trenčíne
Celouniverzitné pracovisko- Katedra politológie
Študentská 2
911 50 Trenčín
Email: marcela.barcakova@tnuni.sk
Školiteľ: doc. PhDr. PaedDr. Karol Janas, PhD.

Metapopulismus v myšlení Michaela Hausera

Michael Hauser's concept of metapopulism

Jindřich Landa

Anotace: Metapopulismus je koncept, který do jisté míry nahrazuje a aktualizuje pojem populismu, jenž v současné politické situaci není již plně dostačující. Metapopulismus lépe reflektuje současné politické síly a trendy. Jako příklad jmenujme Putinovo Rusko, Donalda Trumpa v USA či probrexitovou kampaň ve Velké Británii. Hauser tato hnutí analyzuje, nachází společné rysy a snaží se pochopit, jak fungují a co umožnilo jejich vznik. V poslední části svého příspěvku chce představit možnou alternativu k metapopulistickým hnutím, jejímž základem je rostoucí společenská třída, tzv. prekariát.

Koncept metapopulismu se objevuje zatím jen v anglicky psaných textech Michaela Hausera a tento příspěvek je tak prvním seznámením s tímto pojmem v českém jazyce.

Klíčová slova: Hauser, metapopulismus, populismus, prekariát, Trump, Putin, Brexit

Summary: Metapopulism is a concept, which can replace and update classical concept of populism that does not fully reflect contemporary socio-political situation. Metapopulism can better describe the latests trends and political power. We can take Putin's regime in Russia, Donald Trump's in the USA or Brexit campaigning in the United Kingdom as its examples. Hauser is trying to analyze these political groups, to find shared features and understand how they work and what is the reason for their existence. I also want to introduce possible alternative to metapopulism in the last chapter. This alternative is a growing social class called precariat.

Nowadays, the concept of metapopulism is described only in Michael Hauser's work in English. This is the first encounter with this concept in Czech.

Key words: Hauser, metapopulism, populism, precariat, Trump, Putin, Brexit

1 Úvod

V následujícím příspěvku bych posluchače a čtenáře rád seznámil se zajímavou aktualizací pojmu populismus, za kterou stojí docent Michael Hauser. Ač jde o autora českého, bylo možné se s metapopulismem seznámit v jeho příspěvcích jen v anglickém jazyce. I proto chci tento pojem krátce představit zde a v češtině. V druhé části se chci věnovat otázce, co se může stát protiváhou metapopulismu.

2 Co je to metapopulismus?

Koncept metapopulismu navazuje na definici populismu od Laclaua a aktualizuje ho na dnešní politicko-spoolečenské podmínky. Důležitá je předpona meta. Mezi. Mezi partikulární demokracií, kdy jednotlivé strany hájí zájmy určité skupiny lidí a populismem, který se snaží sjednocovat co největší část společnosti pod jednu či několik zastřešujících myšlenek. Metapopulismus osciluje od partikulární demokracie k populismu, kdy se nejčastěji nachází někde mezi nimi (Hauser, 2018).

Proč se aktualizuje pojem populismu a je to opravdu nutné? Současná pozdně kapitalistická společnost je fragmentarizovaná na mnoho nesourodých prvků. Univerzální sjednocení není možné, tím pádem i populismus, jak ho známe z minulosti, nemůže v současné společenské situaci fungovat. To je způsobeno charakterem současného neoliberálního kapitalismu a z něj vyvstávajícího individualismu a jeho tendence rozdělovat větší společenské celky, kdy každý má zodpovědnost jen sám za sebe a každý je potenciální konkurent co se rozdělení zdrojů týče. Zároveň dochází k vyprazdňování klasické partikulární demokracie a klasické parlamentní strany již nedokáží nabídnout žádnou novou vizi budoucnosti a navíc se ani netěší důvěře obyvatel, kteří oprávněně cítí, že politici již často nezastupují zájmy lidu, ale spíše zájmy trhu.

Jakožto příklady metapopulismu můžeme uvést Donalda Trumpa, Vladimira Putina nebo probrexitovou kampaň. Tyto zmíněné osobnosti a kampaň za vystoupení Velké Británie z EU nelze náležitě zařadit mezi síly populismu. Jejich strategie se od klasického populismu odlišují a přizpůsobují se dnešní bouřlivé politické atmosféře.

Metapopulistům v prvé řadě nejde ani tak o naprostou politickou převahu, jako spíše o převahu ideologickou a mobilizování dostatečné podpory k vítězství ve volbách (Brexit, prezident Trump...). Nesnaží se zaštitit co největším počtem příznivců, dobře vědí, že značnou část společnosti na svou stranu nikdy nedostanou a počítají s tím (a to v tom smyslu, že nelze předpokládat, že by se většina identifikovala s určitým unifikujícím poselstvím či ideologií, jak tomu snad bylo v národním socialismu).

2.1 Laclau a tři podmínky populismu:

Nejprve si zopakujme, jak Laclau formuluje populismus a v čem se metapopulismus od těchto bodů odlišuje.

1. Formulace antagonismu. Nalezení nepřítelů, který lidu upírá naplnění jeho možností (například Židé v nacistickém Německu, kapitalisté v komunismu apod). V metapopulismu je tento antagonismus nejasný a nejasně formulovaný. Příkladem mohou být Hispánci u Trumpa. Trump není vyložený rasista v tom smyslu, že by útočil přímo na celou skupinu Hispánců. Naopak tuto skupinu obyvatel nadále člení. V jednom svém projevu doslova říká, že miluje Hispánce a obdivuje jejich pracovitost. V dalším však brojí proti přistěhovalcům (Whitebook, 2017). Hranice, kdo je hoděn zavrhnutí a kdo nikoli, je však rozmazaná a nejasná. Trumpa tak není snadné odsoudit z rasismu a ve svých prohlášeních tak působí jak na opravdové rasisty, tak i na ty, kteří rasismus odmítají.
2. Vyjádření požadavků lidu vůdcem. Tyto požadavky jsou univerzální a snaží se oslovit co nejširší skupinu obyvatel. Kvůli zmíněné fragmentizaci společnosti, již toto není nadále možné. Tento krok je nahrazen paralogií – logickou nesoudržností mnoha výroků a projevů. Diskuze či argumenty se nerozvíjí postupně, ale jsou vršeny vedle sebe, kdy se zároveň mnohdy navzájem popírají či jsou v přímém rozporu. Argumenty nemusí být nutně pravdivé či zakládající se na faktech, ale mají spíše otevírat nové cesty k pojetí či uchopení daného problému. Tato prohlášení pak spojují zdánlivě nespojitelné vrstvy společnosti. Skutečný význam poselství není jednoznačný, je naopak kluzký a mění se v závislosti na kontextu. Každý si může projektovat do sdělení vlastní význam, vlastní myšlenky a touhy.
3. Sjednocení sociálních požadavků do stabilního systému významů. Tento stabilní systém se v metapopulismu hroutí a význam se opět stává nejistým. Hauser zde mluví o alegorickém sjednocení požadavků. Skutečný význam prohlášení je skrytý, je určen jen pro ty, kteří jej dokáží dešifrovat. Tento význam je ale v posledku vyprázdněný, promítají se do něj opět jen touhy a významy samotného posluchače sdělení. Jako příklad můžeme uvést známé Trumpovo motto: Make America great again. Každá jednotlivá skupina obyvatel si pod ním může představit něco jiného. Jde o motto univerzální a zároveň vyprázdněné. Nenese žádné skutečné významy, ty se až posléze subjektem sdělení vytvářejí. Zde je důležitá i zmínka o Reálnu, pojmu Lacana či Žižka. Hauser říká, že skrze metapopulistická sdělení se zhmotňuje či prosvítá právě Reálnu. A to v podobě zklamání ze současného socioekonomického řádu, tedy pozdního kapitalismu. Reálnu není uzavřeno do systému znaků, uniká Symboličnu. Přesto je jeho přítomnost patrna, ač je skryta (Laclau, 2005).

Tím jsem shrnul, co je podstatou metapopulismu a v čem se odlišuje od populismu klasického stříhu.

2.2 Atraktivita populismu

Nyní bych rád zmínil, v čem tkví atraktivita metapopulismu. Jde o napadání stávajícího řádu, vymezování se proti statusu quo (Trumpovo slavné Drain the swamp, tedy vysušení bažiny ve Washingtonu čímž je míněno, že se stane bojovníkem proti korupci, klientelismu, lobbingu apod. U Brexitu pak jde o slavnou větu Take back control. Tedy vrátit zpět kontrolu nad politickým děním do rukou lidu). Metapopulisté často umně artikulují to, co je na stávajícím systému špatně a působí tak jako opozice. Reflektují, co lid pocítuje jako zklamání či selhání systému, napadají stávající společenský řád, elity odtržené od reality, poukazují na korupci apod. Paralogie a posun k alegorickému významu sdělení pak dokáže propojit společenské komunity, které by jinak jen těžko nacházeli společnou řeč. Hlavní sdělení metapopulistů se tím pádem mohou vzájemně vylučovat. Jedna věta může odporovat druhé, a přesto si zachovat svůj účinek. Jde jen o to, co si posluchač vybere, s čím se identifikuje. Ostatní nehraje roli a může být ignorováno.

Přesto je metapopulismus vždy odsouzen k selhání. Propojenost částí společnosti, které mají protichůdné zájmy, je vždy jen dočasné. Dříve nebo později musí metapopulismus narazit na své vnitřní rozpory, nikdy nemůže naplnit očekávání všech segmentů společnosti. Metapopulismus je ze své podstaty vnitřně vyprázdněný, naplňuje se obsahy dle toho, co mu přináší body. Tato vyprázdněnost je nedílnou součástí metapopulismu, metapopulista nemůže nebýt vyprázdněný. Touhy a sny lidí se v něm zrcadlí, avšak tyto touhy nikdy nedokáže plně uskutečnit (Hauser, 2018). Ke svému životu potřebuje metapopulismus systém, ke kterému je kritický. Bez něj ztrácí své opodstatnění. Problémem je, že právě ona kritika systému je pouze a jen příznakem, je něčím, co není myšleno vážně. Trump ze stávajícího systému těží, je jeho nedílnou součástí je jeho produktem. To samé lze říci o Putinovi nebo zastáncích Brexitu, kteří po svém úspěchu vyklidili zmateně pole. Kritika systému je tak jen zdánlivá.

Přesto nelze říci, že by metapopulismus byl jakýmsi negativním jevem, který je jen dočasný. Metapopulismus naopak odkrývá nedostatky současného systému. Poukazuje na selhání levice, která nebyla schopna kriticky demaskovat selhání pozdně kapitalistického systému a toto selhání využít ve svůj prospěch a prospěch společnosti. Zároveň je poukazem na to, jak moc jsou lidé se současným statutem quo nespokojeni. Jak je systém zklamal, a i přes proklamace v médiích, že se lidé mají nejlépe, co se kdy měli, zažívají opak.

Metapopulismus tedy artikuluje to, co bylo dosud skryto. Artikuluje frustraci lidu ze současného systému. Samotný systém však příliš neohrožuje a jen těžko něco mění k lepšímu. Což může být příležitost pro snahu o autentickou změnu systému.

3 Závěr – Co může být protipólem metapopulismu?

Zdá se, že klasické politické strany nejsou schopny metapopulismu čelit. Politické elity svým laciným moralizováním podporu metapopulismu naopak ještě zvyšují. Hauser navrhuje, že možný klíč k překonání metapopulismu leží v prekariátu. Povstávající společenské třídě, na kterou nejvíce dopadají stinné stránky globalizace. Nepřesně lze prekariát charakterizovat jakožto pracující chudobu. Prekariát je spojením slov prekérní a proletariát. Z toho vychází, že prekariát tvoří lidé, kteří sice mají práci, ale ta je sama o sobě dost nejistá. Jde o práce na zkrácené úvazky, dohody o pracovní činnosti apod., kde zaměstnanec nedosáhne na stabilní a jistý příjem a žije tak v neustálé nejistotě až strachu z budoucnosti. Problém prekariátu popisuje ve svých knihách Guy Standing. Dle něj jde o výsledek flexibilizace pracovního trhu, způsobeném neoliberalismem. Pod záminkou zvýšení flexibility, svobody jednotlivce apod. Dochází naopak ke zvýšení nejistot, snížení příjmů a absenci výhod, které poskytují stabilní zaměstnání (Standing, 2011).

Právě aktivizace této třídy je možnou obranou proti metapopulismu. Akcentování a zdůrazňování boje, za její práva a za zlepšení její společenské situace. Zde se ona zdánlivá kritika systému, která je součástí metapopulismu, stává kritikou opravdovou, která vychází ze samotné prekérní situace prekariátu. Zde nejde již o hru, ale reflexi skutečné situace lidí, kteří na vlastní kůži pociťují selhávání systému. Prekariát je také součástí systému, ale nenachází se v roli vítěze, jako např. Trump. Naopak, jde o poražené. Vůle ke změně je u těchto lidí autentická. Problémem ale zůstává, jak u prekariátu dosáhnout tzv. třídního vědomí.

Třídní vědomí lze vzbudit spoluprací novinářů, politiků, intelektuálů, odborů a dalších společensky aktivních osob či organizací. Jako příklad snahy o aktivizaci může sloužit např. cyklus Hranice práce, který se zabývá právě situací prekariátu v ČR. Nutné je ale také poučit se od metapopulistů, kteří na prekariát také často úspěšně cílí a kteří dokázali mnohdy apatickou sociální třídu, která nemá zájem o volby (protože necítí, že by jejich hlas měl váhu) mobilizovat a k volbám dovést (příkladem je Brexit). Zda se toho nějaké politické uskupení chopí, je otevřenou otázkou. (Hauser, 2018).

4 Použitá literatura

1. Hauser, Michael. „*Metapopulism in-between democracy and populism. Transformations of Laclau's concept of populism with Trump and Putin.*“ *Distinktion: Journal of Social Theory*, vol. 19, no. 1, 2018, pp. 68-87, doi: <https://doi.org/10.1080/1600910X.2018.1455599/>.
2. Hauser, Michael. *The Void Centre of the Contemporary Populism. Antinomical Constitution of the Populist Leader*. Prague, 2018.

3. Hauser, Michael. *The Politics of Unification in a Fragmented World: Metapopulism and the Precariat*. Prague, 2018.
4. Laclau, Ernesto. *On Populist Reason*. Verso, 2005.
5. Laclau, E. 2005 b. *Populism: What is in a name?* In *Populism and the mirror of democracy*, ed. Francisco Panizza, 32–49. London: Verso.
6. Joel Whitebook, J. 2017. *Trump's method, our madness*. The New York Times, March 20. [https://www.nytimes.com/2017/03/20/opinion/trumps-method-our-madness.html?action=click & pgtype=Homepage & clickSource=story-heading & module=opinion-c-col-right-region & region=opinion-c-col-right-region & WT.nav=opinion-c-col-right-region & _r=1](https://www.nytimes.com/2017/03/20/opinion/trumps-method-our-madness.html?action=click&pgtype=Homepage&clickSource=story-heading&module=opinion-c-col-right-region®ion=opinion-c-col-right-region&WT.nav=opinion-c-col-right-region&_r=1) (accessed December 18, 2017).
7. Standing, Guy. *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury, 2011.

5 Kontakt na autora

Jindřich Landa
Karlova Univerzita
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie
Magdalény Rettigové
116 39, Praha 1
Email: JindrichL@seznam.cz
Školitel: Michael Hauser

Princíp zákazu majorizácie v Československu

The Principle of Prohibition of Majorization in Czechoslovakia

Matej Mindar

Anotace: Príspevok je zameraný na analýzu princípu zákazu majorizácie uplatňovaného v bývalej Československej republike. Jeho hlavným cieľom bolo ústavným spôsobom zabrániť prehlasovaniu v dôležitých aspektoch fungovania štátu slovenskú menšinu na pôde Federálneho zhromaždenia českou väčšinou. Po politicko-spoločenských zmenách v novembri 1989 nedokázali demokraticky zvolení poslanci Federálneho zhromaždenia prijať akékoľvek ústavné zmeny, ktoré sa ukázali ako nevýhodné pre slovenský národ. Nefunkčnosť Českej a Slovenskej federatívnej republiky nakoniec viedla k jej zániku. Po dohode Vladimíra Mečiara a Václava Klauza poslanci Federálneho zhromaždenia schválili 25. novembra 1992 ústavný zákon o zániku Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Pri prijímaní tohto ústavného zákona sa ukázalo, že princíp zákazu majorizácie mohol pochovať emancipačné snahy Slovákov. Do poslednej chvíľe nedisponovala slovenská strana dostatočným počtom poslancov Federálneho zhromaždenia ochotných zahlasovať za ústavný zákon o zániku Českej a Slovenskej republiky. Nakoniec sa predsa len našlo niekoľko nerozhodných slovenských poslancov a Federálne zhromaždenie mohlo bez problémov odhlasovať zánik spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Klíčová slova: princíp zákazu majorizácie, Federálne zhromaždenie,

Summary: The article is focused on the analysis of the Principle of Prohibition of Majorization applied in the former Czechoslovak Republic. Its main goal was to constitutionally ban the Czech majority of the Federal Assembly from outvoting the Slovak minority on essentials of state governance. After the political and social changes of November 1989, the democratically elected members of the Federal Assembly failed to vote on any changes to the Constitution, which proved to be disadvantageous for the Slovak nation. Inoperability of the Czech and Slovak Federative Republic finally

led to its dissolution. On November 25, 1992 members of the Federal Assembly passed the Constitutional Act on dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic, as agreed by Vladimír Mečiar and Václav Klaus. While passing this Constitutional Act it became apparent that the principle of prohibition of majorization could be fatal for emancipation efforts of the Slovaks. Right up to the last moment the Slovak constituents did not have enough members of the Federal Assembly willing to vote in favor of the constitutional Act on dissolution of the Czech and Slovak Republic. Finally, a handful of undecided Slovak members of the assembly leaned towards passing the Act and the Federal Assembly voted for dissolution of the joint state of Czechs and Slovaks.

Key words: Principle of Prohibition of Majorization, Federal Assembly

1 Introduction

Position of Slovakia within the renewed Czechoslovakia after WWII turned out to be problematic. The originally defined „peer-to-peer“ principle was declared during the Slovak National Uprising and politically anchored within The Košice Government Program on April 5, 1945 (Haviar et al. 2017, p. 130). This Czecho – Slovak compromise enacted in Moscow and governing joint relationships of the Czech and Slovak nations was covered by Title VI. (Rychlík 2015, p. 280). Košice Government Program's opinion on the position of Slovakia was that the Czechoslovak government would build a renewed joint state on new principles and accept Slovaks as an independent nation. Representatives of the Czechoslovak government further agreed to appoint Slovak authorities in a constitutional manner. Further distribution of power between central and Slovak authorities was to be agreed upon by representatives of the Czech and Slovak nations (The Košice Government Program). After WWII, the central Prague government gradually, through three Prague agreements, returned to centralism and a unitary state government. (Haviar et al. 2017, p. 130). Following the events of February 1948, the new communist regime prepared two alternatives for the position of Slovakia in the joint state. In the end, leadership of the Communist Party of Czechoslovakia led by Klement Gottwald chose the alternative leaning toward larger centralization and removal a number of powers from the Slovak authorities. The Constitution was passed on May 9, 1948 as constitutional Law no. 150/1948 Coll. It defined Czechoslovakia as „people's democratic“ state. Position of Slovakia was defined in the fifth Title of the Constitution (Section 93-112). Compared to the Košice Government Program, the chosen approach was quite different, because the Slovak National Council could only address strictly specified issues. The Slovak National Council's powers were limited to culture, education, health and social care, funds and foundations management, organizations of municipalities and districts, technical

issues related to construction and agriculture, development of craft industries and retail, statistics and custodial matters. The Slovak National Council had powers to issue own regulations (pass laws) regarding these non-political matters. Assembly of the Representatives carried out the laws of the Slovak National Council and implemented state-wide laws and regulations in Slovakia. In reality, this executive authority became the regional authority of the state administration. Chairman of the Assembly of the Representatives was to be appointed and removed by the central government. Due to the fact that the Constituent Assembly was a single-chamber parliament, where the principle of prohibition of majorization was not in force, the Slovak MPs were outvoted by the Czech majority when passing the new Constitution (Rychlík 2015, p. 369-372). The following period of Stalinism and proletarian internationalism only contributed to the gradual diminishing of powers of the Slovak authorities. Slovak authorities were losing more powers in the late 1950s, as the idea of development and cooperation between nations and nationalities was introduced. Powers of the Slovak authorities were in fact dissolved. Centralization of the state also resulted in criminalization of Slovak communist dignitaries in a campaign against middle class nationalism. That moment fueled further discussions about the so called Slovak question among the Slovak communist intelligentsia. It all reached its climax on October 30, 1968 with federalization (Constitutional Act No. 143/1968 Coll. on 2017). Primary goal of this paper is to analyse the principle of prohibition of majorization pursuant to Articles 41 and 42 of the amended Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic, that after 1989 prohibited the passing of several unfavourable proposals initiated mostly by the Czech MPs. Secondary goal of this paper is to analyse the process of passing the Constitutional Act No. 542/1992 Coll. on the dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic by the Federal Assembly on November 25, 1992. Pursuant to the Constitution of the Czech and Slovak Federative Republic, the principle of prohibition of majorization was applied at passing this act. Only at the very last moment several hesitant Slovak members of the Federal Assembly were convinced to vote for constitutional division of the Czech and Slovak Federative Republic. In this paper I use the content analysis method being one of the selected methods of data collection through quantitative approach. It is an analysis of content documents and available materials (Lincényi 2018, p. 33).

2 Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic and the Road to Federalization

In the late 1950s, specifically during the year 1960, representatives of the Communist Party of Czechoslovakia suggested drafting a new Constitution. They built on a false and peculiar understanding of societal development, including adaptation to patterns foreign to Czechoslovak traditions. Their ideal was the Soviet Marxist

Leninist model, so different from the model that naturally developed in Central Europe. This change had been sparked by a meaningless demonstration before the whole world that portrayed communism and socialism as booming in the joint state of Czechs and Slovaks. Proposal of the new Constitution, later submitted for public discussion, was prepared in such climate. On July 5, 1960 this draft was discussed and passed at a government convocation of the Communist Party of Czechoslovakia. Draft of a socialist Constitution was submitted as the Constitutional Act No. 100/1960 Coll. to the newly appointed National Assembly that passed this Act on July 11, 1960. The Constitution enshrined further development of the „socialist democracy“. Furthermore, it modified the position and operations of the Slovak National Council in a new and almost non-functional way. The Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic did nothing to solve the problem of mutual relations between the Czech and Slovak nations; it further complicated it. Attempts to provide new solutions regarding the position of executive authorities of the Slovak National Council by dissolving the Assembly of Representatives did not bring about positive results (Chovanec 2018, p. 68-70). However; at the beginning of 1960 s, the De-Stalinization process brought along better conditions to open and discuss the Slovak question. International situation was favourable as well. The Cold War was gradually melting. Slovakia experienced a gust of political freedom, for which the phrase „Bratislava Early Spring“ was coined – a slow and gradual democratization of the regime. It was connected to Alexander Dubček’s entry into office as the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. Discussions about tactics to improve the situation started precisely during this period. Step by step, the Slovak authorities gained more powers. It was the democratization process in the Czechoslovak Socialist Republic that allowed the ideas of the state federalization to become reality. (Haviar et al. 2017, p. 131). In the first half of 1968, the headlines of Czech newspapers and magazines focused their attention on crimes of the State Security Services in the 1950 s and the possibilities of system democratization. On the other hand, Slovak papers focused on the rule of law and position of the Slovak nation (Rychlík 2015, p. 482-484). On June 24, 1968, the members of the National Assembly passed the Constitutional Act No. 77/1968 Coll. on preparation of federal system of the Czechoslovak Socialist Republic. This Constitutional Act founded the Czech National Assembly as an interim authority of constitutional political representation of the Czech nation (Chovanec 2018, p. 71-72). In April 1960, Slovak National Assembly committee tasked with drafting a Constitutional Act on federation, led by Professor Karol Laco, was established. In May of that same year a central Prague government committee commissioned to prepare the federal system and a key specialist committee for preparation of the Constitutional Act, led by Gustáv Husák, were established. Amendment of the lawful relations between the

states was supposed to be based on the principles of equality, equality and national separateness. New reformist party leadership had adopted the idea of federation and enshrined it into the Action Programme of the Communist Party of Czechoslovakia in April 1968. Preparatory works for the federal system were carried out simultaneously with other democratic reforms (Haviar et al. 2017, p. 132). Invasion of the Warsaw Pact troops in August 1968 changed the situation. Federation was still a go, albeit under different circumstances. Constitutional Act No. 143/1968 Coll. on the Czecho-Slovak Federation was passed on the 28th session of the National Assembly on October 28, 1968. The ceremonial signing took place on the 50th anniversary of the Declaration of the Slovak Nation (The Martin Declaration) in the premises of the newly renovated Bratislava Castle on October 30, 1968, effective as of January 1, 1969 (Rychlík 2015, p. 515).

3 Prohibition of Majorization

With the adoption of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. the Czechoslovak Socialist Republic comprised the Czech Socialist Republic and Slovak Socialist Republic as of January 1, 1969. Pursuant to Article 1(4) „*The Czechoslovak Socialist Republic is formed by the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic. Both republics shall stand equal in the Czechoslovak Socialist Republic.*“ The single-chamber National Assembly turned into bicameral Federal Assembly consisting of two equal chambers – the Chamber of the People and the Chamber of the Nations. Pursuant to Article 30, the Chamber of the People originally consisted of 200 (later 150) deputies selected through popular election in the entire Czechoslovak Socialist Republic. Pursuant to Article 31, the Chamber of the Nations represented equal legal status of both republics (the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic). The Chamber of the Nations comprised 150 deputies. 75 deputies were selected through popular election in the Czech Socialist Republic, and 75 deputies were equally elected in the Slovak Socialist Republic. Deputy election principle of the Chamber of Nations ensured equal representation of the Czech and Slovak nation. Prohibition of majorization in passing Constitutional Acts was enshrined in Article 41. Pursuant to this Article, the adoption of a Constitutional Act required consent of a three fifths majority of the Chamber of the People deputies and a three fifths majority of the Chamber of the Nations deputies elected in the Czech Socialist Republic, and a three fifths majority of the Chamber of the Nations deputies elected in the Slovak Socialist Republic. Article 42 provided that adoption of certain laws in the Chamber of the Nations required deputies elected in the Czech Socialist Republic and deputies elected in the Slovak Socialist Republic to cast their votes separately. Adoption of such laws required the consent of the majority of all deputies elected in the Czech Socialist Republic and the majority

of all deputies elected in the Slovak Socialist Republic (Constitutional Act on the Czecho-Slovak Federation).

3.1 Problems of Coexistence

Adoption of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. on the Czecho-Slovak Federation was a step in the right direction. It is considered to be one of the tools ensuring the coexistence of the Czech and Slovak nations in one joint statehood. Elements of federalization were gradually weakened and amended into a more or less unitary state. The Communist Party of Czechoslovakia used „normalization“ to highlight the Party’s „connection“ to the public and „legitimacy“ of its leadership position. „Normalization“ after December 1970 negatively affected the development of the Czecho-Slovak Federation and its implementation. It manifested itself in a strong centralization and dissolution of federalization elements of the state that resulted in state unitarization (Chovanec 2018, p. 73–74). The majority of Slovaks linked „normalization“ with renewed centralization, while the majority of Czechs viewed „normalization“ as federalization and filling of leadership positions with citizens of the Slovak Socialist Republic. While the majority of Slovaks deemed it necessary to concentrate essential state powers in the hands of the national governments and wished the federal government to be a state representative externally, the majority of Czechs considered the federal government „theirs“ and considered the national government redundant and useless. This resulted in a different view of the state, as Slovaks differentiated between their dual identity – Slovak as primary, and Federal as secondary. Czechs, on the other hand, identified themselves with the entire state, which they considered their national state and didn’t need to identify themselves with their homeland (Hrnko 2012, p. 79).

3.2 Attempts to draw up a new Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic

In 1980 s, the socio-political and economic crisis gradually deepened, although official documents of the Communist Party and its authorities declared only success. Party leadership overlooked or were reluctant to see neither the signals of the Czecho-Slovak society being in a deep crisis, nor the need for change in all areas of political, state and economic life. The same was true of the need to draw up a new Constitution of the Czecho-Slovak Federation and yet to meet the requirement to adopt constitutions of national republics within the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. on the Czecho-Slovak Federation (Chovanec 2018, p. 74). Article 142(2) „*Until the constitutions of the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic are adopted, the constitutional contexts of these two republics shall be governed by this Constitutional Act and other constitutional regulations.*“ (Constitutional Act on the

Czecho-Slovak Federation). This requirement was presented at the XVII. Conference of the Communist party of Czechoslovakia. 1987 marks the beginning of works on the new Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic; however, not on Constitutions of the national republics. Former federal minister Marián Čalfa attended the 16th extraordinary session of the Slovak National Council on October 31, 1989 with the aim to persuade deputies to suspend Article 142(2) of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. (Chovanec 2018, p. 75). „*Until the constitutions of the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic are adopted, the constitutional contexts of these two republics shall be governed by this Constitutional Act and other constitutional regulations.*“ (Constitutional Act on the Czecho-Slovak Federation). Marián Čalfa emphasised the need to adopt a new Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic and constitutions of the national republics into one single document called the Trinitarian Constitution. Deputy of the Slovak National Council, JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc. and his colleagues prepared „Observations on the drafted law concerning the method of adopting the new Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic“. These observations stated that the draft of the constitutional law harmed the Slovak national statehood and national republics as the subjects of the Czecho-Slovak Federation. Originally, deputies of the Slovak National Council refused to support this draft. In the end, pressured by the Chairman of the Slovak National Council, Viliam Šalgovič and other deputies, the Slovak National Council passed the draft in its original version. It needs to be emphasized that after November 1989, one of the first acts of the Slovak National Council sought to dissolve this resolution dated October 31, 1989 (Chovanec 2018, p. 76–78).

3.3 Attempts on dissolution of the prohibition of majorization after November 1989

After the socio-political changes in November 1989, a group of deputies of the democratically elected Federal Assembly led by Jan Sokol (Citizen's Movement) in October 1991 suggested to amend Article 42(1) of the Constitutional Act 143/1968 Coll. *Resolution is adopted if voted for by the majority of all deputies elected in the Czech Republic and the majority of all deputies elected in the Slovak Republic unless this Constitutional Act calls for a qualified majority (Article 41).* to the following: „*Resolution is adopted if voted for by the majority of all present deputies elected in the Czech Republic and the majority of all present deputies elected in the Slovak Republic unless this Constitutional Act requires a qualified majority (Article 41).*“ The group argued that the existing legislation on the principle of prohibition of majorization implied significant inequality between the Chamber of the People and the Chamber of the Nations. They pointed out that the voting system in the Chamber of the People required the consent of the majority of present deputies for a draft to pass. On

the other hand, voting system in the Chamber of the Nations required the majority of all deputies elected in the Czech Republic and the majority of all deputies elected in the Slovak Republic for the same draft to pass. A group of deputies argued that this resolution caused a lot of problems in the new democratic era. Their draft was supposed to bring the „inferior“ Chamber of the People on the same level as the „superior“ Chamber of the Nations (Print 858- Proposal by Members of the Federal Assembly ČSFR). This draft was not passed at a joint session of both chambers on October 29, 1991. It required a three fifths majority of the votes cast. In the Chamber of the People, only 75 deputies out of 111 present voted to support the proposal – the required number was to be at least 90 deputies. In the Czech part of the Chamber of the Nations, 49 out of 63 present deputies voted to support – the required number was to be at least 45 deputies. In the Slovak part of the Chamber of the Nations, only 26 out of 60 present deputies voted to support the proposal – the required number was at least to be 45 deputies (Voting – Joint Session of the Chamber of the People and the Chamber of the Nations, 18th Session, October 29, 1991, 113:52, Print 858). In this case, the principle of prohibition of majorization had been applied in democratic conditions, because pursuant to Article 41 of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. only the Czech part of the Chamber of the Nations met the criteria of a three fifths majority of all deputies. The Chamber of the People did not have the required three fifths majority voting in favour of the proposal. Similarly, the Slovak part of the Chamber of the Nations lacked the required three fifths majority vote in favour (Constitutional Act on the Czecho-Slovak Federation). Another attempt to dissolve the principle of prohibition of majorization in democratic conditions was the so called Mílov Process. It consisted of a series of negotiation meetings that someone aptly called a tour of Czech and Slovak castles. These meetings started in the spring of 1991. They concluded a year later with an unsuccessful voting on the Mílov Agreement under the Chairmanship of the Slovak National Council. In the opinion of a Slovak historian and current deputy of the Slovak National Council, Anton Hrnko, the Mílov Agreement meant capitulation of the Slovak political authorities of Verejnosc' proti násiliu (VPN – Public Against Violence) and Kresťanskodemokratické hnutie (KDH – Christian Democratic Movement) in the face of requirements of the Czech side regarding future arrangements in the joint state. According to Hrnko, this agreement ensured supremacy of Czechs and divested Slovaks of the last confederacy elements that remained of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll. The Mílov Agreement erased the basic mechanism of the „peer-to-peer“ principle – the principle of prohibition of majorization (Hrnko 2012, p. 89).

3.4 Voting on the Constitutional Act dissolving the Czech and Slovak Federative Republic

Main purpose of the principle of prohibition of majorization was to ensure that the Slovak minority is not outvoted on issues related to Slovakia by the Czech majority in the Federal Assembly. However, after parliamentary elections in June 1992, election winners, Václav Klaus and Vladimír Mečiar, agreed on constitutional dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic. Shortly after the elections, the newly elected 113 deputies of the Slovak National Council adopted the Declaration on Sovereignty of the Slovak Republic on July 17, 1992 (Smolec 2006, p 113.). On September 1, 1992, 114 deputies of the Slovak National Council adopted the Constitution of the Slovak Republic as Constitutional Act No. 460/1992 Coll. Ceremonial signing of the Constitution took place at Bratislava Castle on September 3, 1992 and came into effect on October 1, 1992 (Hrnko 2012, p. 84). The Federal Assembly was next to convene. Before voting on the Constitutional Act on dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic, both chambers (the Chamber of the People and the Chamber of the Nations) lacked majority of Slovak deputies willing to vote in support of constitutional dissolution of the joint state (Smolec 2006, p. 126). As already mentioned above, the adoption of the Constitutional Act by the Federal Assembly required, pursuant to Article 41 of the Constitutional Act No. 143/1968 Coll., the following: *„In order to adopt federal constitution, constitutional act of the Federal Assembly and their amendments, proposal on calling a referendum and a resolution on declaration of war, consent of a three fifths majority of all deputies in the Chamber of the People, as well as consent of a three fifths majority of all deputies in the Chamber of the Nations elected in the Czech Republic and a three fifths majority of all deputies in the Chamber of the Nations elected in the Slovak Republic, shall be required“* (Constitutional Act on the Czecho-Slovak Federation). Voting on this proposal started on November 18, 1992. The Chamber of the People and the Czech part of the Chamber of the Nations passed the proposal, but the Slovak part of the Chamber of the Nations came three votes short. Ultimately, they were able to persuade the undecided Slovak deputies to pass the proposal. Two deputies from the Democratic Left Party Štefan Nižňanský (the Chamber of the Nations) and Rudolf Tvarožka (the Chamber of the People) and three deputies from the Social Democratic Party of Slovakia in the Chamber of the Nations Ľubor Bystrický, Pavel Delinga and Jozef Klein voted in favour of the proposal. 92 out of 114 present deputies voted for the constitutional dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic in the Chamber of the People – the required majority was 90 votes. In the Czech part of the Chamber of the Nations, 45 out of 72 present deputies voted to adopt the Constitutional Act – the exact majority required. In the Slovak part of the Chamber of the Nations, 46 out of 72 present deputies voted

to dissolve the joint state – the required majority was 45 votes (Haviar et al. 2017, p. 55). Of significance is the reasoning of former federal Slovak deputies from the Democratic Left Party and Social Democratic Party of Slovakia on why they finally decided to vote in favor of dissolution of the joint state. Pavel Delinga from the Social Democratic Party of Slovakia in an interview for Slovak National Newspaper reflected on his voting in favor of the dissolution of the Federation: *„In the mid September of 1992 I realized, for the first time, that Slovakia does not have any chance other than to separate from the Czechs. All Slovak deputies were invited by then Chairman of the Federal Assembly Michal Kováč to a meeting on the third floor. He proceeded to explain the contents of the agreement between Mečiar and Klaus that stated that Václav Klaus was not willing to agree to any Federation or Confederation and would only agree to creation of two independent states. That was when I officially heard a word about what the Czechs were doing. Václav Havel, Václav Klaus and mostly Petr Pithart were strongly in favour of separation and were preparing the Czechs and their authorities for this outcome. Probably on November 15, 1992 I, as a federal deputy, received a document stating the resolution of the Czech National Council taking responsibility for the dissolution of Czechoslovakia. It was a huge paradox, because on November 25, 1992 a voting on dissolution of the state was supposed to take place. However; here the Czech National Council already adopted this resolution, in which they took responsibility for creation of two independent states. It was clear that there was no other chance and my decision, of one who is an agrarian, was – if Slovakia wanted to profit from the division of federal money in any way, I had to vote in the Chamber of the Nations in favour of the Constitutional Act on dissolution of the federation. My colleagues from the Social Democratic Party of Slovakia in the Chamber of the Nations Jozef Klein and Lubor Bystrický voted with me.“* (Slovak National Newspaper 2018, issue 21, page 6). Štefan Nižňanský from the Democratic Left Party writes in his memoir that the deputies group of the Democratic Left Party did not want to vote in favour of the constitutional dissolution of the federation. Similarly to Pavol Delinga, Štefan Nižňanský was also persuaded by the inside information that the Czech side already had an alternative plan of the division of the Czech and Slovak Federative Republic in case the Constitutional Act on dissolution of the Czech and Slovak Republic would not pass and they did not count Slovakia a successor state (Mayerová 2017, p. 163-167).

4 Conclusion

As of January 1, 1993, constitutional and peaceful separation of the Czech and Slovak Federative Republic created two new successor states on the map of Europe – the Czech Republic and the Slovak Republic. A quarter-century existence has proved that the mutual Czech and Slovak relations have never been better. The Czech Republic and the Slovak Republic as EU Member States and NATO member states are considered

reliable and responsible partners. Peaceful dissolution of the Czech and Slovak Federative Republic remains exemplary to many a nation that strives for autonomy.

5. Bibliography

Books

- HAVIAR, Š. 2017. *Národný kalendár 2018*. Martin: Matica slovenská, 2017, 263 s. ISBN 978-80-8128-198-3
- LINCÉNYI, M. 2018. *Vybrané metódy výskumu v politológii*. 1. vydanie. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2018, 131 s. ISBN 978-80-8075-801-1
- MAYEROVÁ, L. 2017. *25. slovenských rokov*. 1. vydanie. Bratislava: Mayer media, 2017, 248 s. ISBN 978-80972099-2-6
- RYCHLÍK, J. 2015. *Češi a Slováci ve 20. století: Spolupráce a konflikty 1914-1992*. Druhé vydanie. Praha: Publishing house Vyšehrad, 2015. 688 s. ISBN 978-80-7429-631-4.
- SMOLEC, J. 2006. *(Ne)zazubadlený reportér*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, 210 s. ISBN 80-8061-244-7

Compendia

- HRNKO, A. Slovenský parlament pred vznikom suverénnej Slovenskej republiky rokoch 1990-1993. In: *Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky*. [Slovaks and their national existence in Europe: Creation of the 2nd Slovak Republic.] Bratislava: Panslovenská únia, 2012. 77-101 s. ISBN 978-80-970685-3-0
- CHOVANEC, J. Predpoklady a podmienky vzniku ČSFR a jej rozdelenie bez referenda. In: *25 rokov rozvoja Slovenskej republiky*. Martin: Matica slovenská, 2018, 67-91 s. ISBN 978-80-8128-228-7

Newspapers

- MINDAR, M. Rozhovor týždňa s Pavlom Delingom. In: *Slovenské národné noviny*. Martin: Matica slovenská, 2018, roč.33, č. 21, s.6, ISSN 0862-8823-21

Internet Resources

- Košický vládny program. [online]. [Cited 31. 5. 2019.] Retrieved from: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf- Košický vládny program
- Ústavní zákon o československé federaci: [online]. [Cited 31. 5. 2019.] Retrieved from: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-143>
- Tlač 858- Návrh poslancov Federálneho zhromaždenia ČSFR. [online]. [Cited 31. 5. 2019.] Retrieved from :http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0858_00.htm
- Spoločná schôdza Snemovne ľudu a Snemovne národov, 18. schôdza, 29. 10. 1991, 13:52, Tlač 858. [online]. [Cited 31. 5. 2019.] Retrieved from: <http://www.psp.cz/sqw/hlasy.sqw?g=21722>

5. Contact

Mgr. Matej Mindar

Department of Political Science, University Campus Office

Alexander Dubcek University of Trencin

Studentska 2

911 50 Trencin, Slovak Republic

E-mail: matej.mindar@tnuni.sk

Adviser: Assoc. Prof. Pavol Hrivik, PhD., RCDS.

Tento príspevok vyšiel v rámci projektu KEGA 003TnUAD-4/2018: Inovácia metodických listov pre učiteľov občianskej náuky z pohľadu potreby prevencie prejavov extrémizmu a výchovy k demokratickému občianstvu

Začleňovanie migrantov mimo Európskej únie do Slovenskej republiky

Integration of migrants outside the European Union into the Slovak Republic

Lenka Meravá

Anotace: Príspevok je zameraný na začleňovanie migrantov mimo Európskej únie do Slovenskej republiky. Snažíme sa o prebudenie záujmu domáceho obyvateľstva nad problematikou migrácie a zamyslenie sa nad samotným životom migrantov a na ich vnímanie integrácie v novej krajine, ktorú sa učia vnímať ako domov. Tiež sme poukázali na dopady migrácie na jednotlivých azylantov a na krajinu, do ktorej emigrovali.

Klíčová slova: integrácia, migrácia, imigrácia, Slovensko, azyl, občianstvo

Summary: The paper focuses on the integration of migrants outside the European Union into the Slovak Republic. We strive to awaken the interest of the domestic population in the issue of migration and reflect on the very life of migrants and their perception of integration in a new country that they learn to perceive as home. We also pointed out the effects of migration on individual refugees and on the country to which they emigrated.

Key words: integration, migration, immigration, Slovakia, asylum, citizenship

1 Úvod

Vo Východnej a Strednej Európe sa v poslednom desaťročí dynamicky rozvíja trend migrácie. V príspevku sa zaoberáme začleňovaním migrantov mimo krajiny Európskej únie do Slovenskej republiky. Snažíme sa o prebudenie záujmu domáceho obyvateľstva nad problematikou migrácie a zamyslenie sa nad samotným životom migrantov a na ich vnímanie integrácie v novej krajine, ktorú sa učia vnímať ako domov. Zamýšľali sme sa nad viacerými otázkami jako sú: Aké sú motívy imigrantov? Prečo prichádzajú práve na Slovensko? Je Slovenská republika stále len tranzitnou

krajinou? Ako sa prisťahovalci integrujú do spoločnosti, a aké prekážky existujú v procese ich začleňovania do spoločnosti? Aké skúsenosti majú so štátnymi inštitúciami? Aké skúsenosti majú prisťahovalci na Slovenskom trhu práce?

Migrácia je v súčasnosti aktuálnou témou, občania majú obavy, že prídu o prácu, bezpečie a do budúca aj o suverenitu. No nie všetci migranti sú pre nás ohrozujúci aj oni k nám prichádzajú so strachom, ale aj nádejou, že nájdu lepší život či už je Slovenská republika len cieľovou alebo tranzitnou krajinou.

2 Integrácia a jej priebeh

Integrácia nie je jednoduchá, a vyžaduje si čas a najmä prispôsobenie. Človek vstupuje do nového prostredia a nevie, čo má čakať. Ak sa pozrieme ako na definíciu integrácie medzinárodnej inštitúcie IOM, ktorá má pôsobenie aj na Slovenku ide o proces, počas ktorého dochádza k približovaniu sa domáceho obyvateľstva a cudzincov žijúcich v krajine do jednej spoločnosti. To však pri rozdielnosti pováh a kultúr nie je jednoduché. „Ide o obojstranný proces, ktorý si vyžaduje prispôsobovanie zo strany cudzincov na jednej strane a vytvorenie podmienok pre integráciu cudzincov na druhej strane.“ (IOM, 2012, s. 25).

V procese integrácie jednotlivca sa môžeme pozerať na rôzne delenie ako úroveň makrointegrácie, ktorá zo strany migrantov zahŕňa politickú lojalitu. Súčasná ekonomika či zvládnutie jazyka a na strane štátu ide o migračnú politiku a v rámci nej napr. o kvóty pre jednotlivé skupiny migrantov, podmienky na zjednocovanie rodín a podmienky na získanie rôznych foriem pobytu. Na mikroúrovni integrácie ide o vytváranie a udržiavanie sociálnych väzieb medzi jednotlivcami a skupinami migrantov a majoritnou populáciou a o spôsob zachovávanie kultúrnej identity migrantov. Proces integrácie možno chápať v etapách. Prvou fázou býva prispôsobovanie nevyhnutné na prežitie, v druhej fáze si migranti uchovávajú väčšiu časť svojej kultúry a preberajú len tie prvky novej kultúry, ktoré sú nevyhnutné na fungovanie v spoločnosti. Tretou fázou sa zavŕši integrácia: Väčšinová kultúra migrantov sa zblížia do integrovaného celku s prevahou kultúry majoritnej populácie. (Popper, Bianchi, Lukšík, Szeghy, 2006, s. 10).

Pojem integrácia sa na Slovensku najčastejšie spája s politickými a ekonomickými procesmi v rámci Európskej únie. Integrácia sa chápe ako jednosmerný proces premeny cudzinca na „Slováka“, príp. ako „tolerancia“ etnokultúrnych rozdielov, ktoré migrácia prináša. Interpretácia integrácie sa dá zovšeobecniť na vnímanie „spolužitia“ cudzincov a Slovákov vo všeobecnosti. Táto predstava je rozšírená v každodennom živote, ako aj vo verejnopolitickej sfére. (Vašečka, Košťál, 2009, s. 27–28).

Právny status migrantov z formálneho hľadiska je prvým kontaktom legálnych migrantov so Slovenskou migračnou politikou. Najdôležitejším aktérom prvej fázy je úrad hraničnej a cudzineckej polície, ktorý vydáva povolenie na pobyt pre

cudzincov. V začiatkových fázach integrácie komunikujú migranti predovšetkým s ním. (Vašečka, Košťál, 2009, s. 86).

Táto komunikácia je pre nich náročná, čo potvrdzujú aj svojimi slovami:

„Prichádzať na Slovensko, ten začiatok je najhorší. To je naslepo, nemáš kam ísť. Prídem ako cudzinec, vystúpim na hlavnej stanici, alebo keď prídem lietadlom, letecky, nemám kam ísť. Chcem tu podnikáť. Musím to cez známych. On tiež nevie. Nie je nijaký konkrétny úrad,

aby mi vysvetlil, čo máte, kde máte, ako máte začať.“ (migrant z Afganistanu).

(Popper, Bianchi, Lukšík, Szeghy, 2006, s. 43).

„Je veľmi komplikované vybaviť pracovné povolenie pre cudzincov za účelom zamestnania. Myslím si, že Slovensko je najkonzervatívnejšie, čo sa týka tých zákonov. Myslím si, že najkonzervatívnejšie na celom svete.“ (zamestnávateľ pôvodom zo Srbska).

„V prvom rade majú problém, že neovládajú jazyk perfektne, potom mnohí z nich nemajú občianstvo alebo trvalý pobyt a potom je tu diskriminácia. Toto všetko keď sa dá dokopy, tak má človek malilinkú šancu, mnohí z tých čo poznám, hľadajú prácu dlhodobo. Samozrejme, že niekedy ju nájdú, ale to je maximálne na mesiac, dva a zase sú preč. (skúšobnú lehotu 3 mesiacov takmer nikto „neprežije“).“ (migrant z Angoly). (Popper, Bianchi, Lukšík, Szeghy, 2006, s. 47–49).

Najskôr sa stretnú s komplikovaným byrokratickým systémom procesu legalizácie vlastného pobytu. Musia predložiť veľké množstvo dokumentov do určitého stanoveného obdobia. To ale nie je jednoduché, pretože im chýbajú informácie. Okrem toho nepoznajú jazyk ani nikoho v krajine, kto by im dané dokumenty mohol pomôcť vybaviť. Vybavenie pobytu je pre nich stresujúce a do veľkej miery aj nezrozumiteľné. V niektorých situáciách potrebujú istý druh povolenia na to, aby získali pobyt, no pobyt im je udelený len vtedy, ak už majú toto povolenie. To je však viazané na preukazovanie účelu pobytu, aj zmenu v pracovnom alebo vzdelávacom statuse automaticky znamená potrebu obnovovania všetkých dokumentov, potrebných na získanie povolenia na pobyt.

Pri prechodnom pobyte je povinnosťou cudzincov predkladať rôzne potvrdenia každoročne, tak sa ich pobyt stáva nekončiacim procesom získavania, predkladania a opakovaného vybavovania rôznych potvrdení. Môže sa však stať, že aj napriek úspešnému predloženiu všetkých dokumentov môže úrad hraničnej a cudzineckej polície rozhodnúť o neudelení žiadaného povolenia. Tí, ktorí majú záujem o občianstvo, si uvedomujú, že ich čaká ešte dlhá cesta, keďže ide o komplikovaný proces a nie všetci sa rozhodnú ho absolvovať. Často upadajú do rezignácie voči systému. Skúsenosti ich známych ich prinútili k myšlienkam, že občianstvo nikdy

nezískajú. Tí, ktorým sa to ale podarilo, potvrdzujú prínos, ktorý im to do života prinieslo. (Vašečka, Košťál, 2009, s. 87–88).

2.1 Dôvody a motívy migrácie

Globálne problémy migrácie úzko súvisia so stretom odlišných rasových, náboženských a etnických identít a vzrastom diverzity. Jeden z kľúčových problémov predstavuje strata starého a osvojovanie nového domova, ponímanie domova v etnologických, sociopsychologických, právnych, politických ekonomických a ďalších kontextoch jeho funkcie a modifikácie v konkrétnych postojoch migrantov. Podľa Bausingera domov je vždy protikladný k cudzine, ale priestorový rozsah pojmu siaha od celej zeme cez jeden kraj obec až k domu či bytu. (Luther, 2006, s. 96, 97).

Základným motívom každej migrácie je zlepšenie svojej životnej a sociálnej situácie, prípadne zabezpečenie vlastnej bezpečnosti. Vo všeobecnosti sú najčastejším motívom ekonomické činitele – vyššia mzda, respektíve lepšie platové ohodnotenie a získanie zamestnania. Okrem toho sú tu ale aj faktory ako osobné a rodinné, politické, etnické, či kultúrne a iné dôvody. (Bilic, Krogman, s. 13–14).

Dôvodov pre migráciu má každý migrant zvyčajne viacero a navzájom sa prelínajú, niektoré sú však pre isté skupiny migrantov charakteristické.

Hlavnými dôvodmi migrácie na Slovensko sú:

1. Útek pred vojnou a prenasledovaním z politických alebo náboženských dôvodov
Cudzinec z Iraku, ktorý bol v tom čase na Slovensku a zrušili mu doplnkovú ochranu. Jeho strach z návratu do Iraku vyjadril slovami: „Ak vidíte, že človek pracuje, tak nech má občiansky, lebo tento človek platí dane a nespôsobuje problémy. Sám si platí za byt, štát mu za to neplatí. Slovenská republika by mala byť šťastná, že tu prišiel človek takto šikovný. Ja neviem kam som to prišiel. Keď vycestujem do inej krajiny v Európe, vrátia ma naspäť na Slovensko. Prečo? Lebo tu mám finger, odkedy je 2004, čo je SR v EÚ. Utrácam tu svoje peniaze, a nič nedostávam. To je ťažký život. Neviem, čo mám teraz robiť, pretože mi zrušili doplnkovú ochranu. Ak sa vrátim naspäť do mojej krajiny, zomriem. Ja sa späť nevrátim. Ak ma vyhostia na Ukrajinu radšej zomriem tu, ale naspäť nepôjdem. Lebo tam je oveľa horší život. Počuli ste, čo sa deje v Iraku, Som kresťan, a pred dvoma mesiacmi na kostol v Iraku zhodili bombu. Z Bagdadu som, a už tam nemám nič. Aj na môj byt padla bomba. A nedostanem nič, nič, nič. Neviem, čo mám robiť.“ (Bargerová, Fajnorová, Chudžíková, 2011, s. 17).

„Opustila som Afganistan, lebo môj život aj život mojich detí bol hrozný. Zabili môjho manžela a chceli zabiť moje deti aj mňa.“ (migrantka z Afganistanu).

2. Ekonomické dôvody

Ekonomické dôvody sú v súčasnosti najrozšírenejším motívom pre migráciu. Ekonomická sebestačnosť cudzinca a jeho uplatnenie na trhu práce sú kľúčovými predpokladmi úspešnej integrácie do spoločnosti. Zamestnanie cudzinca v prijímajúcej krajine

významnou mierou prispieva k jeho začleneniu sa do novej spoločnosti a subjektívnemu pocitu spokojnosti. Zamestnaný cudzinec jednoduchšie a rýchlejšie prekonáva kultúrne a komunikačné bariéry. (Vašečka, Košťál, 2009, s. 63).

3. Osobné dôvody

V Iráne? Nemôžeš chodiť s dlhými vlasmi, nemôžeš chodiť v tričku a takéto veci“ (migrant z Iránu).

4. Sociálno-vzťahové dôvody

„Nevybral som si Slovensko, ale keďže som si zobral Slovenku, musel som sem prísť, aby som s ňou žil. Ona nemohla prísť do Egypta, lebo má prácu tu. Tak sme sa rozhodli prísť sem a žiť tu spolu. (migrant z Egypta).

5. Slovensko ako atraktívna krajina

V Západných krajinách sú všetci vystresovaní... Potrebujem pokoj, potrebujem ticho, potrebujem k šťastiu takú situáciu, ako je napr. na Slovenku. Ľudia tu ešte nie sú úplne pokazení z toho kapitalizmu. Mne osobne sa to páči.“ (Popper, Bianchi, Lukšík, Szeghy, 2006, s. 30–35)

2.2 Dopady migrácie na jednotlivých azylantov

Dopady migrácie na Slovenskú republiku si môžeme všimnúť najmä po ekonomickej, demografickej, zdravotnej či sociokultúrnej stránke. Migrácia môže vyvolávať rozvoj nacionalistických a ultrapravicových extrémistických strán, čo podnecuje ku vzniku rôznych sociálnych konfliktov a úmerne tomu sa zvyšujú aj extrémistické postoje voči imigrantom. Extrémizmus sa v súčasnosti spája a prelína s rasizmom, xenofóbiou a antisemitizmom, pričom v médiách sa často pojem extrémizmus používa ako synonymum týchto pojmov. V oblastiach sociálnej a kultúrnej adaptácie je dôležité monitorovanie a analyzovanie miery integrácie cudzincov do novej spoločnosti. Ako negatívum sa javí separácia niektorých komunit cudzincov voči majorite. Tomu zodpovedajú aj priestorové formy izolácie, napr. typu uzavreté komunity – Gated communities – typické pre Kórejčanov. Blakely ich definuje ako špecifické obytné areály, ktoré sú po celom obvode obmurované alebo oplotené s obmedzeným prístupom a strážnym vstupom. Pozitívny vplyv môžeme pozorovať najmä v procesoch kultúrneho a sociálneho obohacovania, získania nových kontaktov, priateľstiev a tým zvyšovania sociálnej stránky kvality života jednotlivých obyvateľov. (Bilic, Krogman, s. 33).

Imigrácia z ekonomických dôvodov súvisí najmä s nerovnomerným dosahovaním príjmov vo svete. Podľa Katuščáka priestor pre migráciu vytvorila aj absencia dostatočného množstva domácej voľnej pracovnej sily vhodnej na požadovaný typ

práce. Environmentálne účinky imigrácie sú z viacerých pohľadov skôr negatívne. Rast počtu obyvateľov vyvoláva tlak na zvyšovanie spotreby a tvorby odpadov, rozširovanie urbanizovaných areálov. (Bilic, Krogman, s. 35).

Migrácia osôb demograficky pozitívne ovplyvňuje najmä okamžitú a strednodobú demografickú situáciu obyvateľstva väčšina imigrantov migruje v re produktívnom a produktívnom veku a zvyšuje sa tak podiel mladých v obyvateľstve. Imigrácia je a bude potrebná v oblastiach, kde prevláda represívny typ vekovej štruktúry najmä vzhľadom na nároky na dôchodkové systémy. Negatívny vplyv vidí Russell v dramatickej zmene v rasovej, etnickej a náboženskej kultúre. (Bilic, Krogman, 33)

3 Záver

Život imigranta nie je jednoduchý svedčí o tom množstvo výpovedí. Príbehy, ktoré sa udiali v minulosti, dejú sa dnes a dovoľíme si tvrdiť, že aj v budúcnosti budú pokračovať. Naši západní susedia, sa rovnako pasujú s otázkou migrácie ako my. Máme sa však od nich čo učiť. Sú viac tolerantní a ústretoví. Naša krajina je príliš konzervatívna a máme strach. Bojíme sa, že stratíme vlastnú tvár, vlastnú identitu a svoje bezpečie. Otázkou je, ale čo je bezpečie. Cítíme sa v našej krajine bezpečne? Do istej miery určite áno.

Ale čo ak sa niečo stane nám, kto nám pomôže? Teraz potrebujú pomoc ľudia z tretích krajín, prečo by sme sa im mali obrátiť chrbtom len preto, že sú iní. Veď predsa, nie všetci migranti musia byť teroristi. Sú to ľudia, tak ako my, len potrebujú pomoc, aby sa vedeli prispôbiť novým podmienkam. Nebuďme jednými z tých, ktorí im budú znepríjemňovať život, veď ani my sami nevieme, kde my alebo naše deti či príbuzní skončia. Pomôžme im začleniť sa. Naším cieľom bolo prebudiť záujem domáceho obyvateľstva nad problematikou migrácie a zamyslenie sa nad samotným životom migrantov a na ich vnímanie integrácie v novej krajine, ktorú sa učia vnímať ako domov.

V príspevku sme chceli poukázať na náročné integrovanie cudzincov mimo Európskej únie v našej krajine, na problémy, s ktorými sa stretávajú a aj na prístupy nás ostatných. Okrem toho ponúkame štatistiky, ktoré nám dokazujú, že sme stále len tranzitnou krajinou, napriek tomu, že sa naša ekonomická situácia zlepšila. Štatistiky tiež poukazujú, že väčšinou prijímame mužov ako ženy, čo sa týka vekovej kategórie uprednostňujú sa cudzinci v produktívnom veku od 20 do 45 rokov. V úvode práce sme si položili niekoľko otázok ako napríklad motívy migrantov, prečo si vybrali Slovenskú republiku, či aké majú skúsenosti s inštitúciami.

Nevybrali si Slovensko ako cieľovú krajinu, ale boli radi, že sa im aspoň niekam podarilo migrovať. Niektorí sem prišli za prácou, iní prišli za rodinou a manželstvom. Ich integrovanie je veľmi náročné, keďže nepoznajú jazyk ani zvyky a nemajú sa na koho obrátiť. Úradné inštitúcie sú vždy k nim priaznivé a častokrát si to vyžaduje

veľkú trpezlivosť. Bohužiaľ sú však aj takí migranti, ktorí majú o krajinu záujem, spĺňajú všetky podmienky ale aj tak sa musia obávať či ich nepošlú domov. Sú v neustálej neistote a nevedia na čom sú.

4 Použitá literatúra

BILIC, A. KROGMAN, A. *Zahraničná migrácia a jej vplyv na obyvateľstvo a na krajinu Slovenska*

BARGEROVÁ, Z., FAJNOROVÁ, K., CHUDŽÍKOVÁ, A. *Stavintegrácie cudzincov s doplnkovou ochranou do spoločnosti a návrhy odporúčaní pre tvorcov verejných politík*. Bratislava: Stimul, 2011. 105 s. ISBN 978-80-8127-018-5

LUTHER, D. 2006. *Eú Migrácie a Slovensko*. Bratislava: Zing Print, 2006. 143 s. ISBN 80-88997-32-1

POPPER, M., BIANCHI, G., LUKŠÍK, I., SZEGHY, P. 2006. *Potreby migrantov na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 2006. 140 s. ISBN 80-224-0927-8.

VAŠEČKA, M., KOŠTÁL, V. *Integrácia migrantov – vieme čo chceme*. Bratislava: ADIN, 2009. 322 s. ISBN 978-80-89244-51-5

IOM. *Pracovné migrácie v Slovenskej republike*. Bratislava: INFOSTAT, 2008. 63 s. ISBN 978-80-89398-02-7

5 Kontakt na autora

Lenka Meravá

Karlova Univerzita v Praze

Evangelická fakulta

110 00 Černá 9

771 40 Praha 1

Email: pavel.penkava@praha1.cz

Školitel: PhDr. Pavol Pěnkava

Religionistika a Filozofie

Filozofia slova a mlčania v kontexte dialektiky ľudskej komunikácie

The philosophical reflection of the word and silence in the context of the dialectic of human communication

Daniel SABOL

Abstract: The purpose of this scientific study is to minutely examine phenomenon of word entirely, as well as silence from philosophical point of view. Throughout every section of report, we will in detail, consider philosophical thinking on word, his value, effect, inclusive of meaning, thence, we can talk about some philosophical reflection of this phenomena. Furthermore, we will be devoted to question of silence. Essentially, we are talking about two so called antithetic but intrinsically different phenomenon's, which are present also in everyday communication. Nevertheless, we will focus on their potential symbiotic existence in connection with presence in communication. Consequently, we will be able to summarize, that this two phenomenon's - word and silence - are important factors on execution of communication, thus we state impossibility of communication without their presence. To more detailed insight, we use basic philosophical principle – dialectics. By exemplifying both phenomenon's on everyday communication, we want to point and finally stress on inevitability of their coherent existence, mutuality, inasmuch it concerns two separately current and distinctive wonders. Applying principle of philosophical dialectics we try to clarify existence of two unlike phenomenon's word and silence, which can be considered as basal elements, when talking about formation of communication. On the other side, we can get across principle of philosophical dialectics solely, using demonstration on these two phenomena's.

Key words: Communication. Dialectics. Silence. Symbiosis. Word.

Abstrakt: Touto vedeckou štúdiou sa chceme podrobnejšie zaoberať fenoménmi slova a mlčania z filozofického hľadiska. Podrobne si v jednotlivých častiach príspevku priblížime filozofické uvažovanie nad slovom, nad jeho hodnotou, účinkom,

ako aj významom, teda pôjde o určitú filozofickú reflexiu tohto fenoménu. Veľmi podobne sa budeme zaoberať aj problematikou fenoménu mlčania. Ide tu vlastne o dva takpovediac protichodné, resp. vo svojej podstate substanciálne odlišné javy, ktoré sú prítomné aj v ľudskej komunikácii. Avšak v našej úvahe sa budeme snažiť posunúť najmä k premýšľaniu nad ich symbióznou existenciou v súvislosti s ich „prítomnosťou“ v ľudskej komunikácii. Postupne dôjdeme k záveru, že tieto dva fenomény – slovo a mlčanie sa podstatne podieľajú jednak na realizácii komunikácie človeka, a preto možno povedať, že bez týchto dvoch fenoménov by ľudská komunikácia nebola ani možná. Podrobne si túto skutočnosť rozpracujeme na filozofickom princípe dialektiky. Aplikáciou fenoménu slova a mlčania na príklade komunikácie človeka chceme takpovediac vystihnúť a v konečnom dôsledku poukázať na nevyhnutnosť ich spoločnej existencie, ich vzájomnosti, nakoľko ide jednak o dva samostatne existujúce, ako aj podstatne odlišné javy. Na princípe filozofickej dialektiky sa pokúsime o objasnenie existencie dvoch odlišných fenoménov slova a mlčania, ktoré môžeme považovať za tzv. „bazálne“ prvky vzniku tejto komunikácie, a na druhej strane pomocou týchto dvoch fenoménov si podrobnejšie objasníme samotný princíp filozofickej dialektiky.

Kľúčové slová: Dialektika. Komunikácia. Mlčanie. Slovo. Symbióza.

Filozofia slova

Ak si postupne listujeme jednotlivé filozofické slovníky s cieľom nájsť zopár definícií pojmu „slovo“, vytvára sa nám určitý prehľad o tom, ako vlastne sa tento výraz chápe vo filozofii. Bude to snáď vhodný úvod tejto kapitoly pokúsiť sa o predstavenie niekoľkých takých definícií. Po prezretí vybraných slovníkov sme zistili, že filozofia skôr pracuje s termínom „logos“, než s termínom „slovo“. Avšak v jednom z nich sme našli celkom obširnú definíciu hľadaného výrazu aj pod pojmom „slovo“. v tomto slovníku sa uvádza, že ide o akúsi postupnosť znakov, o rad znakov.

Prvý význam, ktorý sme si uviedli, je síce bežný vo výrokovej logike, no ukazuje nám, že slovo v takomto znakovom rade a v tomto chápaní nemá zmysel, na rozdiel od druhého znakového radu, ktorý už je však typickým výrazom výrokovej logiky. K tomu, aby sme takéto znakové rady rozlišovali, teda rozoznávali medzi slovami bez zmyslu a slovami zmysluplnými, nám môže poslúžiť aj tzv. induktívna definícia. Preto možno tvrdiť, že práve z pojmu slova prirodzeného jazyka vznikol abstraktný pojem slova, lebo slová prirodzeného jazyka sú akýmisi stavebnými kameňmi určitého jazyka, ktorým vždy prislúcha nejaký pojem. Ak tomu istému slovu pripadá viacero pojmov (významov), hovoríme o tzv. synonymách. Všeobecne uznávaná definícia toho, čo sa v jazykovede myslí pod pojmom „slovo“, doposiaľ neexistuje.

Aj preto je táto problematika počas mnohých desaťročí predmetom ostrých diskusií v jazykovede a vo filozofii jazyka.¹⁰⁴

Slovo vo filozofii Wittgensteina a Heideggera

Už samotný názov podkapitoly nám napovedá, že sa tu budeme zaoberať vrámci filozofie slova dvomi významnými osobnosťami filozofie 20. storočia Ludwigom Wittgensteinom a Martinom Heideggerom. Predstavíme si presnejšie ich filozofické pohľady a učenia o filozofii slova.

Wittgenstein vo svojom diele *Filozofické skúmania* rozoberá tzv. „filozofiu jazyka“. Ako však filozofia jazyka môže súvisieť s filozofiou samotného slova? Môžeme povedať, že jazyk so slovom súvisí veľmi úzko, totiž pod pojmom jazyk vo filozofii nechápeme iba samotný jazyk. Nejde tu len o vyjadrovanie, ale aj o reč, o samotné slovo, ktorým sa my budeme zaoberať podrobnejšie. Pokúsime sa vo Wittgensteinovej filozofii vrámci jeho filozofie jazyka poukázať na samotné slovo, ako ho vlastne chápe tento filozof. Jedným z prvých slovných spojení, ktorým začína opisovať filozofiu jazyka je tzv. „ostenzívne učenie slov“. Ide o učenie dieťaťa, ktorým sa stáva zručným v pomenovaní nejakej veci slovom, ktoré keď vysloví, bude sa skutočne zhodovať s pomenovanou vecou. Preto medzi slovom a vecou je jednoznačný súvis, spojenie. Cieľom slova však nie je to, aby v ľudskej myslí evokovalo predstavy. Ak pri počutí slova sa nám hneď v myslí vybaví reálna vec, skutočnosť, hovoríme o tom, že to je obraz. Môže však nastať aj situácia, pri ktorej sa nám pod jedným slovom vybaví viacero obrazov úplne odlišných. Je však dôležité danému slovu dobre rozumieť. Pri počutí jedného slova nám môže prísť na um to isté, no jeho použitie bude predsa len odlišné. Také slovo nebude mať pre obidva prípady rovnaký význam. Raz sa to isté slovo musí chápať v jednom význame, inokedy sa chápe v inom. Wittgenstein hovorí o slovách aj ako o signáloch, ktoré slúžia na komunikáciu v dialógu. Pre neho je celkom nedostatočné chápať slová iba ako „opisy duševného stavu“. S duševným stavom súvisia celkom iste pocity. Ako sa však vzťahujú slová na pocity? Veľmi jednoducho. Predsa stále pomenujeme svoje pocity a hovoríme o nich. Ako sa však človek učí pomenúvať svoje pocity? Slová sa spájajú s prirodzeným výrazom pocitu (napr. bolesť) a takpovediac slovo reprezentuje ten pocit. Ďalej vo svojich úvahách tento filozof prichádza k otázke, ako vlastne súvisí myslenie s hovorením, s rečou, so slovom ako takým. Hovorí, že myslieť a hovoriť je v takom úzkom súvisi, že jazyk sám je určitým nositeľom myslenia. Myslenie je istým druhom hovorenia v tom zmysle, že dokonca myslenie samo vytvára podstatný rozdiel medzi mysliacim hovorením a bezmyslienkovitým hovorením. Myslenie sa však dá vyjadriť navonok aj

¹⁰⁴ Porov. KOLEKTÍV AUTOROV.: *Filozofický slovník*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1985, s. 211.

iným spôsobom než len slovom. Môže to byť nejaký mimický prejav, napodobnenie nejakej myslenej veci, či nejaké iné gesto. Myslieť možno aj bez slov. Pri hovorení vlastne ide o tzv. preklad bezslovných myšlienok do slov. Otázka a riziko je v tom, či sme schopní stále správne preložiť do slov to, nad čím rozmýšľame, či ako nad tým rozmýšľame.¹⁰⁵

Druhým filozofom, ktorého filozofické myšlienky o slove si skúsime v nasledujúcich riadkoch predstaviť, je Martin Heidegger. On zasa v súvislosti s filozofiou slova hovorí o pojme logu. My sme sa už pri predchádzajúcom slovníkovom výklade pojmu „slovo“ stretli s gréckym znením tohto pojmu, s výrazom „logos“. Hovorí o tzv. pojme „logos“, odvolávajúc sa na otcov filozofie Platóna a Aristotela. Pre týchto filozofov pojem „logos“ mal mnoho významov, niektoré z nich sa pri výklade logosu dokonca aj rozchádzajú. Ak preložíme tento pojem ako reč, cez pojem logosu si vieme viac priblížiť o akú reč ide. Prvou vlastnosťou logosu v zmysle reči je vlastne ozrejmovanie toho, o čom je reč. Reč má v konkrétnej podobe charakter hovorenia, hlasového ozvučenia v slovách. Ide o také hlasové ozvučenie, v ktorom je stále niečo vidieť. Kvôli tejto svojej vlastnosti, teda že logos umožňuje vidieť, môže byť pravdivý alebo nepravdivý. No nemožno logos považovať za nejaký garant pravdy len preto, že umožňuje vidieť do vecí. Logos nie je prvotným miestom pravdy. Môžeme povedať, že nie všetko, čo sa povie, je pravdivé. Logos môže znamenať aj rozum a to kvôli schopnosti vytvárania pojmov. Ak logos označuje niečo, čo sa stalo viditeľným vo vzťahu k niečomu inému, v tzv. „vzťahovosti“, tak logos nabera význam vzťahu, pomeru.¹⁰⁶

Heidegger pokračuje vo svojich myšlienkach o slove už len v súvislosti s jazykom a rečou. Možno nehovorí konkrétne o slove ako takom, ale v spojení s rečou sa dá povedať, že má na mysli aj samotné slovo. Tvrdí, že reč či jazyk je takpovediac súbor slov. Jazyk je tzv. „svetským bytím reči“, je vnútrosvetským súcnom. Jazyk možno rozdrobiť na jeho menšie jednotky – slová. A teda k hovoreniu bezpodmienečne patria dve veci: načúvanie a mlčanie. To sú dve konštitutívne funkcie reči. Čiže hovorenie nemôže existovať len tak samo bez mlčania.¹⁰⁷

Napokon sa tento filozof zaoberá fenoménom reči. Reč sa prejavuje v slovách. V tomto vyslovenom slove je už obsiahnutý výklad a tiež porozumenie. Vyslovujúca reč je istým druhom zdieľania v tom zmysle, že svojou bytostnou tendenciou smeruje k umožneniu poslucháčovi podieľať sa na tzv. „odomknutom“ bytí, o ktorom je práve reč. Paradoxom však môže byť aj to, že my pri komunikácii ani tak celkom nerozumieme podstate bytia, o ktorom je reč, ale skôr sa už len sústredíme na vyslovené slovo

¹⁰⁵ Porov. WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1979, s. 24-144.

¹⁰⁶ Porov. HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha : OIKOYMENH, 2002, s. 49-51.

¹⁰⁷ Porov. HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. OIKOYMENH, s. 193-198.

ako také. Vyslovenému slovu rozumieme, no tomu, o čom sa hovorí, rozumieme len povrchne. Avšak často aj samotnému povedanému slovu rozumieme v rovnakej povrchnosti.¹⁰⁸

Vzťah slova a skutku

Ako vlastne súvisí slovo so skutkom? Je úlohou slova iba opisná funkcia, ako si to možno často myslela veľká skupina filozofov? Ide pri hovorení skutočne iba o akési tvrdenie? V tejto podkapitole sa pokúsime viac zamyslieť nad vzťahom slova ku skutku, či naozaj možno všetko to, čo sa povie, aj uskutočniť.

Vyvstáva otázka, či povedané slovo môže mať stále aj reálne uskutočnenie, a nakoľko to vyslovené slovo má dopad na realitu alebo na zmenu skutočnosti. Priblížme si to na príklade uzatvárania manželstva: ak si dvaja ľudia, muž a žena sľubujú vzájomnú lásku a vernosť až do smrti, ide naozaj iba o obyčajné vyslovovanie slov? Zaiste je to trochu čudný pohľad na danú vec, ale koniec koncov ak si odmyslíme všetko ostatné, môžeme povedať, že uzavretie manželstva spočíva nakoniec vo vyslovení niekoľkých slov. V tomto prípade možno povedať, že ide tu o jednu z najzákladnejších podmienok, ktorými sa stáva manželstvo platným. Samozrejme berieme do úvahy aj to, že vyslovené slovo musí vychádzať z predchádzajúceho úmyslu uzavrieť manželstvo.¹⁰⁹

Je pravda, že ak chcem niekedy niečo vykonať, nemusím pritom použiť žiaden verbálny prejav. Konať možno aj bez slov, a to v mnohých prípadoch. Avšak vo vyššie uvedenom prípade uzatvárania manželstva by také manželstvo bez vyslovenia slov manželského sľubu (aspoň v katolíckom prostredí je tomu tak) nebolo platné. Vyslovením slov sľubu pri splnení ďalších podmienok, ktoré sú k platnosti potrebné, sa muž a žena stávajú ozajstnými manželmi. Môžeme preto tvrdiť, že v tomto prípade nám slová zmenili dokonca stav, nielen situáciu. Ak by sme začali viac špekulovať o tom, nakoľko nám slovo môže meniť situáciu alebo stav, mohli by sme dôjsť aj ku väčším problémom alebo sporom, čo sa danej problematiky týka. Hovoriaci má byť nakoľko je to len možné úplne stotožnený s tým, čo hovorí, a to akokoľvek, či fyzicky, alebo aj duševne. Ako sme si vyššie spomenuli, dôležitý je vždy úmysel. Je možné, že človek síce hovorí „Sľubujem!“, no v skutočnosti vo svojom vnútri v tej chvíli o tom začne takpovediac pochybovať. Čo v takom prípade? Aj vtedy nám slovo mení stav alebo situáciu? Povedzme si to takto: tým, že ja niečo verejne prehlásim, vypoviem, som voči vypovedanej skutočnosti pred verejnosťou ale aj vo svojom vnútri povinný vziať na seba všetko, čo poviem, teda verejne vyslovené slovo ma zaväzuje, aby som aj vnútorne prijal to, čo som povedal. Ak považujeme napr. sľubovanie za niečo viac, než len vyslovovanie nejakých slov, musíme hovoriť o ňom v oveľa vyššom chápaní,

¹⁰⁸ Porov. HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. OIKOYMENH, s. 200-201.

¹⁰⁹ Porov. AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava : KALLIGRAM, 2004, s. 12-18.

a to v takom, že ide tu o vnútorný a duchovný čin. Keď chceme chápať tieto veci správne a hlavne v pravde v súvislosti s morálkou, tak musíme uznať fakt, že slová, ktoré vypovieme, nás zaväzujú.¹¹⁰

Filozofia mlčania

Ako vlastne definuje filozofia pojem mlčania? V niektorých filozofických slovníkoch musíme pojem mlčania hľadať aj pod výrazom „ticho“. Tento pojem sa vo filozofii chápe skôr ako absencia alebo zrušenie reči než absencia hluku. Ticho pochádzajúce z prírody je narušované práve kultúrou odvtedy, ako vznikla reč. Filozofia pozná v tomto smere aj isté stupne ticha: prvým stupňom je tzv. „nulový bod reči“; ide tu o absolútne ticho. Postupne to prechádza do rôznych foriem nefilozofických prehovorov až ku filozofickým diskusiám. V tejto fáze už ale ide o presný opak prvého stupňa, keď je ticho potlačené. Ak je ticho nezrozumiteľné, vyplývajú z toho aj nasledujúce dôsledky: aj hovorenie o ničom je jedným z aspektov ticha. Ak dôjde také rozprávanie do krajnosti, keď reč už nie je primeraná skutočnosti, sme takpovediac odsúdení k mlčaniu o danej realite a na objekty, o ktorých by sme chceli hovoriť, môžeme už len ukazovať prstom. Ticho môže byť aj paradoxným výrazom toho, čo nie je na človeku ľudské. Predovšetkým ide o také ticho, ktoré je jednak nepomenovateľné a ktoré nemožno ani zdieľať. Jedná sa tu o chorobomyselnosť. Jestvuje aj tzv. „ticho násilného konania“, ktoré nemožno nijako zlúčiť s vedomím či logikou. Takéto konanie vrhá človeka do sveta, v ktorom reč už nemá žiadne miesto. Ticho sa preto stáva zdržaním sa akejkolvek komunikácie s ostatnými ľuďmi. Avšak existuje aj pozitívne zakúšanie kvality bohatstva ticha. Metafyzickú skúsenosť s tichom, z ktorej môže plynúť úzkosť (Pascal to opisuje slovami: „*Ticho nekonečného vesmíru ma desí.*“), je potrebné chápať aj ako takú skúsenosť, ktorá je vnútorná a veľmi obohacujúca pre človeka. Berúc do úvahy ticho spojené s askézou v modlitbe, v samote a chápajúc ticho ako schránku skrytej prítomnosti môžeme v tomto zmysle chápať ticho ako jedinečnú cestu, na ktorej mystik stretáva bližneho a Boha.¹¹¹

Človek a mlčanie

V prvej podkapitole sa v krátkosti budeme zaoberať filozofickou kategóriou mlčania v súvislosti s ľudskou osobou. Mlčanie chápeme ako ontologickú a filozoficko-jazykovú kategóriu. V odmlčaní je najviac možné pochopiť podstatu jazyka. Jeho pôvod spočíva v bytí, ktoré prebýva v jazyku. Mlčanie je miesto ticha, v ktorom je možný prechod od trvalého stavu bytia, keď je bytie závislé na druhom bytí, k slobode samého seba, nezávisle od druhých (úplne je toho schopné jedine absolútne Bytie).

¹¹⁰ Porov. AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*. KALLIGRAM, 2004, s. 12-18.

¹¹¹ Porov. DUROZOI, G – ROUSSEL, A.: *Filozofický slovník*. Praha : EWA Edition, s. 301-302.

V človeku môže byť esenciálna prirodzenosť jeho bytia odmlčaná hlavne kvôli jeho vlastnej „sebaurčujúcej“, ale zároveň tyranizujúcej slobody, ktorá je usmerňovaná slobodou bez posledného metafyzického odôvodnenia. Preto môžeme povedať, že sloboda mlčí o dôvodoch svojej existencie. Bytie človeka vysvetľujeme ako prerušenie mlčania vypovedaním slova. Ľudské mlčanie chápeme skôr v súvislosti s kategóriou jazyka. Ak by sme si chceli schematicky ukázať človekovu časovo-jazykovú modálnosť mohli by sme to zhrnúť v troch stavoch: pred prerušením mlčania, prerušenie mlčania a stav po prerušení mlčania. Takto sa nám predstavuje človek ako časovo-jazykové bytie *post-silenciózneho* charakteru. Človek k stavu mlčania smeruje svojím životom, ktorý končí smrťou. Ľudská smrteľnosť mu takpovediac zaručuje návrat do stavu mlčania. Naproti tomu je koncept zroditeľnosti, ktorým sa človeku otvárajú nové časovo-jazykové možnosti. Ľudské konanie je neustále závislé na zmocňovaní sa slova. Slovo prerušuje stav mlčanlivosti. Avšak tento prejav života človeka, keď sa zmocňuje slova, je determinový a ohraničený momentom smrti, ktorým vstupuje do mlčania, v ktorom sa končia životom započaté skutočnosti. Čo sa stráca odmlčaním? Nechápme túto otázku len z hľadiska jazyka a komunikácie, lebo vyššie sme hovorili o mlčaní ako o ontologickom konci života človeka. Nechápme mlčanie len ako doplňujúci pojem v zmysel prázdnoty, vákua. Mlčanie má v súvislosti s osobou človeka oveľa vyšší význam, lebo mlčanie človeka nielen ohraničuje, ale aj predstavuje ako časovo-jazykovú bytosť. Práve temporálnosť mlčania možno preto považovať za jednu z jeho hlavných vlastností. Ak by sme mlčanie chápali ako rezignáciu človeka, mohli by sme dôjsť k riziku popretia poriadku mlčania, lebo tak ako má slovo svoje pravidlá a poriadok, rovnako to platí aj o mlčaní. Mlčanie v živote človeka má nenahraditeľné a neodmysliteľné miesto. Preto pesimistický pohľad na realitu ľudského mlčania (z hľadiska časovo-jazykového) nie je vôbec na mieste, lebo mlčanie je v živote človeka nevyhnutnou skutočnosťou, aj keď samotný moment rezignácie človeka a následný prechod do mlčania prirodzene vyvoláva v človeku istú „agóniu“, ktorá je ničím iným, než výrazom reality mlčania človekovej časovo-jazykovosti.¹¹²

Mlčanie – spôsob ľudského prejavu

„Kto mlčí, ten svedčí.“, hovorí toto staré ľudové príslovie, avšak ak by sme si to preniesli do súvislosti s názvom tejto podkapitoly, v ktorej budeme hovoriť o tom, že aj mlčaním môžeme vyjadriť to, čo by sme chceli povedať, možno tvrdiť, že nielen rozprávanie umožňuje ľuďom vyjadrovať sa; o mlčaní ako o ďalšom spôsobe prejavu si v nasledujúcich riadkoch povieme viac a zistíme, že ide o neverbálny prejav, ale rovnako pôsobiaci a účinný ako slovný prejav. Dokonca niekedy sú isté fakty lepšie vyjadrené mlčaním, než slovami. Mlčanie možno preto dokonca považovať za jednu

¹¹² Porov. FEKETE, J.: *Mlčanie, bytie, jazyk*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2012, s. 228-236.

z možností hovorenia; prvý spôsob prejavu je cez slovo, druhý mlčaním. V žiadnom prípade nie je možné podriaďovať mlčanie hovoreniu alebo nadradovať slovo nad mlčanie. Obidva spôsoby existujú spolu. Ak chce niekto niečo povedať, ten druhý musí počúvať. Kto mlčí v dialógu, môže aj svojím mlčaním dať najavo určitú realitu; tento špecifický druh prejavu sa chápe iným, mlčaniu vlastným spôsobom. Nie všetko sme schopní vyjadriť slovami. Mnohovravnosť nie je žiadnou zárukou lepšieho pochopenia vecí, o ktorých sa rozprávame. Práve naopak: príliš veľký počet slov nás často môže odviešť od správneho smerovania, aby bola podstata čo najpresnejšie vystihnutá; ide o veľmi povrchný rozhovor, keď chceme hovoriť o všetkom, ale v podstate ani o jednej veci nehovoríme podrobne. Na mieste je preto byť ticho a počúvať. Mlčanie ako také nemôžeme chápať ako nemotu. Nemý človek práveže má v sebe trvalú túžbu niečo povedať, a to nemožno pokladať za mlčanie. Ani taký, ktorý má od svojho narodenia sklon k mlčaniu, nemôže povedať, že naozaj mlčí a dokáže mlčať. Kto nikdy nič nepovie, nemôže ani mlčať. Slovo alebo reč je zaiste podmienkou a predpokladom mlčania z dôvodu, že do stavu mlčanlivosti sa vždy prechádza z predchádzajúceho stavu hovorenia. Aby sme mohli mlčať, musíme mať najprv čo povedať, čím vládne autenticitou a bohatou otvorenosťou voči sebe samým. Ak mlčanie takpovediac „prehovorí“, umlčuje reč. Mlčanie ako spôsob hovorenia natoľko zachováva pôvodnú zrozumiteľnosť, že sa v ňom vytvára pravá možnosť načúvania pravdy o veciach.¹¹³

Lepšie si to môžeme vysvetliť aj na nasledujúcom príklade z oblasti umenia. Mlčanie sa nám spočiatku môže zdať ako nepomenúvanie určitých vecí, faktov, ale opak je pravdou: vrámci napr. hudobného diela je mlčanie chápané nielen ako pomlčka alebo ako prázdne, bezvýznamné miesto, ale ako forma, ktorá dielo neruší ani ktorou dielo nekončí. Mlčanie je bezpodmienečnou súčasťou diela, je neverbálnym pomenovaním zážitkov, ktoré v nás umelecké dielo vyvoláva. V tomto prípade mlčaniu musí stále predchádzať prakticko-umelecká interpretácia, v ktorej mlčanie nachádza svoj zdroj. Autor pri tvorbe diela nakoľko ráta s umeleckou interpretáciou (slovo), rovnako súčasťou jeho tvorby diela je aj spomínané pomenovanie zážitkov v pomlčkách (mlčanie). Umelecké dielo je stále interpretáciou tajomstva, ktoré autor pri tvorbe diela čiastočne opisuje a snaží sa o priblíženie tohto tajomstva, o jeho vyjadrenie, ktoré sa realizuje interpretáciou slovami a pomlčkami.¹¹⁴

Dialektika slova a mlčania – realita komunikácie človeka

Od filozofie slova a mlčania sa v tejto záverečnej kapitole posunieme do oblasti každodenného života. Poslednou vecou, nad ktorou sa zamyslíme, bude prítomnosť

¹¹³ Porov. HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha : OIKOYMENH, 1996, s. 197.

¹¹⁴ Porov. PIAČEK, J.: *Synkriticizmus ako filozofia a spôsob života*. – In: KOLEKTÍV AUTOROV.: *Filozofia*. Bratislava : Filozofický ústav SAV, roč. 57, 2002, č. 7, s. 486.

dialektiky slova a mlčania v každodennom živote človeka; je to vhodný príklad, na ktorom si môžeme vysvetliť dialektický princíp slova a mlčania.

Hlavným cieľom komunikácie je v prvom rade vytvárať si vzťahy s druhými ľuďmi. Nakoľko tu ide o isté „sebaprejavenie“ pred druhým človekom a sebou samým, natoľko súčasne ide aj o akési zakrytie samého seba pred druhými. Vidíme, že medzi „sebaprejavéním“ a zároveň aj zakrývaním možno celej pravdy o sebe v komunikácii môžeme vycítiť isté napätie. Ide tu o istý protiklad, teda dialektiku.¹¹⁵

Pri sebaodhaľovaní v komunikácii môžeme dôjsť aj k celkom mylnému názoru, ktorý hovorí, že ak sa ja budem niekomu zdôverovať alebo pred niekým otvárať, že ho tým môžem obťažovať. Ak si uvedomíme, že sme jeden pre druhého darom, môžeme tvrdiť, že práve komunikácia je tým prostriedkom, ktorým sme schopní sa vzájomne obdarovať. Avšak takéto ponímanie komunikácie je iste ideálne. Tak by to malo v živote byť. Problém je ale v tom, že človek často zneužije krásu a hodnotu daru komunikácie, a to azda preto, že stále je to ľudská komunikácia. Človek je nedokonalý, preto ani komunikácia nemôže byť dokonalá, avšak my sme povolaní k dokonalosti, čo nás povzbudzuje v prvom rade k snahe konať dobro, ale aj k zveľaďovaniu našej komunikácie s druhými.¹¹⁶

Z hľadiska verbálnosti poznáme dva základné druhy komunikácie: slovnú (verbálnu) a neslovnú (neverbálnu). Teda človek je schopný sa vyjadrovať aj bez slov, mlčaním. Ani v komunikácii nie je možné oddeliť slovný prejav od mlčiaceho. Čo však máme na mysli, ak hovoríme o vyjadrovaní sa človeka bez slov? Ide tu predovšetkým o tzv. „reč tela“. Všetky pohľady, úsmevy, vyjadrenie smútku, mimika či gestikulácia hovoria z človeka rovnako ako slová. Niekedy sa môžeme od druhého dozvedieť viac „rečou tela“ než samotnými slovami. Ak sa aj vyjadrujeme slovami, náš slovný prejav je vždy doprevádzaný a dotváraný práve spomínanou „rečou tela“; ľudský verbálny prejav nie je bez nej možný aj preto, že ňou vyjadríme oveľa lepšie náš vnútorný svet, to, čo človek prežíva v tichu svojho vnútra; je akoby „jazykom“ nášho mlčania. V tomto spočíva dialektika slova a mlčania.¹¹⁷

Kedy môžeme hovoriť o správnej komunikácii s druhými? Je to naozaj iba o tom, čo povieme tomu druhému, alebo ide o niečo viac? Dobrý dialóg alebo rozhovor je vtedy, ak obaja súčasne takpovediac „vykladáme karty na stôl“. Ide tu o vzájomne spoznávanie jeden druhého, zdieľanie názorov, snaha o prijatie jeden druhého, o pochopenie. Ak však chcem spoznať toho druhého, nechám mu priestor na jeho prejavenie, teda ak chcem, aby on hovoril, ja musím zostať ticho. Opäť tu ide o dialektiku, ktorú sa

¹¹⁵ Porov. WIEKE, T.: *Rétorika v praxi*. Čestlice : Rebo Productions CZ, 2005, s. 30.

¹¹⁶ Porov. POWELL, J.: *Kto prvý hodí kameňom?* Trnava : Dobrá kniha, 1997, s. 27-28.

¹¹⁷ Porov. MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy. Špeciálna etika*. Trnava : Trnavská univerzita, Fakulta humanistiky, 2001, s. 86.

snažíme objasniť na úplne bežných príkladoch zo života. Kým ja mlčím a druhý hovorí, nie je to len jeho priestor na prejav. Ja si počas môjho mlčania môžem vytvárať názor, pripravujem si odpoveď alebo reakciu na to slovo, ktoré vypovie ten druhý. Jeho priestor na reč je súčasne aj mojím priestorom, v ktorom sa ja pripravujem na slovo. Ak sa ale pozrieme na vec z druhej strany, je zrejmé, že slovo v komunikácii nie je nadradené nad mlčanie; ak chceme viesť skutočný dialóg, musíme sa učiť správne-
mu načúvaniu toho druhého. Správne načúvanie nie je len o počúvaní slov, ale je to najmä o počúvaní hlbšieho významu slov, o pocitoch, o prijímaní celkovej situácie. Všetko to ale musí byť vzájomné. Ak by vzájomnosť chýbala, nemožno hovoriť o správnom dialógu. Prítomnosť prejavu (slova) a prítomnosť načúvania (mlčania) v rozhovore je dialektikou slova a mlčania. Síce reč a načúvanie sú protiklady, no nielenže v prípade spomínanej komunikácie jestvujú súčasne, ale o to viac jedno dopĺňa to druhé; akoby jedno umocňovalo druhé alebo akosi dotváralo. Ako sme si v práci rozobrali problematiku slova a mlčania vrámci filozofie a teológie, príklad ľudskej komunikácie, o ktorom je práve reč, nám akoby tú pravdu o dialektike slova a mlčania ešte viac potvrdzoval.¹¹⁸

Zoznam použitej literatúry:

- AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava : KALLIGRAM, 2004, 184 s., ISBN 80-7149-659-6.
- DUROZOI, G – ROUSSEL, A.: *Filozofický slovník*. Praha : EWA Edition, 352 s. ISBN 80-85764-07-5.
- FEKETE, J.: *Mlčanie, bytie, jazyk*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2012, 299 s. ISBN 978-80-7465-016-1.
- HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha : OIKOYMENH, 1996, 478 s. ISBN 80-86005-12-7.
- HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha : OIKOYMENH, 2002, 488 s. ISBN 80-7298-048-3.
- KOLEKTÍV AUTOROV.: *Filozofia*. Bratislava : Filozofický ústav SAV, roč. 57, 2002, č. 7, 534 s. ISSN 0046-385X.
- KOLEKTÍV AUTOROV.: *Filozofický slovník*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1985, 457 s.
- MOTSCHNIG, R. – NYKL, L.: *Komunikace zaměřená na člověka*. Praha : Grada Publishing, 2011, 172 s. ISBN 978-80-247-3612-9.
- MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy. Špeciálna etika*. Trnava : Trnavská univerzita, Fakulta humanistiky, 2001, 144 s. ISBN 80-88774-66-7.
- POWELL, J.: *Kto prvý hodí kameňom?* Trnava : Dobrá kniha, 1997, 218 s. ISBN 978-80-7141-556-5.

¹¹⁸ Porov. MOTSCHNIG, R. – NYKL, L.: *Komunikace zaměřená na člověka*. Praha : Grada Publishing, 2011, s. 124-126.

WIEKE, T.: *Rétorika v praxi*. Čestlice : Rebo Productions CZ, 2005, 205 s.
ISBN 80-7234-418-8.

WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1979,
273 s.

Kontakt na autora:

Mgr. Daniel Sabol

Prešovská univerzita v Prešove

Gréckokatolícka teologická fakulta

Katedra systematickej teológie

Ulica biskupa Gojdiča 2

080 01 Prešov

Email: daniel.sabol@smail.unipo.sk

Školiteľ: doc. ThDr. Marcel Mojzeš, PhD.

Svedomie človeka ako predpoklad etickej spoločnosti.

Human's conscience as a prerequisite for ethical society.

Marek Fatľa

Anotácia: Príspevok sa zaoberá pôvodom mravného konania v životných situáciách, ktoré vychádzajú z podmienenia doby, aktuálnej verejnej mienky alebo prevládajúcej politickej atmosféry. Cieľom je predstaviť morálku a možné teórie jej vzniku s prihliadnutím na jej transcendentnú povahu ukotvenú v ľudskom svedomí. Uprostred problému stojí človek, ktorý sa v kľúčovej situácii rozhoduje, či sa zachová morálne, ako hrdina. Morálny kredit, alebo osobnostný predpoklad sú dnes cenené vlastnosti hlavne v politike, ktorá sa stala akousi verejnou skúškou. Preto jedným z hlavných prínosov článku je poukázať na tému „*správneho konania*“ ktorá je aktuálna v každej dobe, kde „*pokúšanie neslobody*“ je stále prítomné.

Kľúčové slová: Svedomie. Prirodzený zákon. Morálka. Mravné konanie.

Summary: The paper deals with the origin of moral behavior in life situations, which are based on the conditioning of time, current public opinion or the prevailing political atmosphere. The aim is to present morality and possible theories of its origin, taking into account its transcendental nature, anchored in human conscience. In the middle of the problem is the person who, in a key situation, decides whether to act morally as a hero. Moral credentials or personality assumptions are now valued characteristics mainly in politics, which has become a kind of public test. Therefore, one of the main benefits of the article is to point to the topic of „administrative action“, which is current at any time where „temptation of freedom“ is still present.

Key words: Conscience. Natural law. Morality. Moral conduct.

1 Úvod

Úpadok morálky v spoločnosti je zjavný, a preto mnohí ľudia upadnú do postoja „keď ostatní tak robia, tak budem aj ja.“ Avšak ani najväčší klamár nechce byť oklamáný. Hoci nevera je navonok spoločensky tolerovaná záležitosť, nikto nechce byť podvedený. Zdá sa, že to nie je iba záležitosť našej kultúry. Je ťažko predstaviteľný, že by v nejakej spoločnosti dávali ocenenia za zradu vlastných. Žiaden bojovník nedostal vyznamenanie za to, že utiekol z boja. Dokonca aj v sexuálnej a rodinnej morálke sú nepísané pravidlá. Nikto, kto je súdny, nepríde na miesto masovej vraždy a nepovie: „Wow, to bolo úžasne morálne!“¹¹⁹

2 Svedomie a rozsah platnosti prirodzeného zákona

Každý človek bez ohľadu na kultúru, čas alebo náboženstvo vie, čo je dobré a čo je zlé. Ľudia vedia, že vražda je nemorálna - problém je v tom, že na koho to teda bude platiť. Tie najhoršie zločiny v histórii ľudstva sa stali preto, že jedna skupina ľudí považovala druhú za ne-ľudí. Dejiny genocíd sú presne o tom - vyhladiť určitú časť ľudí v mene všeobecného blaha. Na základe rozumového uvažovania o svete okolo nás zisťujeme, že existuje v ľudskom vedomí meradlo, ktoré nám pomáha rozlišovať, čo je dobré a čo zlé. Existuje základná morálka, ktorá presahuje hranice vekov, náboženstva alebo kultúry.

Svedomie je priestranný termín, spájajúci v sebe tak pojem identity a uvedomenia si samého seba, ako aj etický štandard. Človek sa rozhoduje podľa určitej normy mravnosti. Mravnosť vo svojej podstate znamená zhodu vôle so svedomím. Pred otázkou „*Ako máme konať?*“ stojíme v každom okamžiku. Každá nová situácia ju znovu predpokladá, na každom kroku životom na ňu musíme znovu a nevyhnutne odpovedať.

Čo je morálne dobre a čo zlé môžeme formálne definovať prostredníctvom toho, ako človek koná. Konanie je morálne dobré vtedy, ak je určujúcim dôvodom čistá rozumová forma mravného princípu ako taká. Konám tak, pretože som svoje konanie uznal za svoju povinnosť prostredníctvom kategorického imperatívu. Mravným podnetom je v tomto prípade rozumový motív ako motív povinnosti.¹²⁰

V oblasti prirodzeného zákona rozlišujeme niekoľko vrstiev univerzálnosti a záväznosti. Najuniverzálnejšou normou prirodzeného zákona je princíp: *konať dobro a vyhýbať sa zlu* (bonum est faciendum, malum vitandum). Od neho sú odvodené ďalšie platné univerzálne princípy:

- nerob druhým, čo nechceš aby robili tebe

¹¹⁹ Porov. LEWIS, C.S.: *K jádru kresťanství*, Praha: Návrat, 1993, s. 12.

¹²⁰ Porov. ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky, Praha: Academia, 1994, s. 69.

- daj každému, čo mu patrí, nečič žiadne bezprávie
- najvyššie dobro je hodné najvyššej lásky

Od týchto princípov sú ďalej bezprostredne odvodené zásady Dekalógu, od Dekalógu sú odvodené ďalšie zásady týkajúce sa konkrétnej situácie a látky, napr. zákaz klamstva a pod.

Záväznosť príkazov

Záväznosť príkazov prirodzeného zákona je primárna a sekundárna: Primárna sa týka tých dohier, ktoré sú nutné k dosiahnutiu cieľa, ku ktorému speje prirodzený sklon, napr. manželstvo je nutnou podmienkou pre plodenie potomstva. Sekundárne príkazy vyjadrujú podmienky nutné na to, aby cieľ bol dosiahnutý vhodným, užitočným a ľahkým spôsobom, alebo sa týkajú tiež sekundárneho cieľa, napr. príkaz monogamného manželstva, harmonických vzťahov v rodine a pod.

Právne pravidlá

Od prirodzeného zákona je odvodený súhrn právnych pravidiel, ktoré tvoria most medzi prirodzeným a civilným právom. Tento súhrn sa podľa starších autorov nazýva *ius gentium* (právo národov). Tento názov nevyjadruje pozitívne medzinárodné právo, ale súhrn základných noriem, ktoré podľa presvedčenia všetkých národov pochádzajú zo základných všeobecných noriem prirodzeného zákona. *Ius gentium* sa vyznačuje trvalou platnosťou. Do tejto oblasti spadajú základné majetkové právne normy: právo na osobný majetok; právo na pozemok, ktorý niekto ako prvý zaujal a kultivoval, a pod.¹²¹

Problém aplikácie univerzálneho zákona na konkrétnu situáciu rieši situačná etika. Jej spoločným menovateľom je zdôraznenie situácie v jej neopakovanosti a jedinečnosti osoby, ktorá v danej situácii volí svoje osobne dobro, osobnú zodpovednosť pred Bohom a sama tvorí priority. Situačná etika vo svojej extrémnej podobe popiera univerzalitu ľudskej prirodzenosti a univerzálnosť zákonných noriem.¹²²

Na druhej strane, intelektuálna prirodzenosť ľudskej osoby má dosiahnuť svoju dokonalosť v múdrosti, ktorá pobadá človeka hľadať a milovať pravdu a dobro. Prívádza ho prostredníctvom viditeľných vecí k neviditeľným.¹²³ Vo svedomí nastáva konkretizácia mravného princípu na konkrétnu povinnosť. Ak chceme hovoriť o morálnej kvalite konkrétneho konania, musíme si zodpovedať otázku, čo motivuje vôľu konajúceho. To, čím je mravné konanie kvalifikované ako dobre alebo zle je vôľa. Tá je motivovaná buď povinnosťou, to znamená, že je dobrá (konaj dobro a vyhýbaj sa zlu), alebo je motivovaná náklonnosťou, čo je v rozpore s povinnosťou a vtedy je

¹²¹ Porov. BENEŠ, A.: *Principy*, Praha: Krystal OP, 1997, s. 85.

¹²² Porov. PETRO, M.: *Sondáž do etickej determinácie človeka*, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017, s. 60 – 61.

¹²³ Porov. DRUHÝ Vatikánsky koncil: Konštitúcia *Gaudium et spes*, č. 15.

zlá. Z toho vyplýva, že konám mravne a správne vtedy, keď konám chcene, vedome a z povinnosti. A zlé konanie je konanie vedome a chcene, ale v rozpore s povinnosťou. Mravné dobro môžeme charakterizovať ako to, čo je v zhode so svedomím a mravný zlo ako to, čo svedomiu odporuje.¹²⁴

3 Problém pôvodu morálneho imperatívu

Na úvod si je potrebné položiť otázku, či je možné sa vďaka svedomiu spoľahlivo dopátrať k tomu, kto alebo čo zaväzuje človeka, aby konal morálne dobro? Je vôbec možné zistiť, čo je skutočne morálne dobré, teda čo je naozaj na prospech druhým ľuďom? Človek sa do určitej miery vie posúdiť, čo je v prospech druhého človeka a čo mu škodí. No vie to zväžiť len do určitej miery. Nezanedbateľná je tu aj otázka, voči komu je človek povinný konať dobro. Aká je tá správna postupnosť medzi ľuďmi. Odkiaľ sa toto meradlo vzalo? Aký je pôvod morálky a svedomia?

3.1 Morálka ako výsledok spoločenskej dohody

Prvou rozšírenou hypotézou je tvrdenie, že zákon konať dobro je určitý štandard správania sa, ktorý sa vyvinul v priebehu storočí spolunažívania ľudí. Podľa tejto zásady ide o všeobecne ustálené zásady spoločenského správania. Možno tu povedať, že normu správania tvorí dohoda spoločnosti. Ona určuje, aké správanie je žiaduce, aké nežiaduce. Demokraticky zvolená časť obyvateľstva rozhodne, ktoré zákony možno odsúhlasiť ako morálne správne alebo nesprávne. Častým názorom je teória o vývoji morálky počas histórie. To, čo bolo v minulosti chápané ako správne a prijateľné, je dnes chápané ako nesprávne a odsúdeniahodné a naopak. Napríklad otroctvo, inkvizícia alebo autoritárske zriadenie boli v minulosti chápané ako niečo spoločensky prijateľné, kým dnes je to nežiaduce. Naopak práva menšín, homosexuálov alebo právo na potrat bolo kedysi neprijateľné ale dnes sa doba zmenila a je to moderné a morálne.¹²⁵

Chápanie morálky ako spoločenskej dohody má však v sebe niekoľko háčikov. Na jednej strane môžeme pripustiť myšlienku, že morálka udržuje spoločnosť. Ak v spoločnosti neexistujú morálne pravidlá, spoločnosť sa časom rozpadne. Nie je možné, aby dlhodobo existovala spoločnosť žijúca z reakcie iba na to, čo je zlé. Jednotlivci sa vie spoľahnúť na svoju vlastnú skúsenosť a na spoločné dejinné skúsenosti len v obmedzenej miere. Problém spočíva aj v motivácii jednotlivcov. Ak neexistuje život po smrti, konečná spravodlivosť ani odmena, aký má zmysel konať morálne? Prečo by som sa mal obetovať pre druhého, ak ma z toho čakajú iba problémy? Ak

¹²⁴ Porov. ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky, Praha: Academia, 1994, s. 69.

¹²⁵ Porov. PALOČKO, Š.: *Svedomie ako zmysel pre vnímanie etickej determinácie človeka*. In: *Sondáž do etickej determinácie človeka*, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017, s. 162 – 163.

žijem na tomto svete len 60, 70 a 80 rokov a po smrti má nič nečaká, je výhodnejšie zabezpečiť si pohodlný život a nie konať morálne a utrpieť stratu.¹²⁶

Ďalším problémom tejto teórie v samotnom princípe. Spoločnosť, ktorá vytvára morálku na základe dohody, sa môže dohodnúť aj na zákonoch, ktoré vylučujú alebo dokonca zabíjajú druhých. Norimberské zákony, ktoré diskriminovali židov boli zákony demokraticky zvoleného Adolfa Hitlera. Potraty a eutanázia sú podľa zákonov (a nielen) západných krajín legitímne. Znamená to však, že tieto zákony sú aj morálne? Spoločnosť, ktorá vylúči objektívnu morálku upadá do bezbrehej subjektivity. Vôľu ľudu (a tým aj morálku) začne určovať silná vládnuca trieda ako napríklad komunistická strana. Zločiny komunizmu netreba ani rozpisovať. Dôsledkom tejto teórie je absolútna nemožnosť odsúdenia fašistickej, nacistickej, či komunistickej spoločnosti, nakoľko oni sa jednoducho uzhodli na nejakých pravidlách.¹²⁷

3.2 Morálka ako výsledok evolučného vývoja

Materialisti zastávajú stanovisko, že morálka je výsledok tisícov rokov prebiehajúcej evolúcie. Prirodzený výber vybavil človeka morálkou, aby v prírode prežil. Človek skôr prežije, ak sa v skupine správa altruisticky. Materialisti operujú vyhlásením, že morálka je otázka inštinktu stádovitosti. Svedomie sa posúva iba do inštinktívnej roviny. Niektorí evoluční biológovia dokonca tvrdia, že slobodná vôľa je len ilúzia.¹²⁸

Čo je problémom tejto teórie o pôvode morálky? Prvým problémom je to, že ak je slobodná vôľa len ilúziou, tak aj dobro a zlo je klam. Človek bez slobodnej vôle je iba stroj. Ak by sme slobodnú vôľu nemali, nie sme za zlo zodpovední. Diktátori ako **Stalin** alebo **Pol Pot** tak boli iba naprogramované stroje, ktoré boli v zajatí svojich inštinktov. Ľudí, ktorí páchajú ohavné zločiny, nepovažujeme za chudákov v zajatí svojich génov. Myslím, že zvaliť zlé konanie na tzv. sebecké gény, je snaha vyhnúť sa reálnej zodpovednosti. Ani inštinktívna morálka nedáva odpoveď na otázku, čo je pevným meradlom morálky. Spisovateľ **C.S. Lewis** uvádza príklad s človekom, ktorý ide po ulici a vidí, že niekto sa topí. Jeden inštinkt mu hovorí, aby si uchránil život a radšej neriskoval, druhý inštinkt však volá po altruistickom správaní. Čo teraz? Musí existovať niečo, čo rozhodne. Nejaká vyššia norma. Ak je celá záväznosť morálneho zákona postavená len na inštinkte, kľúčovou otázkou je, prečo by sa človek tomuto

¹²⁶ Porov. RATZINGER J.: *Cvátoreč na svedomie*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2010, s. 143 – 144.

¹²⁷ Porov. PALOČKO, PETRO, M.: *Sondáž do etickej determinácie človeka*, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017, s. 163.

¹²⁸ Porov. ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*, Praha: Academia, 1994, s. 107 – 108.

morálnemu inštinktu nemal vzoprieť. Je schopný inštinkt uplatniť adekvátnu sankciu v prípade jeho nerešpektovania?¹²⁹

Rovnako problematický je aj názor, že človek je len vyššie alebo inteligentnejšie zviera, ale nič viac. Materialisti marginalizujú priepastné rozdiely medzi človekom a zvieratom. Človek má na rozdiel od zvierata nielen vyššiu inteligenciu. Počas tisícov rokov buduje civilizácie, vytvára hodnoty, kultúru, umenie, vedu a techniku. Dokáže si sám seba uvedomovať a vie uvažovať o zložitých ľudských problémoch. Človek prirodzene pozná, čo je dobré a čo zlé. Objavuje v sebe túžbu po zmysle. Hľadá odpovede na otázky, ktoré ho presahujú. Kládne si otázky, existuje niečo po smrti? Existuje Boh? Prečo je na tomto svete zlo? Toto žiadne zviera nedokáže. Človek ako slobodný a inteligentný sa autodeterminuje ako osoba skrze morálne rozhodnutia. Takto svojimi rozhodnutiami vytvára spoločenský poriadok. Človek je schopný determinovať a vytvárať spoločnosť, v ktorej žije.¹³⁰

3.3 Morálny zákonodarca

Môžeme konštatovať, že morálka ako výsledok spoločenskej dohody, aj ako výsledok evolučného vývoja vedú k morálnemu subjektivismu. Navyše nedokážu poskytnúť spoľahlivého garanta morálky. Ak je morálka len zákonom v demokratickej spoločnosti, a ak mám v rukách moc a som šikovný, môžem si napísané zákony obísť. Existujú aj iné vysvetlenia pôvodu morálky, ale tieto dve sú najčastejšie. V tvrdení, že existuje „hmota a nič viac“, nemôžeme nájsť morálny záväzok. Existuje však iná možnosť? Môže byť pôvodca morálky aj z iného sveta ako toho materiálneho? Poďme sa pozrieť na to, čo hovoria o morálke náboženstvá.

Zaujímavé je, že všetky náboženstvá sa v morálnych otázkach nápadne podobajú. Abrahámovské alebo východné náboženstvá hovoria o potrebe cnosti. O zlatom pravidle („*Čo chceš aby robili tebe, rob aj ty druhým, čo nechceš, aby tebe robili, nerob ani ty im*“) učili dávno pred **Ježišom Konfucius** a **Sokrates**. V istom zmysle, Ježiš neprinesol novú morálku. V podstate každý človek bez ohľadu na vieru či kultúru vie, že má konať dobro. Svedomie nám totiž hovorí - konaj dobro, vyhýbaj sa zlu. To, že morálny zákon, ktorý je do nás vložený, nie je subjektívny, ale objektívny, musí mať zákonodarcu. Zákon, ktorý nemá zákonodarcu a nemá ani sankciu za porušenie, nie je zákon, iba odporúčanie. Takáto situácia sa podobá ligovému futbalovému zápasu bez rozhodcu a bez jasných pravidiel.¹³¹

¹²⁹ Porov. PALOČKO, Š.: *Svedomie ako zmysel pre vnímanie etickej determinácie človeka*. In. Sondáž do etickej determinácie človeka, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017, s. 168 – 169.

¹³⁰ Porov. FITTE, H.: *Teológia s spoločnosťou*, Bratislava: Lúč, 2007, s. 11.

¹³¹ Porov. PALOČKO, Š.: *Svedomie ako zmysel pre vnímanie etickej determinácie človeka*. In. Sondáž do etickej determinácie človeka, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017, s. 171.

Podľa sv. Jána Pavla II. možno povedať, že svedomie vydáva človeku svedectvo o tom, či je dobrý alebo zlý, ale súčasne, ba ešte pred tým, je svedectvom samého Boha, ktorý svojim hlasom preniká do samého vnútra človeka. Mravné svedomie teda neuzatvára človeka do izolovanosti a samoty, ale robí ho otvoreným voči volaniu a hlasu Boha. Tajomstvo mravného svedomia a jeho dôstojnosti spočíva v tom, že je miestom a priestorom, kde sa Boh prihovára človeku. Zákon však nie je niečo, čo človeka obmedzuje, ale naopak, dáva mu slobodu.¹³² Svedomie je transcendentnosť osoby. Človek sa vďaka nemu dostáva hlboko do svojho vnútra, „vstúpi do seba“, kde ho čaká Boh, ktorý skúma srdcia, a kde pred tvárou Božou rozhoduje o svojom osude.“¹³³ Tu treba spomenúť, že sa nejedná o nejakú uzavretosť do seba samého, ale ide o vnútornú hĺbku človeka, ktorá poukazuje na otvorenosť voči iným. Predstavuje spoločenstvo, dialóg medzi Bohom a ľuďmi.¹³⁴

Svätý Ján Pavol II. hovorí v encyklike *Veritatis splendor*, že „iba v zachovávaní mravných noriem človek naplno potvrdzuje seba samého i svoju možnosť skutočného mravného rastu.“¹³⁵ Tieto normy sa stavajú pevným základom a trvalou zárukou pokojného ľudského spolužitia, a teda aj pravej demokracie. V prípade mravných noriem zakazujúcich vnútorné zlo neexistujú nijaké privilégia alebo výnimky. Čo sa týka mravných požiadaviek, všetci sme si celkom rovní.¹³⁶

4 Záver

Učenie katolíckej cirkvi hovorí, že človek má od Boha v srdci vpísaný zákon a práve v poslušnosti tomuto zákonu sa prejavuje jeho dôstojnosť. Podľa neho bude aj súdený. Ide o morálnu záväznosť zákona, ktorý človek postupne objavuje. Nezáleží na jeho schopnosti rozhodovať sa, nie je ani plodom jeho tvorivosti, nejde ani o alternatívnu záväznosť, ale o čosi globálnejšie, základanejšie, dôležitejšie. Ide o imperatív, ktorý ma prvok neodvolateľnosti. Pretože tento imperatív pochádza z bytostnej hĺbky osoby, nelimituje osobu, ale javí sa ako základ a zároveň podmienka.¹³⁷

Podľa Immanuela Kanta: „*etické spoločenstvo môže byť chápané iba ako ľud riadiaci sa božími prikázaniami, t. j. boží ľud riadiaci sa zákonmi cnosti*“¹³⁸ Ateisti môžu byť morálni, ale ateizmus nedokáže spoľahlivo vysvetliť, prečo konať morálne. Lebo ak

¹³² Porov. JÁN PAVOL II.: *Encyklika Veritatis splendor*, Trnava: SSV, 1994, s 87.

¹³³ DRUHÝ Vatikánsky koncil: Konštitúcia *Gaudium et spes*, č. 14.

¹³⁴ Porov. KÚTNY, I.: *Bytostná dimenzia svedomia človeka*, Bratislava: RK CMBF, 2001, s. 45.

¹³⁵ JÁN PAVOL II.: *Encyklika Veritatis splendor*, Trnava: SSV, 1994, s. 138.

¹³⁶ Porov. JÁN PAVOL II.: *Encyklika Veritatis splendor*, Trnava: SSV, 1994, s 139.

¹³⁷ Porov. KÚTNY, I.: *Bytostná dimenzia svedomia človeka*, Bratislava: RK CMBF, 2001, s. 45.

¹³⁸ KANT, I.: *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. In: Kants gesammelte Schrif-ten I. – XIII. Digitale Bibliothek, Band 6, s.98.

Boh a posmrtný život neexistujú, všetko je dovolené a môžeme sa rozlúčiť s našou vrodenu túžbou po konečnej spravodlivosti a posmrtnej odmene.

Z uvedeného nám teda vyplýva, že v otázke svedomia je dôležitým aspektom transcendencia ako spôsob hlbšieho pochopenia vnútra človeka. Pojem svedomia je úzko spojený s pojmom morálneho zákonodarcu a predpokladá vieru. Práve kresťanská viera s jej učením, prináša do tejto problematiky relevantnú odpoveď, a to Božský aspekt a jeho pôsobenie v človeku.

5 Použitá literatúra

- DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL: Konštitúcia *Gaudium et spes*, č. 15.
- LEWIS, C.S.: *K jádru křesťanství*, Praha: Návrat, 1993. 155 s. ISBN 80-85495-19.
- ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky, Praha: Academia, 1994. 292 s. ISBN 80-200-0917-5.
- BENEŠ, A.: *Principy*, Praha: Krystal OP, 1997. 141 s. ISBN 80-85929-16-3.
- PETRO, M. ed.: *Sondáž do etickej determinácie človeka*, Prešov: Vydavateľstvo PU, 2017. 198 s. ISBN 978-80-555-1882-4.
- RATZINGER J.: *Cvátoreč na svedomie*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2010. 162 s. ISBN 978-80-7162-845-3.
- FITTE, H.: *Teológia s spoločnosť*, Bratislava: Lúč, 2007. 117 s. ISBN 978-80-555-1671-4.
- JÁN PAVOL II.: *Encyklika Veritatis splendor*, Trnava: SSV, 1994. 180 s. ISBN 80-7162-057-2.
- KANT, I.: Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. In: Kants gesammelte Schrif-ten I. – XIII. Digitale Bibliothek, Band 6, S. 1 – 201: dostupné na <https://archive.org/details/kantsgesammeltes13imma/page/252>
- KÚTNY, I.: *Bytostná dimenzia svedomia človeka*, Bratislava: RK CMBF, 2001. 216 s. ISBN 80-88696-26-7.

Kontakt na autora.

Mgr. Marek Fatľa
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Katedra systematickej teológie
Ulica biskupa Gojdiča 2
08001 Prešov
Email: marek.fatla@smail.unipo.sk
Školiteľ: prof. ThDr. Marek Petro, PhD.

Americký milenialismus ve 20. století

American millennialism in the 20th century

Hana Horáková

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na náboženské hnutí milenialismu a jeho vliv na dění v americké společnosti, zejména v 2. pol. 20. století. Tato víra má své základy v knize Zjevení Janovo (20. kapitola, „Tisíciletá říše Kristova“), poslední biblické knize. Křesťané z amerických evangelikálních církví věří, že nyní žijeme v apokalyptických časech. Jejich „prorocká víra“ nemalou měrou formovala i politiku USA (např. zahraniční politika George W. Bushe). Cílem tohoto příspěvku je ukázat, jak americký milenialismus ovlivňuje nejen náboženskou oblast, ale zasahuje i kulturní a politický život.

Klíčová slova: Spojené státy americké, milenialismus, křesťanství

Summary: The paper is focused on the religious movement – so-called „millennialism“ – and its influence on events in American society, especially in the second half of the 20th century. This belief has its foundations in the Book of Revelation (Chapter 20, „The Thousand-Year Reign of Christ“), the last book of the Bible. Christians from American Evangelical Churches believe that we are living in apocalyptic times. The US policy has been also largely shaped by their „prophetic faith“ (e.g. George W. Bush’s foreign policy). The aim of this paper is to present how American millennialism affects not only the religious part of their lives, but also affects cultural and political life.

Key words: The United States of America, Millennialism, Christianity

1 Úvod

Milenialismus (lat. *mille*, tisíc) je pojem, který slouží k popisu a výkladu určitého typu přesvědčení o budoucnosti. Tento pojem vznikl v křesťanské duchovní tradici. Jeho základem je učení o „tisícileté říši Kristově“, jejíž popis najdeme v poslední

biblické knize Zjevení Janovo (ve 20. kapitole). Jedná se o jakýsi blažený věk, který má přijít na konci časů, kdy bude po tisíc let kralovat Kristus se svými věrnými a zlo bude definitivně přemoženo.¹³⁹

V rámci různých společenskovědních oborů bylo vytvořeno mnoho definic milenialismu. Americká historička náboženství Catherine Wessingerová definuje milenialismus jako „víru v bezprostředně blížký přechod do kolektivní spásy, v níž věrní budou prožívat blaho a nepříjemná omezení lidských poměrů budou odstraněna“.¹⁴⁰ Americký historik Richard Landes dospěl k tvrzení, že „milenialisté očekávají čas nadpřirozeného míru a hojnosti zde na zemi.“¹⁴¹ Výraz „mileniální hnutí“ pak znamená hnutí založené na sdílení přesvědčení o kolektivní budoucnosti.¹⁴²

Existuje několik typologií milenialismu. Catherine Wessingerová rozdělila milenialismus na katastrofický a progresivní milenialismus.¹⁴³ Vedle toho existují ještě starší pojmy premilenialismus a postmilenialismus, které mají své kořeny v protestantské teologii 19. století. Křesťanský premilenialismus znamená víru, že blažený věk nastane s druhým příchodem Krista, který budou předcházet katastrofy a mravní zkaženost lidstva. Poté bude následovat tisícileté Kristovo kralování. Postmilenialismus naopak znamená víru, že již nyní žijeme v miléniu a rostoucí pokrok bude Kristovým příchodem završen. Jeho vize je tedy optimistická.¹⁴⁴

Různé podoby křesťanství i chápání Bible hrají v životě občanů Spojených států amerických zásadní roli. Mnoho Američanů, zejména těch, kteří se hlásí k evangelikálnímu křesťanství, se považuje za premilenialisty a drží se doslovného výkladu Bible. Podle průzkumu z roku 2002 se 36 % Američanů kloní k doslovnému výkladu Bible, 59 % věří, že události konce světa se odehrají přesně dle popisu v Apokalypse sv. Jana a 44 % Američanů věří, že Ježíšův druhý příchod na zem se uskuteční ještě za jejich života.¹⁴⁵ Pro Evropana – také křesťana – těžko pochopitelné vidění světa. Odkud se tedy americký milenialismus vzal a co je pro něho typické? Cílem tohoto příspěvku je představit hlavní fenomény vyskytující se v rámci amerického milenialismu a ukázat, jak ovlivňují nejen náboženský život Američanů, ale také jejich kulturní a politický život.

¹³⁹ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 7; srov. Mrázek, *Zjevení Janovo*, s. 217

¹⁴⁰ Citace převzata z: Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 7

¹⁴¹ Landes, *Encyclopedia of millennialism and millennial movements*, s. 453

¹⁴² Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 7

¹⁴³ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 9

¹⁴⁴ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 12

¹⁴⁵ Srov. Maier, *Green Millennialism*, s. 254

2 Dispenzacionalistický milenialismus a evangelikálové

Nejrozšířenějším typem milenialismu v USA a současně nejpopulárnějším typem premilenialismu ve 20. století je *dispenzacionalistický premilenialismus*. Historicky byl rozšířen v 19. století v Irsku a Anglii jako tzv. dispenzacionalistický futuristický milenialismus, jehož hlavním představitelem byl **John N. Darby** (1800-1882), původně anglikánský duchovní a následně misionář tohoto učení.¹⁴⁶ Tuto nauku následně rozvinul **C. I. Scofield** (1843-1921), který vydal *The Scofield Reference Bible* (1909). Dispenzace je definována jako časové období, během něhož je člověk zkoušen s ohledem na poslušnost vůči určitému zjevení Boží vůle. Dispenzace tedy představují dějinná období, kdy během každého z nich platí pro lidstvo jiný Bohem daný řád. Biblické dějiny lze tímto způsobem čtení rozdělit do osmi dispenzací. Dispenzacionalismus následně představoval systém s pevně stanovenou metodikou interpretace Bible. Akcentován byl doslovný přístup k biblickému textu (*the literal method*), přičemž zásadní je doslovné chápání učení o království. Fakticky byla odmítána alegorická interpretace. Pod pojmem „Izrael“ se vždy rozumí etnický národ (nikoli alegoricky „církev“).¹⁴⁷

K současným americkým milenialistům patří zejména konzervativní baptisté, evangelikálové („born-again“), všichni fundamentalisté. Kromě toho se k premilenialismu hlásí řada televizních hlasatelů („televangelistů“) a některé teologické instituce, např. Dallas Theological Seminary.¹⁴⁸ K teologům, kteří zastávali premilenialismus, patří **J. W. Walvoord** (1910-2002). Milénium je podle stoupenců těchto premilenialistů doba, ve které bude Kristus vládnout na zemi, a to doslovně.¹⁴⁹ Přestože základem učení o milenialismu je v křesťanské tradici 20. kapitola knihy Zjevení Janovo, tedy poslední kniha Nového zákona (křesťanské části Bible), nacházejí dispenzacionalisté poukazy na mileniální království v mnoha starozákonních textech (v židovské části Bible). V důsledku toho ve skutečnosti Američané často politicky podporovali Izrael proti arabským národům a Armagedon považují za válku, která se v dějinách skutečně odehraje.¹⁵⁰

Dispenzacionalistický milenialismus evangelikálních skupin je motorem misie v různých koncích světa, zejména v Latinské Americe, kde se dnes asi 70 % evangelikálů hlásí k tomuto učení.¹⁵¹

¹⁴⁶ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 86

¹⁴⁷ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 86; srov. Landes, *Encyclopedia of millennialism and millennial movements*, s. 225

¹⁴⁸ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 86

¹⁴⁹ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 87

¹⁵⁰ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 87

¹⁵¹ Srov. Biernot, Vojtíšek, Lukeš, Ostřanský, *Konec tohoto světa*, s. 88

2.1 Televangelismus

Televangelismus neboli televizní kazatelství spočívá ve snaze fundamentalisticky a apokalypticky laděných křesťanských kruhů ovládnout veřejný prostor a politiku.¹⁵² Televangelismus je neobyčejně úspěšný díky využití moderních masových médií (televize, rozhlas a později i internet) a také propojením s hlavní scénou americké politiky, tj. Bílým domem. Televangelisté prostřednictvím svých kazatelských „show“ ovládají masy amerických občanů zejména hlásících se k denominacím, které patří k „evangelikálním křesťanům“.

Televangelismus představuje novou formu šíření víry, která kombinuje televizní vysílání a šíření křesťanství (evangelizaci). Zejména některé evangelikální skupiny využívaly a dodnes využívají elektronická média k šíření vlastní nauky i k získávání finančních prostředků na vlastní činnost.¹⁵³ Za „zlatou éru“ televangelismu lze požadovat 80. léta 20. století, kdy v USA působilo asi 1400 náboženských rozhlasových stanic a více než 220 stanic televizních.¹⁵⁴

Mezi nejznámější představitele televangelismu, kteří spojovali křesťanství s pre-milennialismem, patří **Jerry Falwell** (1933–2007) a **Pat Robertson** (nar. 1930). Jerry Falwell byl původně baptistický kazatel. Tento televangelista kritizoval uvolněnou morálku a „patologické“ jevy jako potraty, homosexualitu, evolucionismus apod. V roce 1979 založil organizaci s názvem *Morální většina* (*Moral majority*), kdy při volbě jejího názvu vycházel z premisy, že většina obyvatel USA sdílí jeho názory. Jeho fundamentalistické hnutí vstoupilo na politickou scénu a v politickém kontextu se o něm mluví jako o „nové pravici“ (*New Right*) nebo „křesťanské pravici“ (*Christian Right*). Televangelismus měl být cestou, jak ovlivňovat voliče a vytvářet masový nátlak na politiky a mediální činitele, aby měnili zákony a obsah médií podle přání tohoto fundamentalistického hnutí.¹⁵⁵ Morální většina a další organizace za pomoci televangelismu podporovaly v roce 1980 v kampani na post prezidenta pravicového kandidáta Ronalda Reagana proti Jimmymu Carterovi, a přispěly tak k jeho vítězství.¹⁵⁶ Tento fakt měl za následek, že Falwell posílil svůj vliv a stal se jednou z nejlivnějších osobností amerického veřejného života.¹⁵⁷

¹⁵² Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 273

¹⁵³ Srov. Václavík, *Proměny americké religiozity*, s. 128

¹⁵⁴ Srov. Václavík, *Proměny americké religiozity*, s. 129

¹⁵⁵ Srov. Václavík, *Proměny americké religiozity*, s. 131; srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 276-277

¹⁵⁶ Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 277

¹⁵⁷ Srov. Václavík, *Proměny americké religiozity*, s. 131-132; srov. Baumgartner, *Longing for the End*, s. 240

Další vlivný televangelista Pat Robertson založil v roce 1987 organizaci *Křesťanská koalice (Christian Coalition)*. Ve snaze ovlivňovat politické dění šel ještě dále než Falwell, sám se totiž v roce 1988 pokusil získat republikánskou nominaci na prezidentský úřad. Jeho snažení dopadlo neúspěšně. Hnutí pak už kandidáta z vlastních řad nikdy nepostavilo, zato hledalo kandidáta, který by odpovídal jejich představám. Našlo ho v Georgi Bushovi mladším, za jehož vlády (2001-2009) vliv televangelistů kulminoval.¹⁵⁸

Oba tito televangelisté sdíleli premilenialistické vidění světa a využívali média i svůj politický vliv k prosazování tohoto učení. Odhaduje se, že každý týden promlouvali ve svých mediálních vystoupeních až k 100 milionům diváků a podporovatelů.¹⁵⁹

2.2 Bestsellery s apokalyptickou tematikou

K dalším fenoménům spojovaným s premilenialismem patří románový cyklus *Left behind (Ponechání napospas, 1995-2007)*. Tato série románů s apokalyptickou tematikou vzešla ze spolupráce evangelikálního pastora a spisovatele. **Tim LaHaye** (1926-2016) byl evangelikální pastor a Falwellův spolubojovník, **Jerry B. Jenkins** (nar. 1949) je spisovatel z povolání. Všechny svazky románového cyklu *Left behind* se prodalo víc než 60 milionů výtisků a staly se inspirací pro natočení několika filmů. *Left behind* tak představuje skutečný fenomén.¹⁶⁰ A o čem série románů pojednává?

Námět vychází z poslední biblické knihy Zjevení Janovo (Apokalypsa sv. Jana), zejména z 20. kapitoly, která je základem premilenialismu. Konec světa bude dle románu probíhat tak, že Kristovi věrní budou „vytrženi“ (Rapture) z tohoto světa rovnou do nebe. Ostatní budou ještě „ponecháni“ (Left behind), ale během následujících let hrozivých „soužení“ (Tribulation), pronásledování a pokoušení Antikristem budou mít ještě šanci se obrátit, než nastane druhý Kristův příchod, poté bude následovat „tisíciletá říše“ a poslední soud.¹⁶¹

Děj se odehrává následovně. Na palubě letadla letícího z Chicaga do Londýna zmizí během letu část pasažérů. Kapitánem tohoto letadla je Rayford Steele. Jeho manželka během letu beze stopy také zmizí. Steele pochopí, že někteří byli „vytrženi“, ale on patří k „zanechaným“. Steele si vzpomíná, že jeho silně věřící manželka takto popisovala události konce světa i druhý příchod Kristův, což znala z Bible. Poté začne období katastrof, „soužení“ (zemětřesení, hladomory, války) a období, kdy světu bude vládnout Antikrist. Každý, kdo zůstal ponechán na zemi (včetně Steela), stojí před volbou – buď uvěřit v Ježíše Krista, nebo poslouchat levicové, multikulturní

¹⁵⁸ Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 277

¹⁵⁹ Srov. Gribben, *Evangelical millennialism in the Trans-Atlantic world*, s. 111

¹⁶⁰ Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 282

¹⁶¹ Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 282

a ekumenické projevy rumunského politika Nicolae Carpathie, který se stal předsedou OSN. Carpathia je ve skutečnosti Antikrist.¹⁶² Po nejhorších katastrofách nakonec přichází Kristus a nastolí pořádek.

Tyto apokalyptické romány určitě nelze považovat za okrajovou záležitost, jednak pro množství prodaných výtisků, jednak pro fakt, že LaHaye byl důležitým republikánským činitelem. Podle novinářky Michelle Goldbergové může obsah románů pomoci porozumět některým podivným politickým krokům Bushovy vlády. Ne náhodou je v těchto románech hlavním Satanovým městem Bagdád a OSN je považováno za satanskou propagandu a konspirační spolek.¹⁶³ *Left behind* představuje literárně zpracované téma konce světa, které za použití motivů z Janovy apokalypsy obsahuje narážky na tehdejší politické dění.¹⁶⁴

2.3 Americká zahraniční politika

Na základě výše popsaných fenoménů není až tak překvapivý vliv fundamentalismu a doslovného chápání Bible na zahraniční politiku USA ve 20. století i na počátku 21. století. Po 2. světové válce převládala apokalyptická očekávání v americké společnosti víc než kdy jindy. Zvláště po shoení atomové bomby na Japonsko si věřící Američané uvědomovali, že globální apokalypsa je nejen možná, ale i vysoce pravděpodobná.¹⁶⁵ Studená válka dále živila tento strach, současně však vzrostl zájem o milenialismus. Už během studené války a vzájemného soupeření USA a SSSR v jaderném zbrojení se k popisu nepřítelů používal apokalyptický slovník. O SSSR mluvil prezident Reagan, podporovaný televangelisty, jako o „říši zla“ (evil empire) a poslední apokalyptická bitva – Armagedon – nebyla dle jeho víry daleko. Reagan sám se snažil o jaderné odzbrojování.¹⁶⁶

Premilenialismus ovlivňoval americkou společnost i dále, na počátku 21. století. Prezident George Bush mladší patří k osobnostem hlásícím se ke křesťanskému fundamentalismu a dispenzacionalistickému premilenialismu. Sdílel tedy víru, že na konci časů vznikne stát Izrael, na který bude ze strany nepřátel opakovaně útočeno. Bůh ale vždy zasáhne a Izrael ochrání. Mezinárodní konfederace v čele s Antikristem však všechny Židy i stát Izrael zničí, nakonec přijde Kristus a Antikrista zlikviduje.¹⁶⁷

Bush tomuto učení doslovně věřil. Pocházel z Texasu a Američané na jihu jsou už od dětství skrze televizní kazatele pod silným vlivem názorů, že Evropská unie je

¹⁶² Srov. Evans, *Americké bestsellery, Ježíš a zabíjení všech nevěřících*. [online]

¹⁶³ Srov. Evans, *Americké bestsellery, Ježíš a zabíjení všech nevěřících*. [online]

¹⁶⁴ Srov. Putna, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, s. 282

¹⁶⁵ Srov. Sutton, *Apocalypticism in U. S. History*. [online]

¹⁶⁶ Srov. Gribben, *Evangelical millennialism in the Trans-Atlantic world*, s.114

¹⁶⁷ Srov. Evans, *Vyrobena v Texasu*. [online]

jeden z rohů šelmy z Apokalypsy sv. Jana a OSN je onou apokalyptickou šelmou.¹⁶⁸ Učení Darbyho a křesťanský fundamentalismus tak nemalou měrou utvářely zahraniční politiku prezidenta George W. Bushe, zejména na Středním východě a v Iráku.¹⁶⁹

Bush jako evangelikální křesťan („our born-again president“) používá k popisu své zahraniční politiky teologický slovník, např. vede „globální boj proti zloduchům“ nebo líčí Saddáma Husajna jako „démona“, jakousi nadpřirozenou zlou bytost, která je schopna rozpoutat hrůzy, jaké ještě nikdy nikdo nezažil. Pro mnoho premilenialistů je Bushova zahraniční politika v souladu s Božím plánem, kdy nakonec dojde k apokalyptickému rozuzlení a nastolení času spravedlnosti, práva a míru.¹⁷⁰

3 Závěr

V evangelikálních církvích 20. století byl a nadále zůstává premilenialismus převažující eschatologií. Křesťané z amerických evangelikálních církví věří, že nyní žijeme v apokalyptických časech. V jejich přesvědčení je utvrzují význačné geopolitické změny interpretované na základě biblických proroctví. Americký milenialismus tak hraje významnou úlohu nejen v náboženské oblasti, ale zasahuje i kulturní a politický život.

4 Poděkování

Príspevek vznikl za podpory Specifického vysokoškolského výzkumu (projekt č. 260355) na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

5 Použitá literatura

BAUMGARTNER, F. J. *Longing for the end: a history of millennialism in western civilization*. New York: Palgrave, 2001. ISBN 0-312-23834-7.

BIERNOT, D., VOJTÍŠEK, Z., LUKEŠ, J. a OSTŘANSKÝ, B. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir, 2012. ISBN 978-80-86779-24-9.

EVANS, G. *Americké bestsellery, Ježíš a zabíjení všech nevěřících*. [online] 2007. [cit. 2019-04-30] Dostupné z: <<https://legacy.blisty.cz/art/34209.html>>

EVANS, G. *Vyrobeno v Texasu*. [online] 2004. [cit. 2019-04-30] Dostupné z: <<https://legacy.blisty.cz/art/17088.html>>

GRIBBEN, C. *Evangelical millennialism in the Trans-Atlantic world, 1500-2000*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. ISBN 978-0-230-00825-0.

¹⁶⁸ Srov. Evans, *Vyrobeno v Texasu*. [online]

¹⁶⁹ Srov. Evans, *Vyrobeno v Texasu*. [online]

¹⁷⁰ Srov. Gribben, *Evangelical millennialism in the Trans-Atlantic world*, s. 123-124

- MAIER, H. O. *Green Millennialism: American Evangelicalism, Environmentalism, and the Book of Revelation*. In: HORRELL, D. G. *Ecological hermeneutics: biblical, historical and theological perspectives*. London: T & T Clark, [2010]. ISBN 978-0-567-03304-8.
- MRÁZEK, J. *Zjevení Janovo*. Praha: Centrum biblických studií, 2009. Český ekumenický komentář k Novému zákonu. ISBN 978-80-85810-99-8.
- LANDES, R. A. *Encyclopedia of millennialism and millennial movements*. New York: Routledge, 2000. Routledge encyclopedias of religion and society. (e-book) ISBN 0-203-00943-6.
- PUTNA, M. C. *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-007-7.
- SUTTON, M.A. *Apocalypticism in U. S. History*. [online] 2016. [cit. 2019-04-30] Dostupné z: <<https://oxfordre.com/religion/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-415>>
- VÁCLAVÍK, D. *Proměny americké religiozity*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 182 s. ISBN 978-80-210-6598-7 (online : ePub) <https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/128682/monography.pdf>

6 Kontakt na autora

Hana Horáková
Univerzita Karlova
Evangelická teologická fakulta
Katedra Nového zákona
Černá 9
115 55 Praha 1
Email: elektrohana@seznam.cz
Školitel: doc. Jiří Mrázek, Th.D.

Viera ako stratégia. Budúcnosť kresťanstva v Európe

Faith as a strategy. The future of christianity in Europe

Peter Lazor

Abstract: *Many people regard religion as outdated and are unable to understand how believers can intellectually justify their faith. Nonbelievers have long assumed that progress in technology and the sciences renders religion irrelevant. Believers, in contrast, see religion as vital to society's spiritual and moral well-being. But does modernization lead to secularization? Does secularization lead to moral decay? Churches and religious communities must take into account religious diversity, but the modern world is not a threat to Christianity or to faith in general. On the contrary, modernity and faith can be mutually enriching.*

Key words: *Faith. Religion. Christianity. Europe. Modernization. Secularism.*

Abstrakt: *Mnohí ľudia považujú náboženstvo za zastaralé a nemôžu pochopiť, ako veriaci môžu intelektuálne zdôvodňovať svoju vieru. Neveriaci už dávno predpokladali, že pokrok v oblasti technológií a vied urobí náboženstvo irelevantné. Veriaci naopak vidia náboženstvo ako životne dôležité pre duchovné a morálne blaho spoločnosti. Vedie modernizácia k sekularizácii? A vedie sekularizácia k morálnemu rozkladu? Cirkvi a náboženské spoločenstvá musia brať do úvahy náboženskú rôznorodosť, no moderný svet nepredstavuje hrozbu pre kresťanstvo ani pre vieru vo všeobecnosti. Naopak, modernosť a viera sa navzájom obohacujú.*

Kľúčové slová: *Viera. Náboženstvo. Kresťanstvo. Európa. Modernizácia. Sekularizmus.*

Úvod

Má náboženská viera svoje pevné miesto v živote človeka a spoločnosti? Má náboženstvo zmysel a budúcnosť? Hneď v úvode sa ponúkajú otázky na zamyslenie, na ktoré sa pokúsime hľadať odpoveď cez súčasnú skúsenosť, pozorovanie a výsledky výskumu tých, ktorí sa zaoberajú touto témou. S krízou, o ktorej sa toľko hovorí

v súvislosti s aktuálnymi problémami, ktorým musí v súčasnosti čeliť Európa, nutne sa ponúkajú aj iné, najliehavesšie otázky: Potrebuje človek v súčasnom modernom svete náboženstvo? Vede modernizácia k sekularizácii? A je nutné spájať sekularizáciu s úpadkom morálky? Alebo naopak, môže viesť úpadok viery k znovuoobjaveniu tohto rozmeru človeka a k jeho hlbšiemu prežívaniu?

Z kresťanstva v Európe zostanú malé, skromné komunity, ktoré spravujú kňazi popri svojom civilnom zamestnaní. Také, aké boli na Slovensku počas komunizmu či v prvých storočiach kresťanstva. S touto teóriou už pred takmer 50 rokmi prišiel emeritný pápež Benedikt XVI. a vtedajší kardinál Joseph Ratzinger. Jeho slová sa pomaly naplňujú. Praktizujúci kresťania tvoria v západnej Európe menšinu – približne 10-20 percent z populácie. Kresťanstvo čelí strate svojich pozícií aj vo verejnom živote.

Na vyššie stanovené otázky sa pokúsime nájsť odpovede z radov odborníkov z oblasti sociológie, filozofie, náboženstva, psychológie a religionistiky. Nápomocnou bude aj dostupná slovenská, česká, ako aj nemecká literatúra, ktorá sa venuje danému problému.

Spoločné prvky v medzikultúrnom náboženskom prejave

Jeden z najväčších a najoriginálnejších religionistov 20. storočia Mircea Eliade urobil úžasný objav. Podľa neho ľudia už viac ako štyri tisíc rokov prakticky z každej kultúry po celom svete túžili po posvätnom. V takmer každej kultúre je táto túžba po naplnení prítomná v štyroch oblastiach:

1. Viera v posvätno (transcendentnej skutočnosti), v ktorom je absolútna pravda a dobro.
2. Posvätná (transcendentná) realita sa chce spojiť s ľudskými bytosťami a tak vstúpiť do profánneho sveta na určitom mieste. Jej vstup do sveta je pôvodným alebo kreatívnym momentom. Fyzický svet mohol existovať pred vstupom posvätného, ale svet nebol významný ani skutočný pred jeho vstupom. Takže pre tradičného človeka skutočná realita a zmysel sa začali, keď prišla posvätná realita.
3. Keď sa posvätná realita prelomila, zverila (sväté) miesto a čas ľuďom. Keď sa ľudia približujú k tomuto miestu vstupu posvätného do reality, robia ho svätým. Podobne, keď ľudia oslavujú rituál pôvodu a opisujú mýtus o pôvode, znovu vstúpia do posvätného priestoru pôvodu a spájajú ho s posvätným, čo ich posilňuje.
4. Oslava rituálov a mýtov posilňuje nielen účastníkov, ale tiež dodáva „paradigmatické modely“ – to je lekcia o zmysle života; zlu je potrebné sa vyhnúť. Cnosti a zákony pomáhajú dosahovať dobro, kým zlozvyky ho oslabujú. Takže tradičný človek dostáva cieľ, smer a cnosť z opätovného zavedenia posvätného času cez rituál a mýtus. Pravdepodobnosť, že tieto podobnosti medzi svetovými

náboženstvami, ktoré sa vyskytujú čisto náhodou, sú mimoriadne nízke, a preto sa musíme usilovať o vysvetľujúcu príčinu.

Čo by mohlo spôsobiť túto štvornásobnú náhodu náboženského presvedčenia a prejavu v toľkých úplne rozmanitých kultúrach s toľkými odlišnými históriami? Rozmanitosť komunit, kultúr a histórie prakticky vylučuje sociálne vysvetlenia ako príčinu štyroch spoločných znakov náboženstva. Ak chýba sociálna príčina, budeme musieť preskúmať, či by mohla existovať spoločná príčina v rámci jednotlivých ľudských bytostí, ktoré sa zúčastňujú na veľmi odlišných kultúrach.

Eliade hovorí o nenávratnej prítomnosti posvätnej, transcendentálnej reality v nás. Tento jav nazýva *hierofánia* – posvätná transcendentná realita vo svete.¹⁷¹

Hans Joas rovnako hovorí, že človek je antropologicky orientovaný na náboženstvo. Tam, kde je táto jeho potreba potláčaná nátlakom, dochádza k morálnemu rozpadu. Je to prirodzené, že tam kde niet miesto pre Boha, všetko je dovolené.¹⁷²

Eliade a Homo religiosus

Homo religiosus vždy verí, že existuje absolútna posvätná realita, ktorá presahuje tento svet, ale prejavuje sa v tomto svete, a tým ho posväcuje a robí ho reálnym. Ďalej verí, že život má posvätný pôvod a že ľudská existencia si uvedomuje všetky svoje možnosti, pretože je náboženská – to znamená, že sa zúčastňuje na skutočnosti.

Bohovia vytvorili človeka a svet, kultúrni hrdinovia dokončili stvorenie a história všetkých týchto božských diel sa zachovala v mýtoch. Revitalizáciou posvätnej histórie, napodobňovaním božského správania človek kladie a udržuje seba blízko k bohom.

Odkiaľ pochádza táto spoločná vnútorná náboženská dispozícia? Prichádzalo to z výučby náboženských ľudí v už vytvorenej náboženskej komunite, alebo skôr prišlo z niečoho v rámci [homo religiosus](#) – ktorý priniesol túto náboženskú dispozíciu spoločenstvu viery?

Náboženské spoločenstvá učia lekcie a doktríny svojich prívržencov – ako fungujú ich náboženské rituály, detaily mýtov, význam rôznych symbolov, farieb a akcií, posvätnosť jednotlivých miest a časov atď.

Mircea Eliade vytvoril termín homo religiosus, aby opísal akúsi osobu, ktorá zdieľa osobitné postoje so všetkými ľuďmi viery. Podobnosť medzi svetovými náboženstvami naznačuje súbežnú podobnosť medzi náboženskými ľuďmi. Musia existovať ľudia, ktorí sú si vedomí posvätného, žiadajú ho, sú vášniví a plní posvätného. Musia byť tiež

¹⁷¹ Porov.: MAGIS CENTER: *Common Elements in Cross-Cultural Religious Expression – Part 3*. <<https://www.magiscenter.com/common-elements-in-cross-cultural-religious-expression-part-3-ii-a-gods-presence-to-our-consciousness/>>. (26. 02. 2019)

¹⁷² Porov.: JOAS, H.: *Glaube als Option*. Freiburg: Herder, 2013. s. 15.

schopní pochopiť význam posvätného času, posvätného miesta, posvätného mýtu, posvätného rituálu a posvätného symbolu. Ak by tieto vnútorné dispozície neboli predtým prítomné, tradičný človek by nikdy nevyhľadal náboženstvo a určite by to neurobil z jeho významu a zdroja reality. Bez sebauvedomenia a túžby po posvätnej (transcendentnej realite) by tradičný človek našiel náhradu v iných prameňoch reality – jedlo, prístrešie, plodenie, mužnosť, ženskosť, vedomosti, praktické zručnosti atď. Vzhľadom na to je pravdepodobné, že homo religiosus nezískal svoje vedomie a túžbu po posvätnej transcendentnej realite od náboženského kultu alebo komunity. Homo religiosus je priťahovaný, fascinovaný a naplnený posvätným, opätovne prezentovaným v náboženských rituáloch a mýtoch. Hľadá a zúčastňuje sa posvätného rituálu, pretože si je vedomý posvätného a chápe jeho hlavný význam v jeho živote.¹⁷³

Podobne ako Jung, Eliade dokazuje, ako profanizácia resp. vyprázdnenie súčasného kultúrneho života vedie k disharmonickým a psychopatologickým symptómom, pretože človek nemôže zaprieť svojich archaických predkov, nemôže anulovať skutočnosť, že hlboko v jeho duši je nevyliciteľný homo religiosus. Akokoľvek je zdanlivo nemožné, aby sekularizovaný Západan dokázal prostredníctvom empatie rozumieť religiozite napr. praktizujúceho hinduistu, Eliade si myslí, že i moderný človek Západu má kdesi hlboko v sebe svojho predka, človeka náboženského.¹⁷⁴

Za zmienku stojí objavenie najstaršieho chrámového komplexu na svete Göbekli Tepe v roku 1994 v tureckom regióne Juhovýchodnej Anatólii. Megalitické štruktúry Göbekli Tepe patria medzi najstaršie štruktúry ľudstva na svete. Vytvorené v čase, keď sa lovec-zberač stal sedavým poľnohospodárom, štruktúry poskytujú jedinečné informácie o živote pred viac ako 11 000 rokmi. Archeologické nálezisko bolo v roku 2018 uznané za pamiatku UNESCO.¹⁷⁵

Je pravdou, že čosi posvätné sa ukrýva v každom človeku, i keď si to nechce priznať, alebo to jednoducho potláča. Koľkí ľudia hlásiaci sa k ateizmu pri rôznych poznávacích cestách po celom svete navštevujú staré chrámy, posvätné miesta a pod. Nevedia prečo, ale keď vstúpia do pravoslávneho chrámu, zapália sviečku ako ostatní. Keď navštívia mešitu, tak si vyzujú obuv ako to robia moslimovia. Pri výstupe na posvätnú horu umiestnia tibetské vlajočky. V Indii alebo Nepále si nechajú urobiť červenú bodku na čelo, žiadajú požehnanie od svätých mužov... Možno sa nevedia modliť, ale aj daný úkon akoby bol pre nich modlitbou vychádzajúcou z ich najhlbšieho vnútra.

¹⁷³ Porov.: MAGIS CENTRUM: *Homo Religiosus*. <<https://www.magiscenter.com/homo-religiosus/>>. (27. 02. 2019)

¹⁷⁴ Porov.: HOŠEK, P.: *Mircea Eliade: Homo Religiosus*. In.: *Reflexe* 26, r. 2004, s. 79 – 96.

¹⁷⁵ Porov.: UNESCO: *Monumentale Architektur aus der Jungsteinzeit*. <<https://www.unesco.de/kultur-und-natur/welterbe/welterbe-weltweit/unesco-welterbe-goebekli-tepe>>. (05. 04. 2019)

C.G. Jung: archetypy a nevedomá religiozita

Podľa Carla Gustava Junga sú archetypy všeobecne existujúcimi archetypmi v **duši** všetkých **ľudských** bytostí, bez ohľadu na ich históriu a kultúru. Patria sem myšlienky, objekty a živé bytosti z prostredia. K existencii archetypov Carl Gustav Jung a jeho spolupracovníci zozbierali materiál z rôznych **časov** a kultúr, ktoré nie sú priamo zdedené, ale sú iniciáciou myšlienok. Na pozadí týchto stôp sa pozerali na sny pacientov a prišli k záverom, ktoré sa veľmi podobali obrazovým reprezentáciám cudzích kultúr, s ktorými sa nikdy nedostali do kontaktu. Predložili tézu, že náboženské a kultúrne svedectvá rôznych národov v obmedzených variáciách mali podobné motívy, myšlienky a výrazy. Jung skúmal veľa materiálu k tomuto účelu, ktorý pochádzal z rôznych **časov** a mnohých kultúr a zaznamenal, že určité obrazy, motívy a symboly sa **vždy** opakujú, bez vzájomného ovplyvňovania sa kultúr. Nazval tieto podobnosti „**archetypy**“, ktoré zohrávali osobitnú úlohu v procese individualizácie mnohých pacientov.¹⁷⁶

Jung sa celý život zaoberal súmaním života primitívnych národov, ich mytológiami a náboženstvom. Na individuálnej a skupinovej úrovni sa snažil zistiť, akým spôsobom sú duševné archetypy ako „pozostatky skúsenostného dedičstva živočíšneho druhu.“¹⁷⁷ Náboženskú skúsenosť vníma ako stav, pri ktorom sa človeka zmocní sila, ktorá pramení mimo neho.¹⁷⁸

Jung zdôrazňoval, že každý človek, či už si to uvedomuje alebo nie, má v sebe vedomú i nevedomú religiozitu. Väčšina ľudí môže v sebe túto religiozitu potláčať, alebo si ju neuvedomovať, a práve vtedy dochádza k zlomu, ktorý môže byť zdrojom mnohých neuróz. Preto Jung kládol dôraz na uvedomenie si vzťahu k náboženstvu a potrebu transcendentna. Pokiaľ bude človek v sebe podstatu Boha odmietať, tak ho to môže viesť k istým druhom náhrad náboženstva vo forme nacismu či komunizmu.¹⁷⁹

Po objavení nevedomej religiozity, uvedomení si a nájdení archetypu Boha a rovnako aj svojich zážitkov s nevedomím, Jung čím ďalej tým viac inklinoval ku kresťanstvu. Jeho postoj bol ovplyvnený aj V. Whietem, s ktorým sa neskôr síce nezhodol ohľadne konceptu *privatio boni*¹⁸⁰ a Jungovým netradečným chápaním Boha, predsa ich priateľstvo pretrvalo po celý život a Jungovi poodhalilo cestu ku kresťanstvu. Svoj

¹⁷⁶ Porov.: HEPP, V.: *Carl Gustav Jung* <<https://www.systemstellen.org/wiki/menschen-und-biografien/carl-gustav-jung>>. (05. 04. 2019)

¹⁷⁷ Porov.: MOORE, R. L.: *C. G. Jung a kresťanská spiritualita: Sborník reflexí teológů, psychologů a religionistů*. Praha : Portál, 1998, s. 28.

¹⁷⁸ Porov.: FROMM, E.: *Psychoanalýza náboženství*. Praha : Aurora, 2003, s. 27.

¹⁷⁹ Porov.: WHITE, V.: *Bůh a nevědomí: Teologie versus psychologie*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 36.

¹⁸⁰ *Privatio boni* – Augustínovo chápanie zla ako nedostatku dobra. Toto chápanie je súčasťou jeho učenia o milosti. Porov.: RICOEUR, P.: *Život, pravda, symbol*. Praha: Oikoymenh, 1993, s. 139.

postoj k náboženskej orientácii vyjadril v jednom zo svojich mnohých listov: „*Uvedomil som si, že v psychoanalýze zohráva veľkú úlohu strach, čo nemožno vysvetliť pôsobením náboženskej výchovy, ale skôr jej nedostatkom. Počas svojej analytickej práce som dospel k pochopeniu kresťanskej viery, ale môžem povedať že aj všetkých náboženstiev. Považujem sa za kresťana a som presvedčený, že zásadný vývoj kresťanstva je absolútne nutný.*“¹⁸¹

Svet kresťanstva

Kresťanstvo čelí v súčasnosti veľkej strate svojich pozícií. Známe sú prípady z Veľkej Británie, kde štátne firmy zakazujú nosenie krížika na retiazke, súdy znemožňujú adopcie do hlboko veriacich rodín a verejné authority v mene sekularizmu zakazujú verejné kresťanské zhromaždenia. Tí, čo na tento trend upozorňujú, hovoria o nových levoch, ako pripomienku na dobu, keď boli kresťania hromadne hádzaní v Koloseu pred šelmy na pobavenie publika. Debata na túto tému sa rozvinula aj v britských médiach. Ann Widdecombe kritizovala otvorene vládu za jej dvojaké štandardy, keď na jednej strane odmietala pomoc od krajín, ktoré sa postavili proti homosexuálom a na druhej strane si zatvárali oči na tie oblasti sveta, kde sú prenasledovaní kresťania. Tvárou v tvár všetkým hrozným prenasledovaním je ľahké byť zväzdaný argumentmi tých, ktorí nám hovoria, že medzi kresťanským Západom a islamom je konflikt civilizácií. To nie je pravda. Väčšina praktizujúcich moslimov chce iba vysloviť svoje modlitby a ísť do mešity a mať dobré vzťahy so svojimi susedmi. Mnohí moslimovia nemajú žiaden problém s vianočnými ozdobami, nosením kríža na verejnosti, či umiestnením Biblie v knižnici. V mnohých knižniciach totiž je práve umiestnená Biblia na najvyššiu policu, akoby to bolo niečo neprijateľné a zakázané. Sme ovládaní sekulárnou elitou, ktorá nenávidí islam tak trochu, ako nenávidí kresťanstvo. Táto elita ateistov a metropolitných disidentov je tiež zbabelá elita a neodvažuje sa napadnúť islam, pretože sa obáva, že jeho korporáčne väzby sa pretrhnú. Ale považuje za užitočné odvolávať sa na údajne pobúrenie islamskej citlivosti, aby dochádzalo k prenasledovaniu pre kresťanskú vieru.¹⁸²

Ďalšou závažnou otázkou je *christianophobia*. Európski a kresťanskí predstavitelia, ktorí sa stretli na rade OBSE (Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe) 12. septembra 2011 varovali, že zločiny z nenávisťi, útoky a neznašanlivosť voči kresťanom v Európe sú na vzostupe a môžu viesť k sociálnej nestabilite v niektorých oblastiach. Podnebie strachu a podozrenia spôsobené zločinní z nenávisťi má potenciál vytvoriť

¹⁸¹ JUNG, C.G.: *Sto dopisů: výbor z korespondence*. Praha : Sagittarius, 1996. s. 222-223.

¹⁸² Porov.: MULLEN, P.: *Ann Widdecombe is right: Christianity in Britain today is under severe persecution*. <<https://www.dailymail.co.uk/debate/article-2051841/Ann-Widdecombe-right-Christianity-Britain-today-severe-persecution.html>>. (28. 02. 2019)

neistotu v rámci komunit a medzi nimi. Zločiny z nenávisťi sú bezpečnostnou otázkou a môžu prispieť k destabilizácii regionálnych alebo dokonca medzištátnych vzťahov, povedal na konferencii OBSE s názvom „Predchádzanie a riešenie násilných incidentov a trestných činov proti kresťanom“ Janez Lenarcic, šéf Úradu OBSE pre demokratické inštitúcie a ľudské práva. Konferencia vypočula správy o narastajúcich prejavoch netolerancie proti útokom na cirkvi v Španielsku, Francúzsku a Rakúsku a útokom na aktivistov proti potratom vo Viedni. OBSE monitoruje „zločiny z nenávisťi voči kresťanom, ako aj neznašanlivosť a diskrimináciu kresťanov“. Metropolitný arcibiskup Hilarion, minister zahraničných vecí ruskej pravoslávnej cirkvi, varoval, že niektorí v Európe hľadajú „ospravedlnenie vylúčiť znaky kresťanskej civilizácie z verejnej a politickej reality kontinentu.“

Začiatkom roka 2011 Európsky súd pre ľudské práva zrušil kontroverzné rozhodnutie z roku 2009, podľa ktorého školy v prevažne katolíckej krajine nemali právo umiestniť kríž v učebniach. Vatikán a Taliansko viedli medzinárodné protesty proti pôvodnému rozhodnutiu a vyhrali. Hilarion povedal, že „radikálny sekularizmus je rovnako nebezpečný pre náboženskú slobodu ako náboženský extrémizmus vo všetkých jeho prejavoch“. Vatikánsky minister zahraničia arcibiskup Dominique Mamberti uviedol, že správy OBSE poskytujú „nevyvrátiteľný dôkaz rastúcej neznašanlivosť voči kresťanom“ a že orgány nemôžu ignorovať varovné signály. „Bohužiaľ, akty motivované predsudkami voči kresťanom sa rýchlo stávajú skutočnosťou aj v tých krajinách, kde tvoria väčšinu,“ povedal Mamberti.¹⁸³

Okrem týchto údajov treba spomenúť aj nárast počtu kresťanov v krajinách ako je Ázia, Afrika, či India. Osobitné postavenie má Čína. I keď je tu prenasledovanie kresťanov, ich počet neustále narastá. Už teraz má Čína vyšší počet návštevníkov bohoslužieb ako Európa. Hoci je v Číne v súčasnosti asi dvetisíc ľudí vo väzení, kvôli svojmu náboženskému presvedčeniu, v mnohých provinciách získavajú kresťania vplyv aj na miestne úrady, ktoré podporujú výstavbu kostolov. Anglický Guardian predpokladá, že Čína môže byť o pár desaťročí centrom kresťanského sveta čo do počtu veriacich.¹⁸⁴

Zostane len Islam?

Internetom letia mnohé videá, ktoré hovoria, že o pár desaťročí v Európe prevládne ako náboženstvo Islam. Mešity rýchlo pribúdajú po celej EÚ, imigrácia pokračuje silným tempom a miera pôrodnosti a plodnosti moslimov je oveľa vyššia ako Európanov.

¹⁸³ Porov.: PULLELLA, P.: *OSCE conference warns of growing intolerance against Europe's Christians*. <<http://blogs.reuters.com/faithworld/2011/09/13/osce-conference-warns-of-growing-intolerance-against-europes-christians/>>. (28. 02. 2019)

¹⁸⁴ Porov.: WEISS, A.: *China: the future of Christianity?* <<https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2010/aug/28/china-future-christianity>>. (28. 02. 2019)

Stret kultúr však nevyznieva pre západnú civilizáciu tak obohacujúco, ako je politiky korektné tvrdiť. Napríklad relatívne malé severské krajiny, ktoré boli moslimskej imigrácii nadštandardne otvorené, čelia nečakaným problémom. Nórsko, jedna z top krajín islamskej imigrácie na počet obyvateľov, sa trápi násobným nárastom znásilnení. Pripisujú ho práve cudzincom z mimoeurópskych krajín. Podobná situácia je vo Švédsku. Iným fenoménom je vytváranie paralelných súdnych systémov, kde sa občianske, majetkové, ale aj trestné spory v moslimských komunitách riešia podľa islamského práva. Treba vziať v úvahu aj to, že moslimské ženy sa v Európe rýchlo prispôsobujú v miere pôrodnosti. Horné odhady hovoria o 20 percentách islamskej populácie v roku 2050 v EÚ, spodné asi o polovici¹⁸⁵.

V poslednom štvrtstoročí zažil európsky Islam veľmi vážne debaty o podstate samotného Islamu ako aj o jeho úlohe v politike. Mnohí radikáli predstavili ohornné požiadavky, v ktorých používajú krvilačnú a apokalyptickú rétoriku. Celkom bežne prichádzajú tieto silné slová aj z mešít a od náboženských vodcov, ktorí predstavujú vojnu a intoleranciu ako integrálnu súčasť moslimskej viery. Často počuť tieto extrémne návrhy od imámov, ktorí sa narodili v zahraničí a nie sú občanmi krajiny, v ktorej pôsobia, no dostávajú podporu zo zahraničia. Pre mnohých európskych pozorovateľov sa stal takýto extrémizmus normálnym obrazom Islamu. Je preto znepokojujúce, že pre mnohých moslimov narodených v Európe je vytváraný práve takýto obraz ich náboženstva.¹⁸⁶

Ako sa bude ďalej vyvíjať Islam je veľmi otáznne, nakoľko aj samotní moslimovia sa delia na rôzne skupiny. Základné delenie je na Sunnitov a Šiitov. Ďalej jední sa striktnie držia Koránu, iní sú liberálnejší. Niektorí hľadajú duchovnú cestu, iní odmietajú mystiku. Pre niektorých zohráva Islam dôležitú rolu v politike, iní si myslia, že by malo byť ich náboženstvo striktné oddelené od politiky.¹⁸⁷

EÚ za posledné roky minula milióny eur na podporu islamu a multikulturalizmu. Je to pochopiteľné, keďže multikulturalizmus sa stal náboženstvom EÚ. A jeho najzákladnejšou dogmou sa stalo to, že Islam je rovnaký ako iné náboženstvá, resp. že mu ide o to isté, že má rovnaké ciele. Demografická kríza v EÚ a každoročný príliv státisícov prevažne nelegálnych imigrantov z Afriky a Blízkeho Východu, a hlavne z islamského sveta, radikálne menia nielen populáciu, ale aj kultúru Európy, a preto sú veľkou výzvou pre spoločnosť, politikov a cirkvi. Otázka už nezníe, či Eurábia je

¹⁸⁵ Porov.: MÚČKA, F.: *Krestanstvo v roku 2050 – čo príde okrem levov*. <<https://www.postoj.sk/2677/tema-krestanstvo-v-roku-2050-co-pride-okrem-levov>>. (28. 02. 2019)

¹⁸⁶ Porov.: JENKINS, P.: *Gottes Kontinent? Über die religiöse Krise Europas und die Zukunft von Islam und Christentum*. Freiburg : Herder, 2008, s. 170.

¹⁸⁷ Porov.: KRÄMER, G.: *Zum Verhältnis von Religion, Recht und Politik: Säkularisierung im Islam*. In: *Säkularisierung und die Weltreligionen*. Frankfurt am Main : Fischer, 2007, s. 172.

mýtus alebo realita budúcnosti, ale čo príde do 50 rokov. Predpovede hovoria, že len v Európe bude tvoriť Islam 10 percent populácie.¹⁸⁸

Slovo Eurabia je neologizmus použitý zrejme prvýkrát v roku 2000, resp. 2005, v knihe *Eurabia: Euro-arabská os britskej spisovateľky a političky egyptského pôvodu*, ktorá píše pod prezívkou Bat Ye`or, občianskym menom Gisele Littman. Je autorokou kníh: *Islam a dhimmi*, *Úpadok východného kresťanstva: Od džihádu k dhimmizácii* a *Dhimmi: Židia a kresťania pod vládou islamu*. Termín Eurabia má vyjadrovať označenie Európy po úspešnom priebehu islamizácie, ktorý bol podľa Bat Ye`or zahájený už v šesťdesiatych, resp. sedemdesiatych rokoch 20. storočia a dnes už naplno graduje.¹⁸⁹ Islam zdôrazňuje svoju nadradenosť nad ostatnými ľuďmi, a preto nemožno tvrdiť, žeby bol zlučiteľný s demokraciou a ďalšími myšlienkami anticko-kresťanskej civilizácie. Požiadavka zaviesť moslimské zákony všade tam, kde moslimovia tvoria väčšinu obyvateľov, vedie k nasledovným skutočnostiam: Teroru pravoverných moslimov voči maloverným, nepraktizujúcim moslimom a moslimským sektám. Teda voči tým moslimom, ktorí nechcú vládu islamského práva šaria a Allahových zákonov nad svojimi životmi. V oblastiach, v ktorých začnú moslimovia prevládať a ktoré sú pod vplyvom islamskej politickej ideológie, budú sa usilovať o oddelenie sa od väčších územných celkov, a to buď priamo, ako to vidíme na separatizme Kosova, moslimských oblastí v Číne alebo v Rusku, prípadne nepriamo, teda ignorovaním sekulárnych zákonov a presadzovaním islamských zákonov psychologickým a fyzickým nátlakom, aby sa obyvatelia mestských častí správali podľa zákonov islamu. To vidíme v európskych mestách ako je Luton, Birmingham, Londýn, Brusel, Marseille a pod.¹⁹⁰

Revitalizácia viery

Ratzinger v knihe *„Európa. Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti“* vychádza z predpokladu, že aj neveriaci človek má úctu k tomu, čo iný považuje za posvätné v najvyššom zmysle, teda k Bohu. Ak sa naruší táto úcta, vytráca sa zo spoločnosti niečo zásadné. V súčasnosti je pokutovaný ten, kto zneuctí vieru Izraela, jeho obraz a jeho veľké postavy. Podobne býva pokutovaný ten, kto zneuctí Korán a základné presvedčenia islamu. Avšak keď ide o Krista a to, čo je posvätné pre kresťanov, tam sa sloboda názoru javí ako najvyššia hodnota, ktorej obmedzenie by bolo považované za ničenie tolerancie a slobody všeobecne. Máme sa učiť z toho, čo je posvätné iným, ale práve kvôli druhým je našou povinnosťou živiť v sebe úctu k tomu, čo je posvätné a ukazovať tvár Boha, ktorý sa nám zjavil – Boha, ktorý ma zľutovanie s chudobnými a slabými,

¹⁸⁸ Porov.: BURKERT, M.: *Eurabia – Mýtus, alebo reality blízkej budúcnosti?* <<https://dennikn.sk/blog/811236/eurabia-mytus-alebo-realita-blizkej-buducnosti/>>. (04. 03. 2019)

¹⁸⁹ Porov.: LHOŤAN, L.: *Eurabia. Mýtus nebo realita?* Pstruží : 2015, s. 13.

¹⁹⁰ Tamtiež, s. 54-55.

sirotami a cudzincami. Boha, ktorý je natoľko ľudský, že sám sa stal človekom, ktorý trpel a tak dáva bolesti dôstojnosť a nádej.

Charta ľudských práv by mala byť prvým krokom a znakom, že Európa opäť hľadá svoju dušu. Kresťania by mali prispievať k tomu, aby Európa nachádzala svoju tvár a nadobúdala to najlepšie zo svojho dedičstva a bola tak v službe celému ľudstvu.¹⁹¹

Tradičné, tzn. historické kresťanstvo – či už máme na mysli katolicizmus, protestantizmus alebo pravoslávie, malo by byť mocnou protiváhou voči radikálnemu individualizmu a sekularizmu modernity. Je potrebné vrátiť sa ku koreňom svojej viery, tak v myslení ako aj v praxi. Ako pripomína Rod Dreher budeme sa musieť „naučiť návykom srdca, na ktoré veriaci na Západe zabudli. Budeme musieť radikálnym spôsobom zmeniť svoje životy a svoj prístup k životu. Budeme musieť byť cirkvou bez kompromisov, nech nás to stojí čokoľvek“¹⁹²

Rod Dreher je autorom knihy *Benediktova voľba*. Je to bestseller, ktorý rozpútal vlnu diskusií medzi politológmi, sociológmi, právnymi expertmi aj špičkovými komentátormi ako aj v radoch aktívnych členov cirkví. Autor ponúka spiritualitu sv. Benedikta z Nursie ako návod, ako zachovať, udržať a chrániť hodnoty, na ktorých je postavené kresťanstvo. Svätý Benedikt, ako mnohí mladí perspektívni ľudia bol na ceste do Ríma, aby tam hľadal svoje miesto vo svete. Už to nebol ale Rím vo svojej niekdajšej sláve. Pád mesta Ríma bol šokujúcim úderom pre morálku občanov. Sv. Hieronym povedal: „*Mesto, ktoré zdolalo celý svet, bolo samo zdolané*“. Tak sa Benedikt utiahol do neďalekého lesa a potom do jaskyne kde v modlitbe a kontemplácii prežil tri roky. Neskôr zakladá kláštory, ktoré sa začínajú riadiť Regulou, ktorú zostavil. Táto Regula bola jednoducho návodom kresťanského života.¹⁹³

Sv. Benedikt hovorí o základných pilieroch, na ktorých je postavený celý mníšsky život a ktoré by mali byť dnes inšpiráciou pre Európu, ktorá hľadá východiská zo zložitej situácie, v ktorej sa ocitla. Hovorí o poriadku, modlitbe, práci, askéze, stabilite a komunite. Dreher rozoberá tieto jednotlivé prvky benediktínskej spirituality a ponúka ich ako návod nielen pre kresťanov v Amerike, ale ony môžu byť hnacou silou aj pre starý kontinent, kde vznikali. Zdôrazňuje okrem iného dôležitosť „kultúrnej pamäti“. Ani kresťania v súčasnej Európe nesmú zabúdať na svoje korene. Mladým ľuďom treba neustále pripomínať, že minulosť nesmie upadnúť do zabudnutia. Dreher cituje vo svojej knihe Zygmunta Baumana, ktorý dnešnú realitu opisuje ako tekutú modernitu, bez stability a pevného ukotvenia v živote. Sme svedkami krehkosti vzťahov,

¹⁹¹ Porov.: RATZINGER, J.: *Európa. Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*. Trnava: SSV, 2005. s. 36.

¹⁹² Porov. DREHER, R.: *Benediktova voľba. Stratégia kresťanov v postkresťanskom svete*. Bratislava: Postoj media, s. r. o., 2017, s. 16.

¹⁹³ Tamtiež, s. 26–29.

ľudských pút, pocitu neistoty a z neho plynúcej rozporuplej túžby nadväzovať vzťahy a zároveň príliš sa neviazať. Vo svete „individualizácie“ majú vzťahy svoje pre a proti. Oscilujú medzi sladkým snom a nočnou morou a my nemáme ako poznať kde sa začne jedno meniť v druhé. V tekutom modernom dejisku života sú vzťahy možno tými najbežnejšími, najnaliehavejšími, najsilnejšie prežívanými a najkomplikovanejšími formami rozporuplnosti.¹⁹⁴

Podľa Jürgena Rüttgersa nie je možná stabilita v Európe bez presvedčenia, že Európa je kontinent, kde človek môže žiť v najlepšej slobode, pokoji a solidarite.¹⁹⁵

„Ak dnešní kresťania nebudú pevne stáť na skale posvätného poriadku, ako je zjavený našou svätou tradíciou – spôsobmi uvažovania, hovorenia a konania, ktoré stelesňujú kresťanskú kultúru a odovzdávajú ju z generácie na generáciu, nebudeme mať vôbec nič, na čom by sme mohli stáť. Ak si neosvojíme každodenné praktiky, ktoré udžujú tento posvätný poriadok, prítomným pre nás, naše rodiny a komunity, stratíme ho. A ak ho stratíme, budeme vo veľkom nebezpečenstve, že prestanem brať ohľad na toho, ku ktorému všetko v tomto posvätnom poriadku ukazuje ako božská mapa k pokladu.“¹⁹⁶

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo analyzovať súčasnú spoločenskú situáciu a to, čo označujeme termínom sekularizácia či modernizmus a ich vplyv na život súčasného človeka. Poukázať na to, čo tvorí základ našej kultúrnej a náboženskej identity. Zámerom tohto príspevku nebolo vyvolať islamofóbne, či xenofóbne pocity. Napriek tomu je potrebné si priznať, že po masovej migrácií, ktorej sme boli svedkami za posledné roky, sú isté dôvody na obavu o naše kresťanské hodnoty, našu kultúru a všetko, čo vytvára našu identitu a identitu Európy. V tomto príspevku sme si poukázali na to, že človek ako bytosť má svoju hodnotu a vo svojom vnútri má niečo, čo častokrát ani nevie pomenovať, no i tak ho to privádza k úžasu nad svetom, prírodou a životom. My kresťania tomu hovoríme viera. Veríme, že nie sme dielom náhody. Spomínaní teológovia, religionisti či psychológovia uvedení v tejto práci súhlasne prichádzajú k záveru, že nie je možné oddeliť od človeka to božské, transcendentné, to čo ho presahuje, i keď to človek v sebe zapiera alebo potláča.

V dnešom modernom a multikulturálnom svete je potrebné si uvedomiť tento rozmer ľudského bytia a v ňom nachádzať odpovede na mnohé súčasné otázky

¹⁹⁴ Porov.: BAUMAN, Z.: *Tekutá láska. O krehkosti lidských pout*. Praha: Academia, 2003, s. 10.

¹⁹⁵ Porov.: RÜTTGERS, J.: *Mehr Demokratie in Europa. Die Wahrheit über Europas Zukunft*. Marburg: Tectum, 2016, s. 14.

¹⁹⁶ DREHER, R.: *Benediktova voľba. Stratégia kresťanov v postkresťanskom svete*. Bratislava: Postoj media, s. r. o., 2017, s. 16.

a problémy, s ktorými sa musí Európa vysporiadať. Dnes neobstojí tvrdenie, že som neveriaci, či ateista a mňa sa to netýka. To svedčí len o nevedomosti alebo o ignorancii toho posvätného priestoru v našom najľhšom bytí.

Nech už je človek akéhokoľvek vyznania, má žiť naplno svoju vieru, svoje náboženstvo, pretože každé z nich zahŕňa v sebe túžbu po pravde, láske, pokoji a spravodlivosti.

Prínosom tohto príspevku mala byť snaha pomenovať aktuálnu situáciu v krajinách Európy a konkrétne problémy, s ktorými sa musí Európa vysporiadať, ako aj poukázanie na možné riešenia a východiská, ktoré vyplývajú zo samotnej podstaty človeka ako tvora, ktorý je svojím bytím nasmerovaný na transcendentu, ktoré ho presahuje.

Zoznam použitej literatúry:

BAUMAN, Z.: *Tekutá láska. O krehkosti lidských pout*. Praha: Academia, 2003, s. 155, ISBN 978-80-200-2270-7.

DREHER, R.: *Benediktova voľba. Stratégia kresťanov v postkresťanskom svete*. Bratislava: Postoj media, s. r. o., 2017, s. 340, ISBN 978-80-972814-0-3

FROMM, E.: *Psychoanalýza náboženstvá*. Praha: Aurora, 2003, s. 27. ISBN 80-7299-066-7.

HOŠEK, P.: *Mircea Eliade: Homo Religiosus*. In.: *Reflexe* 26, r. 2004, s. 79–96. ISSN 0862-6901.

JENKINS, P.: *Gottes Kontinent? Über die religiöse Krise Europas und die Zukunft von Islam und Christentum*. Freiburg: Herder, 2008, s. 400. ISBN 978-3-451-29828-8.

JOAS, H.: *Glaube als Option*. Freiburg: Herder, 2013. s. 257. ISBN 978-3-451-30537-5.

JUNG, C.G.: *Sto dopisů: výbor z korespondence*. Praha: Sagittarius, 1996. s. 240 ISBN 80-901898-3-0.

KRÄMER, G.: *Zum Verhältnis von Religion, Recht und Politik: Säkularisierung im Islam*. In: *Säkularisierung und die Weltreligionen*. Frankfurt am Main: Fischer, 2007, s. 512. ISBN 978-3-596-17647-2.

LHOŤAN, L.: *Eurabia. Mýtus nebo realita?* Pstruží: 2015, s. 104. ISBN 978-80-906030-3-5.

MOORE, R. L.: *C. G. Jung a křesťanská spiritualita: Sborník reflexí teologů, psychologů a religionistů*. Praha: Portál, 1998, s. 194. ISBN 80-7178-195-9.

RATZINGER, J.: *Európa. Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*. Trnava: SSV, 2005, s. 138, ISBN 80-7162-570-1.

RICOEUR, P.: *Život, pravda, symbol*. Praha: Oikoymenh, 1993, s. 255. ISBN 80-85241-32-3.

RÜTTGERS, J.: *Mehr Demokratie in Europa. Die Wahrheit über Europas Zukunft*. Marburg: Tectum, 2016, s. 126. ISBN 978-3-8288-3806-2

WHITE, V.: *Bůh a nevědomí: Teologie versus psychologie*. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 223. ISBN 80-7021-517-8.

Internetové zdroje:

- BURKERT, M.: *Eurábia – Mýtus, alebo reality blízkej budúcnosti?* <<https://dennikn.sk/blog/811236/eurabia-mytus-alebo-realita-blizkej-buducnosti/>>. (04. 03. 2019)
- HEPP, V.: *Carl Gustav Jung* <<https://www.systemstellen.org/wiki/menschen-und-biografien/carl-gustav-jung>>. (05. 04. 2019)
- MAGIS CENTER: *Common Elements in Cross-Cultural Religious Expression – Part 3*. <<https://www.magiscenter.com/common-elements-in-cross-cultural-religious-expression-part-3-ii-a-gods-presence-to-our-consciousness/>>. (26. 02. 2019)
- MAGIS CENTRUM: *Homo Religiosus*. <<https://www.magiscenter.com/homo-religiosus/>>. (27. 02. 2019)
- MULLEN, P.: *Ann Widdecombe is right: Christianity in Britain today is under severe persecution*. <<https://www.dailymail.co.uk/debate/article-2051841/Ann-Widdecombe-right-Christianity-Britain-today-severe-persecution.html>>. (28. 02. 2019)
- MŮČKA, F.: *Kresťanstvo v roku 2050 – čo príde okrem levov*. <<https://www.postoj.sk/2677/tema-krestanstvo-v-roku-2050-co-pride-okrem-levov>>. (28. 02. 2019)
- PULLELLA, P.: *OSCE conference warns of growing intolerance against Europe's Christians*. <<http://blogs.reuters.com/faithworld/2011/09/13/osce-conference-warns-of-growing-intolerance-against-europes-christians/>>. (28. 02. 2019)
- UNESCO: *Monumentale Architektur aus der Jungsteinzeit*. <<https://www.unesco.de/kultur-und-natur/welterbe/welterbe-weltweit/unesco-welterbe-goebekli-tepe>>. (05. 04. 2019)
- WEISS, A.: *China: the future of Christianity?* <<https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2010/aug/28/china-future-christianity>>. (28. 02. 2019)

Kontaktní údaje:

PaedDr. Peter Lazor
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ulica biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
E-mail: lazorpeter@gmail.com
Školiteľ:

Nadčlověk a myšlenka věčného návratu téhož

Overman and idea of the eternal return of the same

Petr Lukeš

Anotace: Tento příspěvek chce poukázat na nevyhnutelnou souvztažnost Nietzscheových myšlenek nadčlověka a věčného návratu téhož v knize *Tak pravil Zarathustra*, poněvadž jsou tyto dvě myšlenky často mnohými interprety oddělovány, neřkuli separovány, což posléze musí nutně vést až k jejich dezinterpretacím. Jestliže však jsou promýšleny ve vzájemné odkázanosti, ukáže se, jakým způsobem Nietzsche rozumí bytnosti člověka a zároveň podstatě světa; tedy že svět a člověk se navzájem podmiňují a realizují.

Klíčová slova: nadčlověk, věčný návrat téhož, Tak pravil Zarathustra, čas, Zarathustra

Summary: This paper seeks to show the inevitable correlation of Nietzsche's ideas of the Overman and the eternal return of the same in the book *Thus spoke Zarathustra*, since many translators often separate these ideas, which inevitably leads to their misinterpretation. However, if they are thought through in their interdependence, it will become clear how Nietzsche understands human beings as well as the nature of the world; that the world and a man influence and cause each other.

Key words: overman, eternal return of the same, Thus spoke Zarathustra, time, Zarathustra

1 Úvod

Podle samotného Friedricha Nietzscheho je kniha *Tak pravil Zarathustra* jeho nejdůležitějším spisem, poněvadž se zde snaží předložit svou vlastní filosofickou pozici, která má být antitezí křesťanského myšlení, v němž Nietzsche vidí hlavní příčinu nihilismu jsouc signifikantní svým „znehodnocením všech hodnot“. I když se může na první pohled zdát, že nihilismus je něco pouze negativního, samotný Nietzsche v něm vidí i pozitivní stránku, protože dává možnost k „přehodnocení všech hodnot“.

Kniha *Tak pravil Zarathustra* není posléze ničím jiným než tímto „přehodnocením“, které je Nietzsche předesláno ihned v předmluvě knihy, když skrze literární postavu Zarathustry, je hlásán nový cíl člověka v podobě nadčlověka (der Übermensch). Jelikož se Nietzsche distancuje od pojetí člověka jakožto takového jsoučna, na němž lze vykazovat obecné vlastnosti (podstaty), stává se pro něj takovou bytostí, jejíž hlavním rysem je „přechodnost“. Aby však takto mohl Nietzsche rozumět člověku, musel nejprve přeformulovat otázku „Co je člověk?“ na „Čím může být člověk?“. Takto nově položená otázka si vyžaduje právě Nietzscheovo pojetí člověka jakožto „možnost uskutečnění“ a jeho „realizování“, které je nesené ve známém obraze „provazolece“ z Předmluvy. Nietzsche pojímá člověka tedy jako provaz, jenž je natažený mezi zvířetem a nadčlověkem. Tím však Nietzsche musel svou otázku ještě více radikalizovat, a to na otázku „Čím se má stát člověk?“, na níž odpovídá myšlenkou nadčlověka. Člověk podle Nietzscheho může být čímkoliv, tj. dlouhý natažený provaz, avšak jeho cíl musí nutně končit v nadčlověku; člověk se má stát nadčlověkem.

V tomto „přehodnocení“ podle Nietzscheho leží možnost záchrany člověka ze spárů nihilismu. Třetí a čtvrtý díl knihy *Tak pravil Zarathustra* však může vnést do interpretace trochu zmatku, poněvadž se na první pohled zdá, že myšlenka nadčlověka je postupně úplně nahrazována myšlenkou věčného návratu téhož. Jako kdyby na „projekt nadčlověk“ Nietzsche zanevřel a pokusil se svou novou interpretací bytí a času konečně překonat křesťanský výklad světa. Tímto uchopením by však kniha *Tak pravil Zarathustra* nejen ztratila svůj vnitřní smysl a ucelenost, ale hlavně by samotný Nietzsche ukázal, že myšlenka nadčlověka je nerealizovatelná, neřkuli špatná. Když však nedáme na první dojem a poctivě promyslíme celou knihu, ukáže se, že Nietzsche se podařilo myšlenku nadčlověka na konci knihy eskalovat skrze myšlenku věčného návratu a završit tím úkol, který si předsevzal.

Již může být patrné, že našim metodologickým východiskem se stane jasně vytyčený textový materiál v podobě knihy *Tak pravil Zarathustra*. Jedině v tomto přísném vymezení a záměrném odhlédnutí od ostatních Nietzscheových spisů je možné učinit pokus o přesnější interpretaci a nedostat se tak na scestí, které tak často u interpretaci Nietzscheho dochází. Je potřeba mít na paměti, že jak myšlenka nadčlověka, tak myšlenka věčného návratu téhož náleží bytostně ke knize *Tak pravil Zarathustra*. Obecné interpretace těchto dvou myšlenek, které vycházejí z celkového rámce Nietzscheova díla, musí být tak nutně velmi zavádějící. Tento náš metodologický krok také poslouchá přání samotného autora, poněvadž sám Nietzsche svého *Zarathustru* izoluje od svých ostatních spisů. Tím by také chtěl tento článek v posledku ukázat, že v prvé řadě by nám mělo jít v interpretaci o to, abychom se pokusili co nejlépe nejprve uchopit „řeč samotného autora“ a ne se snažit v textu nacházet to, co sami tam chceme najít. Jestliže předem přistupujeme k textu tak, abychom tam něco ukázali a použili pro svou vlastní filosofickou pozici, nechováme se filosoficky, nýbrž dogmaticky.

Právě až přísnou filosofickou prací, kdy se snažíme co nejpochtivěji dostat k podstatě textu, nám může otevřít prostor k dialogu a koneckonců samotnému filosofování.

2 Souvztažnost myšlenek nadčlověka a věčného návratu téhož

2.1 Antropologické východisko

Jak již bylo zmíněno, s myšlenkou nadčlověka se setkáváme ihned v Předmluvě knihy, kdy Zarathustra přichází z hor na tržiště, aby lidem hlásal jejich možný nový cíl. Avšak je plně nepochopen a proto se uchyluje k promluvám o přítomném člověku a posledním člověku. Právě promluva o posledním člověku (der letzte Mensch) je velice důležitá pro pochopení celé knihy, poněvadž nám tím Nietzsche ukazuje absolutní důsledky nihilismu; bytnost posledního člověka je konečným vyvrcholením interpretace světa skrze křesťanské hodnoty. V Předmluvě knihy jsou tak Nietzschem vykázané dvě možné cesty, jež vedou z pozice nihilismu. Buď cesta k nadčlověku, která je překonáním doby, jež je signifikantní „devalvací veškerých hodnot“, nebo cesta k poslednímu člověku, která je pouhým dovršením stávající situace. Z toho vyplývá, že jsou tyto dvě cesty vnitřně sporné – vzájemně se nutně vylučují. Zbytek knihy je však posléze zasvěcen pouze cestě k nadčlověku, která vrcholí právě v myšlence věčného návratu téhož.

Velikost a hloubka knihy tkví v tom, že postava Zarathustry skrze učení o cestě k nadčlověku sama tuto cestu prodělává. Nietzsche tak nevytváří spis, který by se věnoval teorii o nové bytnosti člověka, nýbrž skrze literární prostředky nám ukazuje samotnou zkušenost s cestou k nadčlověku a v posledku i nepřímou se samotným nadčlověkem. Na postavě Zarathustry lze sledovat postupné existenciální změny, jež ho postupně vedou k proměně pohledu na svět. Proto přichází myšlenka věčného návratu téhož až ve třetím díle, jelikož postava Zarathustry k ní musela nejprve postupně dozrát a přijmout ji za vlastní – přivtělit si ji (Einverleibung). Zde si již můžeme povšimnout jedné důležité věci, kterou je nutná filosofická sounáležitost člověka a světa, což znamená, že nelze nikdy izolovat člověka od světa a svět od člověka. Celé dějiny myšlení jsou založeny v tom, že „každou filosofickou otázkou se vždy už explicitě nebo implicitě ptáme na člověka“ I proto oddělovat myšlenku věčného návratu téhož a nadčlověka je velmi problematické, jelikož nadčlověk může být promyšlen jen v souvztažnosti se světem, jenž je odlišný od světa, v němž žije člověk současný. Proměnou bytnosti člověka vždy zároveň se nutně musí proměňovat podstata světa.

2.2 Nadčlověk v perspektivě myšlenky věčného návratu téhož

Nyní přistoupíme k jádru příspěvku a pokusíme se co nejpřesněji ukázat souvztažnost dvou zmíněných pilířů Nietzscheovy filosofie. Nejprve si pomůžeme jednou filosofickou analogií, na níž zkusíme vystihnout to podstatné, jež tvoří jádro vztahu mezi nadčlověkem a věčným návratem téhož. Tímto srovnáním bude známé Kantovo

pojetí vztahu mezi postulátem svobody a morálním zákonem. Podle Kanta je svoboda *ratio essendi* (důvodem jsoucnosti) morálního zákona, zároveň však je morální zákon *ratio cognoscendi* (důvodem poznání) svobody. Myšlenku věčného návratu téhož můžeme připodobnit k tomuto pojmu svobody, poněvadž je *ratio essendi* nadčlověka a podobně jako morální zákon je pro změnu nadčlověk *ratio cognoscendi* myšlenky věčného návratu téhož. Co tím však vlastně míníme? Kdyby nebylo nadčlověka, ještě lépe řečeno cesty k němu, člověk by ani nemohl předpokládat, že existuje něco jako myšlenka věčného návratu téhož. Právě až cesta k nadčlověku dává možnost postupnému uvědomování si a poznávání nové a pravdivé podstaty světa. Zároveň však kdyby nebylo myšlenky věčného návratu téhož, přestala by existovat jak možnost jsoucnosti cesty k nadčlověku, tak samotný nadčlověk.

Naše teze předpokládá, že myšlenka věčného návratu téhož je podmínkou pro to, aby bylo vůbec možné myslet něco jako nadčlověka – tedy je jeho důvodem jsoucnosti – zároveň však jen skrze nadčlověka a jeho cestu k němu je možné myšlenku věčného návratu poznat. Prismatem této teze už dává smysl rozložení knihy, kdy nejprve musí být nastolena cesta k nadčlověku, kterou posléze podstupuje postava Zarathustry, aby postupně mohl odkrývat pravou povahu světa, kterou není nic jiného než věčný návrat veškerenstva. Z toho také vyplývá, že myšlenka věčného návratu se nerealizuje až s nadčlověkem, ale už tu nutně předem musí být; kdyby byla až s nadčlověkem tvořena, stala by se taková teze protimluvem. Zarathustrovo učení o nadčlověku je možné pouze z perspektivy věčného návratu, což zároveň predikuje, že učení o věčném návratu je odkázáno na učení o nadčlověku.

2.3 Epistemologická otázka po nadčlověku a myšlenky věčného návratu téhož

Myšlenka věčného návratu podle Nietzscheho není novou interpretací světa, nýbrž jejím pravým odkrytím. Eschatologický křesťanský čas z této perspektivy je „pouhou“ dezinterpretací pravé povahy světa, avšak podle Nietzscheho zároveň nutnou. Zmínujeme to kvůli jedné důležité otázce, kterou jsme zde ještě nepoložili. Jak vlastně postava Zarathustry (tedy samotný Nietzsche) oproti ostatním lidem může vědět o cestě k nadčlověku, natož o nadčlověku samotném? Odkud čerpá své vědění, jestliže nadčlověk ještě „svým způsobem neexistuje“? Ve čtenáři tak Nietzsche může vyvolávat pocit, že myšlenka nadčlověka je výtvozem samotného Zarathustry, jeho novou teorií o člověku. Z toho by pak však vyplývalo, že i samotný věčný návrat téhož je jeho výtvozem, který je potřeba pro realizaci jeho teorie nadčlověka. Tyto otázky jsou na místě a je potřeba, abychom si ospravedlnili naši tezi, že věčný návrat téhož je pramenem jsoucnosti nadčlověka jakožto nejzazší možnosti člověka.

Naše argumentace bude vycházet z kapitoly „O zemi vzdělání“ (Vom Lander der Bildung), kde najdeme velmi důležitou promluvu, jež nám pomůže odpovědět na

naše otázky: „Příliš daleko jsem zašel do budoucnosti: hrůza mne přepadla. A když jsem se ohlédl, hle! Tu jediným mám současníkem byl čas. I letěl jsem zpátky, k domovu zpět – a stále spěšněji: tak jsem přišel k vám, vy lidé přítomnosti...“ Tento text nalezneme ve druhé kapitole, což znamená, že postava Zarathustry ještě explicitně neví o myšlence věčného návratu, avšak zároveň již má s ní tuto velmi intenzivní zkušenost. Budoucnost v lineárním chápání času je člověku uzamčena a nemá žádnou možnost mít s ní jakoukoli zkušenost. Prorocké vize, prognózy, předtuchy jsou zcela něco jiného než Zarathustrova zkušenost s budoucností, jelikož vycházejí z přítomnosti, a ne z budoucnosti. Oproti tomu Zarathustra přichází z budoucnosti do přítomnosti. To však a priori taková zkušenost s časem lineárním vylučuje. Čas musí mít takovou povahu, kdy budoucnost je již nastalou entitou, což umožňuje jediné myšlenka věčného návratu téhož. Minulost pak není ničím jiným než nastanuvší budoucností, poněvadž základní povahou věčného návratu téhož je nutné opakování návratu všeho jsoucího. Budoucnost jako taková se již stala, ne však jednou, ani dvakrát, ale nesčetněkrát. Z takové povahy času je možné mít „existenciální“ zkušenost s budoucností.

Nejzazší bytnost člověka v podobě nadčlověka proto nemůže být chápána jako nějaký ideál, který by se člověk měl snažit uskutečnit. Nietzsche si byl moc dobře vědom, že tím by sám sebe popřel, jelikož by křesťanský ideál lidství jakožto *imago dei* nahradil ideálem *nad-lidstvím*. Naopak nadčlověk je více jsoucí než člověk, poněvadž zakládá jeho přítomnost – tedy jeho lidství, což je pregnantně vyjádřeno těmito slovy: „Budoucnost a dálka nejvzdálenější budiž ti příčinou tvého dneška...“ Myšlenka nadčlověka skrze myšlenku věčného návratu téhož zakládá veškerý smysl člověka, který však oproti křesťanství neleží někde mimo skutečný svět. V poslední nejde rozumět cestě k nadčlověku jinak než jako navrácení nejryzejšího smyslu člověka. Zároveň však nadčlověk vždy v sobě nese svůj protiklad v podobě posledního člověka – tedy i on je produktem nadčlověka.

Nietzschův filosofický program je tedy postaven na dvou pilířích, které jsou na sobě kauzálně závislé. Zároveň je však důležité dodat, že myšlenka věčného návratu nevděčí za svou jsoucnost nadčlověku, ale současně bez nadčlověka by nemohla být někdy spatřena. A čím je svět bez člověka? Prázdnou množinou. Závislost je vzájemná a jsou v sobě tyto dvě myšlenky vpleteny v nutnou tautologii – důvod jsoucnosti a důvod poznání.

3 Závěr

Friedrich Nietzsche se pokusil ve své knize *Tak pravil Zarathustra* vyložit svou vlastní filosofickou pozici, jež stojí a padá na myšlenkách věčného návratu téhož a nadčlověka. Jestliže chceme tuto jeho snahu uchopit vcelku, je potřeba tyto dvě myšlenky neoddělovat. Velmi výstižně to vyjadřuje Martin Heidegger, když říká, že

bytí jsoucna pojmenovává myšlenka věčného návratu téhož, na něhož odpovídá nadčlověk, jenž pojmenovává lidskou bytost. Oddělením těchto dvou myšlenek od sebe jen způsobíme to, že budeme buď izolovaně promýšlet člověka beze světa, nebo svět bez člověka. Promýšlení nadčlověka a věčného návratu odděleně však velmi rychle ukáže, že se interpret sám svým přičiněním dostává na scesti, které však dává často za vinu samotnému Nietzschemu a jeho nesrozumitelnosti.

Je pravdou, že kniha *Tak pravil Zarathustra* je velmi obtížní dílo k výkladu a skoro vybízí k tomu, aby interpret nad ním zlomil hůl a řekl, že to nemá co do činění s filosofii. Neměli bychom být v těchto tezíh však tolik ukvapení, i když žel ve filosofickém prostředí je to na denním pořádku. Nietzsche se však pro takto zvláštní styl psaní nerozhoduje z plezíru, ani tím nechce svou filosofii dělat mystickou, nýbrž sleduje svůj vlastní záměr, jenž je pokusit se vyjádřit „zkušenost“ s jeho filosofii. Nietzsche „nenáviděl metafyziku“, jelikož se životem podle něj neměla nic společného – ještě lépe řečeno, byla samotným popřením života. Nechtěl vytvářet už žádnou novou teorii o člověku ani o světě. O co mu šlo, bylo vyjádřit svou filosofii na konkrétní literární postavě a tedy ukázat, že se nejedná o obecné teoretické poučky, ale o konkrétní dějinný zvrat. Je diskutabilní, na kolik se Nietzsche ztotožňuje s postavou Zarathustry, avšak z mnoha biografii i samotné autobiografie *Ecce homo* víme, že Nietzsche své myšlenky velmi intenzivně prožíval a sám na sobě zakoušel. Skrze Zarathustru tak předává nejen vědění, ale zároveň i svůj vlastní prožitek – existenciální zkušenost. Jak sám Nietzsche říká ve své autobiografii: „V každém okamžiku je zde [v knize *Tak pravil Zarathustra*] překonáván člověk, pojem „nadčlověk“ se zde stal svrchovanou skutečností...“

Právě existenciální zkušenost s myšlenkou věčného návratu všeho jsoucího, kterou Zarathustra prožívá, nám pomáhá lépe uchopit souvztažnost s myšlenkou nadčlověka. Cesta k nadčlověku se nakonec ukazuje jako postupné přijímání pravé povahy světa, jímž je poznání pravé bytnosti času. Skutečná podstata času si však vyžaduje zároveň nového člověka v podobě nadčlověka. Nadčlověk však již musí předem být, poněvadž nemůže být v moci člověka, takto svrchovanou bytost vytvořit. To vše zaručuje samotný čas, jenž udává nadčlověku jsoucnost, avšak nadčlověk na oplátku dává možnost času se vyjevit ve své pravé povaze. Pramen lidství se tak ukazuje v samotném čase – člověk je zakládán temporálně. Budoucnost a nadčlověk jsou v posledku tímtéž, jejichž hlavním rysem je, že zakládají přítomnost.

Tento článek měl za úkol jednak poukázat na nutnou provázanost dvou nosných myšlenek Nietzscheova filosofování a tím ukázat, že lze tyto myšlenky interpretovat jen právě v této sepjatosti. V této perspektivě nám také samotná kniha *Tak pravil Zarathustra* naznačuje, že její struktura je velmi dobře promyšlena, i když se na první pohled může zdát, že je „pouhou“ sbírkou Nietzscheových sentencí. Druhým neméně důležitým přínosem tohoto textu by měla být metoda, kterou jsme se rozhodli

interpretovat dva nejdůležitější pilíře myšlení Friedricha Nietzscheho. Tím, že jsme knihu izolovali od ostatních spis, jak vydaných, tak nevydaných, a plnili tak přání samotného autora, nezanášeli jsme naši interpretaci balastem, který by spíše vše více zatemnil. Nakonec můžeme říct, že tento článek má přinést do vědeckého prostředí otázku, jak vůbec máme přistupovat k dílu Friedricha Nietzscheho, tedy, že nejprve se vždy musíme rozhodnout, jak budeme s jeho spisy nakládat. Avšak toto rozhodnutí vždy nemálo ovlivní naši interpretaci, což vždy musíme mít na paměti.

4 Použitá literatura

FRENZEL, Ivo. *Friedrich Nietzsche*. Praha: Mladá fronta, 1995.

HEIDEGGER, Martin. *Vorträge und Aufsätze*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2000.

KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996.

LANDGREBE, L. *Filosofie přítomnosti: německá filosofie 20. století*. Praha: Academia, 1968.

NIETZSCHE, Friedrich. *Also sprach Zarathustra*. Leipzig: Alfred Kröner, 1930.

NIETZSCHE, Friedrich. *Ecce homo*. Praha: Naše vojsko, 1993.

NIETZSCHE, Friedrich. *Ranní červánky: myšlenky o morálních předsudcích*. Praha: Aurora, 2004.

NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Praha: Nakladatelství Aloisa Srdce, 1932.

5 Kontakt na autora

Petr Lukeš

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Magdalény Rettigové 4

116 39 Praha 1

Email: petrlukes@post.cz

Školitel: doc. PhDr. Ladislav Benyovszky, CSc.

Bůh jako archetypový komplex nevědomí

A God as an archetype complex of the unconscious

Tomáš Najbrt

Anotace: Bůh jako psychický a nikoli fyzický fenomén se dá pojednávat pouze psychicky. Vzhledem k tomu, že psychické fenomény ovlivňují jak nevědomí, tak vědomí konkrétního jedince nabízí se otázka, do jaké míry se člověk řídí vědomou vůlí (vědomím) nebo nevědomými archetypy a jejich komplexy a zda bůh není jednou, byť velmi výraznou, silnou a speciální archetypovou představou uloženou v nejhlubších vrstvách nevědomí. Příspěvek hledá odpověď na otázku, zda je bůh archetypovým komplexem v nevědomé části lidské psychiky, nevědomým obsahem, který nemůže být nikdy plně uvědoměn. Takový nevědomý komplex je psychickým fenoménem, který je pro člověka skutečným a působí skrze kolektivní nevědomí celého lidstva na náboženskou dispozici člověka bez ohledu na konkrétní vyznání.

Klíčová slova: bůh, Jung, komplex, nevědomí, náboženství

Summary: God as a mental and not a physical phenomenon can only be dealt with mentally. Since psychological phenomena affect both the unconscious and the individual's consciousness, the question arises whether the individual is guided by conscious will or unconscious archetypes and their complexes, and whether God is merely a very strong and special archetype that exists in the deepest layers of the unconscious. The paper seeks to answer the question whether God is an archetypal complex in the unconscious part of the human psyche, unconscious content that can never be fully realized. Such an unconscious complex is a psychic phenomenon and is perceived by man as real and acts through the collective unconsciousness of all mankind to the religious ability of man, regardless of the particular religion.

Key words: God, Jung, complex, unconscious, religion

1 Úvod

Ve své dizertační práci řeším vztah mýtu jako psychického fenoménu a moderního člověka z jungiánského pohledu. V rámci tohoto diskursu tedy nahlížím různé fenomény, které s mýtem a jeho vlivem na psychický systém člověka souvisí. Mýtus obsahuje archetypy, symboly a popisuje rituály, které odhalují mezní stavy člověka. Situace, kdy si člověk uvědomí svoje místo ve vesmíru, tedy v největším možném prostoru, který je schopen vnímat a reflektovat, a v čase. V rámci psychologie se zejména analytická a hlubinná psychologie věnuje symbolům a mýtickým tématům v psychice moderního člověka. Ukazuje, že archetypy a archaické symboly a jejich komplexy jsou společné celému lidstvu bez ohledu na rasu nebo historický rámec. Téma dizertační práce mě přivedlo také k vyrovnávání se s náboženskými mýty a pojmem boha. Bůh jako fenomén, který určitým způsobem zasahuje téměř každého člověka, je zcela jistě archetypem. Jde o fenomén prostupující celou historií lidstva, který se významně otiskl do lidského osobního i kolektivního nevědomí.

2 Základní náčrt různých pojetí Boha a jejich souvislost s náboženstvím

Jak uvádí Říčan, bohem je pro člověka to, co je pro něj nejvyšší normou a hodnotou, čemu nejvíce důvěřuje, čemu se cítí zavázán. Toto „jedinečné“ může člověk poznávat a vysvětlovat pouze velmi hypoteticky. Může tomu ale určitým způsobem rozumět na základě sdíleného „podloží lidské zkušenosti“. Z toho vycházela už koncem 19. století tzv. rozumějící psychologie a následně filosoficky i metodologicky propracovanější současná hermeneutika. Interpretace pozorovaných jevů, tedy subjektivní konstrukce, je podmíněna historicky jedinečným předporozuměním a zároveň „jedinečnou subjektivitou interpreta.“ Při interpretacích vnímání a pozorování boha a souvisejících fenoménů (božských sil, zázraků apod.) se ukazuje značná pestrost ať už na různých stupních historického vývoje člověka anebo podmíněnost tradic a rituálem. Od přírodních sil a antropomorfizace (paleolit, antické Řecko – zvíře, bouře), přes vtělení boha do konkrétní podoby (Egypt, Palestina – faraó, oblakový sloup, Ježíš Kristus) až po nehmotnou univerzální energii (Čína, Indie – Tao, prapříčina).

Když zkoumáme nejrůznější výpovědi o bohu, ukazuje se, že jednomu stejnému fenoménu rozuměli a rozumějí lidé v různých časových etapách a na různých místech jinak. Docházelo také k různým formám uctívání boha a interpretacím jeho moci. Rituální uctívání boha se objevilo až s člověkem, ale bůh zde podle mnoha náboženských výpovědí a učení „byl“, existoval, již před stvořením prostoru a času, nicméně nejsou pro to žádné jiné důkazy než lidské výpovědi. Poznání a chápání boha tedy prochází vývojem a lze předpokládat, že tento vývoj neskončil a pokračuje. Tato teze mě přivedla k otázce vzniku, trvání a časové posloupnosti: co bylo dříve – člověk

nebo bůh? Například křesťansko-židovský biblický obraz „vyhnání z ráje“ ilustruje stav, kdy ve vývoji poznání a chápání je člověk a bůh stavěn do protikladu oproti původní harmonické jednotě, kterou lze psychologickými termíny popsat jako nerozlišenost mezi subjektem a objektem.

Fenomén boha souvisí s vnitřní, vlastní podstatou člověka a jeho psychickým systémem, který bývá v náboženském kontextu nazýván souhrnně „duše“. V období antiky i v období středověku panovalo přesvědčení o substancialitě duše. Tento předpoklad ale vymizel během druhé poloviny devatenáctého století, kdy se vlivem vědeckého materialismu všechno, co nebylo možné vidět tzv. „na vlastní oči“ nebo čeho se nebylo možné dotknout, stalo pochybným.

Tradičně a v náboženském kontextu je duše oproti oblasti racionálního vědomí prostředkem, skrz který je možné se setkávat s bohem, náboženskými obrazy a symboly a inspirovat náboženskou praxi. Duše vyjadřuje svoji existenci a svůj život ve formě emotivních obrazů. Zpracovává hodnoty v mnoha strukturálních, dynamických a vývojových vlastnostech osobnosti jedince. Duše umožňuje daleko více než vědomý rozum tyto fenomény akceptovat a zpracovat je tak, že jim rozumí.

Moderní náboženství, oproti tzv. primitivnímu, které duši vnímá jako materiální, pokládá duši za nemateriální a přiznává ji pouze lidským bytostem. V moderním myšlení náleží duši místo v náboženské metafyzice, kde dodává náboženské nauce o budoucnosti její intelektuální složku.

Podobně jsou v primitivním náboženství bohové pokládáni za hmotné, na rozdíl od moderních forem, ve kterých jsou pokládáni většinou za nehmotné. Tento myšlenkový posun vede k tomu, že bohové přestávají být ze své podstaty „hybnými silami hmotného světa“. Tato Tylorova teze předpokládá, že materiální účinky musejí mít materiální příčiny, které ale vykládá věda a nikoli náboženství. Bohové se ze světa přírody přemístili do světa lidské společnosti. Stávají se spíše vzory pro lidské chování a jednání, výrazem morálních a etických zákonů společenství. Jak trefně poznamenává Segal: k náboženským doktrínám se moderní člověk obrací proto, aby se učil mravním zásadám a nikoli fyzice.

Podle Junga je Bůh evidentním psychickým a nefyzickým faktem. To znamená, že se tento fakt dá zjistit pouze psychicky, ale nikoli fyzicky. Toto poznání je ale omezeno lidskými možnostmi a schopnostmi. Stávající rozsah může být rozšířen lepším poznáním duše nebo jinak řečeno vnitřní a nevědomé části lidského psychického systému.

2.1 Bůh a náboženství

Ve vymezení pojmů bůh a náboženství dochází k posunu, kdy se bůh stává předmětem náboženství. Můžeme hovořit o dvou základních přístupech: institucionalizovaném a individuálním. V souvislosti s transformací a implementací boha do systému

náboženství mi přijde jako vhodná ilustrace výrok Šrí Aurobindo: „*Náboženství je cesta k Bohu. Cesta není dům.*“ (Heller, Mrázek, 2004, str. 18).

Heller s Mrázkem považují „náboženskost“ za „trvalou antropologickou konstantu.“ Tedy něco, co je člověku vlastní z podstaty. Eliade nabízí termín „homo religiosus“, který charakterizuje člověka sdílejícího určité postoje a víru se všemi lidmi. Náboženský člověk zaujímá zvláštní a charakteristický způsob existence ve světě a navzdory velkému množství historicko-náboženských forem je tento charakteristický režim vždy rozpoznatelný. Odkud pochází tato společná vnitřní náboženská dispozice? Podle Hellera jde v náboženství o vztah člověka (ať už teoretický – v učení, nebo praktický – v etice a kultu) k tomu, co má vůči němu „roli boha“. Jak již bylo řečeno, bohem je pro člověka to, co je pro něj nejvyšší normou a hodnotou, čemu nejvíc důvěřuje, čemu se cítí zavázán. V tomto smyslu má každý člověk „své náboženství“. Podle Hellera se náboženství rodí ve skrytých hlubinách lidského nitra, což nepřímou podporuje tezi o funkčním komplexu v osobním i kolektivním nevědomí.

Fromm tento pohled ještě doplňuje o rozdíl v pojetí humanistického a autoritářského náboženství. V prvním je Bůh obrazem vyššího Já individua, symbolem lidských možností a toho, čím by se člověk měl stát. Ve druhém případě se pak bůh stává jediným vlastníkem celého člověka, jeho rozumu i emocí. Čím dokonalejší je bůh, tím nedokonalejší je člověk. Člověk odevzdává bohu to nejlepší ze sebe a tím se ochuzuje. Člověk je připraven o lásku, moudrost a spravedlnost a oproti bohu je prázdný a ubohý, malý, slabý a bezmocný. Všechna jeho síla a moc je projektována do boha, kterému jsou připisovány všechny původně vlastní schopnosti a možnosti.

Vládcí nebo vůdci a představitelé církve a náboženských společenství jsou pak v rámci tohoto projekčního mechanismu obdařováni mocí, která je odvozována od jejich vztahu k Bohu. Nicméně jsou pouze odrazem nebo obrazem lidských představ a tužeb. U různých náboženských uskupení, církví nebo sekt je viditelný výrazný otisk, který společenství dává osobnost vůdce, guru, nebo zakladatele. Bůh dle určitých náboženských výpovědí stvořil člověka „k obrazu svému“. Pokud přijmeme tezi, že bůh ovlivňuje člověka jako archetyp a funkční archetypový komplex nevědomí, pak člověka k tomuto „božímu obrazu“ neustále dotváří, protože je jeho vlastní a neoddělitelnou součástí.

Jakmile se náboženský systém vyhraní a specializuje se, tj. přestane být univerzálním a srozumitelným, kult a rituál se intelektualizuje a dojde k racionalizaci (teologie). V krajním případě pak může dojít ke zpochybňování samotné podstaty náboženství, tedy víru v existenci onoho konkrétního a určitou doktrínou vydefinovaného Boha. Moderní doba zkreslila celou situaci ještě tím, že věda poskytuje důkazy pro své teorie, náboženství nikoli.

Představa původního stavu, ve kterém bylo všechno krásné (sjednocení subjektu a objektu) a idylické a člověk byl Bohu tak blízko, že ho viděl a mohl s ním přímo

komunikovat, jak je to zapsáno např. v první biblické knize, vytváří dojem, že následně došlo k určitému porušení tohoto stavu, protože nyní objektivně tento stav netrvá. Cíl náboženského snažení se tak mimo jiné posouvá do posmrtné oblasti, která je mimo možnosti kritického vědeckého zkoumání. Tedy opět v poloze, kterou nelze exaktně zkoumat nebo dokazovat.

2.2 Jungovo pojetí

Podle Junga spočívá psychická báze člověka na jedné straně na celém poli vědomí a na straně druhé na úhrnu nevědomých obsahů. Nevědomé obsahy rozděluje do tří skupin: obsahy dočasně podprahové, ale libovolně reprodukovatelné (paměť), obsahy, které nelze reprodukovat libovolně (nevědomí) a obsahy, které vůbec reprodukovat nelze (neschopnost uvědomění).

V oblasti nevědomí se nacházejí obsahy zcela neznámého původu nebo obrazy či záznamy událostí různého původu, které nelze popsat jako individuálně získané vybavení psychického systému jedince. Tyto obsahy mají jednu význačnou zvláštnost, kterou je podle Junga jejich mytologický charakter. Jeví se jako určitý vzor, který ale není vlastní žádné jednotlivé psyché nebo osobě, ale je základním vzorem pro lidstvo obecně. Patří celému lidstvu, a proto mají „kolektivní povahu“. Právě tyto kolektivní vzory nazývá Jung archetypy. Archetypy jsou uloženy „uvnitř“ člověka v autonomní části psychického systému, v nevědomí nebo v kolektivním nevědomí, a odtud ovlivňuje vědomé prožívání.

Vlastní „vynoření“ archetypů z nevědomí až k prahu vědomí, má numinózní charakter. Jung nabízí ještě dva možné atributy a to: „magický“ nebo „duchovní“. Proto je tento fenomén zásadní také pro religionistiku a psychologii náboženství. Jung sám k tomu poznamenává, že archetyp „mobilizuje“ filosofické a náboženské představy právě u těch lidí, kteří jsou přesvědčeni, že takovým „záchvatům slabosti“, jako je např. náboženská víra, nemohou podlehnout. Subjekt je nicméně „s neslychanou vášnivostí“ a „neúprosnou důsledností“ tažen nebo naopak tlačěn ke svému cíli. Často se subjekt ani přes zoufalý odpor nemůže bez následků vzepřít této „nedolatelné moci“ a sám se nemůže a nakonec už ani nechce vymanit. Tento zážitek s sebou totiž nese naplněnost smyslem, který byl mimo působení této nedolatelné moci pokládán za neexistující nebo nemožný.

Archetypy se v rámci individuálního i kolektivního nevědomí vyhraňují, splétají a mísí nejen mezi sebou, ale i s jedinečnými prvky konkrétního jedince. Představují vlastní základ „duše“, která není totožná s rozumem. Mají citovou hodnotu, která má jak prakticky, tak teoreticky nesmírný význam. Jako numinózní faktor určuje archetyp způsob a průběh utváření se zřejmým vědomím, a rovněž apriorní znalost cíle.

Jung definuje komplexy fungující v nevědomí jako „praformy instinktů“, které jsou nadosobní, tj. mají kolektivně nevědomou povahu. Osobní komplexy vznikají tam,

kde dochází ke kolizím s instinktivní dispozicí. Jsou to body sníženého přizpůsobení, jejichž citlivost vyvolává afekty.

Jung uvádí celou řadu příkladů a paralel z různých spisů či obrazů, ať už se jedná o biblické knihy, egyptské malby nebo Platónovy dialogy. Tyto paralely naznačují, že určitá témata jsou v lidském nevědomí i vědomí přítomna už po mnoho generací v rozpětí minimálně několika tisíc let. Jung rovněž vyvozuje, že instinkty se vyvíjely po určitou dobu s archetypy a archetypovými představami. Člověk, „co se týče anatomie a fyziologie, navzdory všem vzletům,“ je „a zůstává příbuzným antropoidů.“ To znamená, že si dnešní moderní člověk stále ve svém psychickém systému nese uloženu řadu informací, které získal v průběhu svého fylogenetického vývoje a tyto informace ho stále ovlivňují, i přesto že už třeba nerozumí způsobu, jakým se to děje.

Z toho základu pak vychází hypotéza, že bůh by mohl být komplexem v nevědomé části lidské psychiky, která nemůže být nikdy plně uvědoměna, ale ovlivňuje jak nevědomí, tak vědomí konkrétního jedince. Toto psychologické hledisko tak nabízí otázku, zda se člověk řídí vědomou vůlí-vědomím nebo nevědomými komplexy a archetypy a zda bůh není pouze jednou, byť velmi výraznou a silnou archetypovou představou uloženou v nejhlubších vrstvách nevědomí. Ať už přijmeme jednu nebo druhou z možností, tedy existenci boha jako autonomní entity, nebo jako komplex nevědomí, jsou obě tyto možnosti fenomény, které je možné zpracovávat pouze uvnitř psychického systému bez externí opory a klasických vědeckých důkazů. Velmi často jsou pro člověka něčím reálným a mají přesah do reálného, vnějšího světa a interakcí v něm.

Když přijmeme za plausibilní možnost, že bůh je „pouze“ komplexem lidského psychického systému, měl by tento fakt platit i pro tzv. ateistu, protože i on je součástí celku lidstva a tento otisk boha je obsažen v kolektivním nevědomí celého lidstva.

Jung toto téma řeší ve své práci Odpověď na Jóba. Biblickou knihu Jób interpretuje tak, že člověk i přes svou pochybnost, zda může mít ve sporu s bohem pravdu, se jen obtížně dokáže zbavit myšlenky, aby vystupoval proti bohu na základě práva a tím i morálky. Projektuje do boha absolutní spravedlnost a nedokáže přijmout vědomí, že bůh potlačuje právo a to i tváří v tvář faktu, že právě sám bůh mu způsobuje bezpráví a násilí. I přes pochybnosti neztrácí člověk-Jób víru v boha, který se nachází v evidentním rozporu sám se sebou. V případě, že je bůh archetypem, jedná se o dynamický kompenzační proces funkčního komplexu nevědomí

K tomuto Jungovu pohledu je možné dodat, že se v náboženském příběhu opět odráží konflikt mezi přirozeným původním božím zákonem a působením a vyvíjejícími se morálními a etickými zákony lidského společenství. Jde také o výjimečný příklad odvážného zkoumání boha a jeho jednání, motivů a záměrů uvnitř náboženské doktríny.

3 Závěr

Na základě výše uvedeného se domnívám, že není možné jednoznačně a přesně definovat obsah pojmu bůh. Je ale možné jej v konfrontaci lidského myšlení a jednání s archetypovým komplexem uchopit jinak a nově. Pouze na základě této konfrontace se případně objeví cesta a návod, jak skrze projevy archetypového komplexu lépe chápat jeho smysl a vliv. Domnívám se, že institucionalizovaná učení, konfese, doktríny, nebo konkrétní vyznání jsou kodifikovaná kvantifikovaná sdělení výsledků této konfrontace za dlouhé časové období lidského vývoje v řádu tisíců let. Příkladem mohou být tzv. boží příkázání, která byla podle mýtu člověkem získána přímo od boha (např. „nezabiješ“, „nesesmilníš“). Tato kodifikace je ale zastavením živého procesu, který staví onen výše zmíněný „dům“ a opouští „cestu“ a domnívá se, že může tuto (jednu) správnou cestu předávat nebo vnutit ostatním a jiné formy zatracovat. Bůh se tak stává zákonem, který může být překonán nebo opuštěn. Je re-definován a teoreticky ohraničen.

Oproti tomu může být tento živý proces vyjádřen např. modlitbou, tedy aktivní komunikací s bohem, která obrací pozornost k sebereflexi a formuluje dotazy pro vnitřní archetypový komplex. Aktivace komplexu probíhá různými způsoby ať už skrze numinóznost obrovských a majestátních prostor chrámu nebo přírodních krás, odtrženosti od každodenní reality nebo krajních fyzických zážitků. Komplex může vyprodukovat vize komponované z dalších obsahů nevědomí, jak osobního, tak kolektivního, včetně náboženských zážitků nashromážděných v minulosti, může produkovat sny včetně tzv. „prorockých“, může inspirovat texty nebo další verbální projevy.

Analogií pro tento proces může být projekce všeho negativního na postavu ďábla, který je symbolem špatných lidských sklonů. Toto přijetí duality, tedy dobra a zla (podobně jako v Jóbově příběhu) projektované do dvou různých postav ukazuje, že se jedná o dogmaty fixovanou hranici okolo pojmu bůh u velkých monoteistických systémů. Segal vysvětluje, že pojem „zatracení“ se nevztahuje k určitému budoucímu stavu, ale k vnitřnímu rozpoložení konkrétního jedince v daném okamžiku, kdy jedinec odmítá boha, „spása“ pak označuje vnitřní rozpoložení člověka, který boha přijímá.

Aniž bych odmítal existenci určitého konkrétního boha jako samostatné a svébytné entity, domnívám se, že bůh, jak je vnímán a chápán na současném stupni lidského poznání, je archetypovým komplexem v nevědomé části lidské psychiky. Je zhuštěnou antropologickou představou, vnitřním komplexem součtu všech lidských vlastností (duší, osobností) a exponenciálou jejich schopností a možností. Je tedy nedílnou součástí člověka a jeho obrazem.

Jako jeden z nejstarších archetypů zasahuje bůh do života člověka a lepší pochopení tohoto fenoménu může člověku pomoci lépe pochopit celou vlastní existenci.

Zkoumání teze, že bůh je archetypem a funkčním komplexem lidského nevědomí, může přinést užitek pro pochopení lidského jednání a prožívání a jejich interpretaci. Obecně může přinést také nový pohled na fenomén náboženství. V případě přijetí této teze se ukazuje daleko větší odpovědnost každého člověka za své jednání, protože se již nelze vztahovat k externí autonomní entitě, ale pouze ke své vlastní osobě a kolektivu celého lidstva.

Jsem si vědom toho, že na této rovině nelze existenci boha jako autonomní entity vyvrátit, ale ani potvrdit. Domnívám se ale, že nové pohledy na fenomén boha mohou přispět k užšímu propojení religionistiky a psychologie.

4 Použitá literatura

- FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003. ISBN 80-7299-066-7.
- FUNDA, Otakar Antoň. *Ježíš a mýtus o Kristu*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1276-8.
- HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. 2. rev. vyd. Praha: Kalich, 2004. Studijní texty. ISBN 80-7017-721-7.
- JUNG, Carl Gustav a Helmut BARZ. *Obraz člověka a obraz Boha*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2001, 506 s. ISBN 80-85880-23-74.
- JUNG, Carl Gustav a Karel PLOCEK. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1., dotisk v roce 1999. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, 437 s. ISBN 80-85880-16-42.
- JUNG, Carl Gustav, Helmut BARZ a Karel PLOCEK. *Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Vyd. 2. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. ISBN 80-85880-11-3.
- JUNG, Carl Gustav. *Aion: příspěvky k symbolice bytostného Já*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2003. Sebrané spisy. ISBN 80-85880-26-1.
- JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe : tavistocké přednášky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1993, 205 s. ISBN 80-200-0480-7.
- JUNG, Carl Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994. ISBN 80-7108-087-X.
- JUNG, Carl Gustav. *Tajemno na obzoru: o fenoménech UFO a mimozemských jevech*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1999, 214 s. ISBN 80-85880-20-2.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vydání první. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3.
- SEGAL, Robert Alan. *Stručný úvod do teorie mýtu*. Praha: ExOriente, 2017. Religionistická knihovna. ISBN 978-80-905211-3-1.
- STARÝ, Rudolf. *Cheirón, asklépiovská medicína a jungovská psychologie: (eseje)*. Praha: Sagittarius, 2000. ISBN 80-86270-03-3.

5 Kontakt na autora

Mgr. Tomáš Najbrt

Univerzita Karlova v Praze

Teologická fakulta

Katedra religionistiky

Černá 9

115 55 Praha

Email: najbrt.tomas@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek, Th.D.

Martina Hubálková (ed.)

**Sborník z VIII. mezinárodní vědecké konference
studentů doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci
vydalo Nakladatelství Epoque, s. r. o.,

Kaprova 12, 110 00 Praha 1,
v roce 2019 jako svou 744. publikaci.

První vydání, 211 stran.

Digitalizaci provedlo Studio Prestig

NAKLADATELSTVÍ
ÉPOCHA

Knihy Nakladatelství Epoque můžete zakoupit u svého knihkupce nebo si
je lze objednat s 25% slevou přímo u nás:

v e-shopu na adrese: www.epocha.cz,

e-mailem na adrese: objednavky@epocha.cz,

písemně na adrese: Kaprova 12/40, 110 00 Praha 1 – Staré Město,
nebo telefonicky na čísle: 224 810 353.